

Дневникъ

(стенографски)

на

XVII-то обикновено Народно събрание.

Четвърта извънредна сесия

9. заседание

София, понеделникъ, 28 октомврий 1918 година.

(Открито отъ председателя д-ръ Д. К. Вачовъ въ 3 ч. и 55 м. слѣдъ пладне)

Прѣдседателъ: (Звъни) Отъ 242 народни прѣдставители разписали сж се въ списъка 163; отсъствуватъ значи 79. Има достатъчно число, за да може да се пристъпи къмъ разглеждане въпросигъ, поставени на дневенъ редъ.

(По списъка отсъствуватъ г. г. народнитѣ прѣдставители: Георги п. Анастасовъ, Константинъ Апостоловъ, Никола Атанасовъ, Константинъ Бозвелиевъ, Атанасъ Буровъ, д-ръ Борисъ Вазовъ, Костадинъ Василевъ, Иванъ Велчевъ, Йонко Веселиновъ, Тома Вълчевъ, Георги Генковъ, д-ръ Никола Георгиевъ, Иванъ Гешовъ, д-ръ Лазаръ Дагоровъ, Димитъръ Джанкардашлийски, Александъръ Димитровъ, Георги Димитровъ, д-ръ Димитъръ Димитровъ, Василь Димчевъ, Тодоръ Димчевъ, Станчо Доневи, Константинъ Досевъ, Димитъръ Драгиевъ, Бешко Дуновъ, Станю Златевъ, Младенъ Златковъ, Иванъ х. Ивановъ, Сотиръ Календеровъ, Никола Калчевъ, Белизаръ Каракашевъ, Миле Каралеевъ, Георги Кирковъ, Илия Кирковъ, Ангелъ п. Кировъ, Василь Коларовъ, Иванъ Костовъ, Иванъ М. Костовъ, Лобри Кротисъ, Ангелъ Крушковъ, Ангелъ Кундалевъ, Петъръ Лисевъ, Дамянъ Лихарски, Тодоръ Лукановъ, Стефанъ Манафовъ, Христо Марковски, Александъръ Механджийски, Тодоръ Митевъ, Начо Начевъ, Александъръ Недевъ, Велю Недѣлковъ, д-ръ Василь Нейчевъ, Никола Ненчовъ, Константинъ Николовъ, Мано Облаковъ, Кръстю Пастуховъ, Александъръ Пенчевъ, Методий Петровъ, Тодоръ Петровъ, Венедиктъ Поповъ, Христо Радойковъ, д-ръ Еню Разпоповъ, д-ръ Василь Радославовъ, Андрей Садрановъ, Сабри бей Салимовъ, д-ръ Фоти Симеоновъ, Христо Славейковъ, Нено Станевъ, д-ръ Никола Стойчевъ, Дечо Теневъ, Якимъ Ушевъ, Исмаилъ Хакъ бей, Никола Хитровъ, Ненко Храновъ, Хио Христовъ, Коста Ципорановъ, Атанасъ Черневъ, Никола Шишковъ, х. Ибраимъ Юмеровъ и Димитъръ Яблански)

Постъпили сж:

Отъ Министерството на вътрѣшнитѣ работи и народното здраве — законопроектъ за измѣненіе буква „Г“ на чл. 5 отъ публикуваніе въ „Държавенъ вѣстникъ“, брой 59/1913 г., законъ за разрѣшаване на Варненската, Добришката, Провадийската, Хасковската, Пловдивската, Орховската, Брациговската и Каварненската градски общини да сключатъ заеми и чл. 2 отъ публикуваніе въ сѣщия вѣстникъ брой 99/1918 г., законъ за разрѣшаване на Хасковската градска община да сключи заемъ, на сума 240.000 л.

Отъ сѣщото министерство — законопроектъ за разрѣшаване на градскитѣ общини: Врачанска, Дедеагашка, Карнобатска, Сливенска и Чирпанска да сключатъ заеми;

Отъ Министерството на финанситѣ — законопроектъ за военния данкъ отъ печалбитѣ прѣзъ врѣме на войната.

Всички тѣзи законопроекти ще се раздадатъ на г. г. народнитѣ прѣдставители и ще се турятъ на дневенъ редъ.

Постъпило е едно питане отъ народния прѣдставител Коста Сидеровъ къмъ г. министъръ-прѣдседателя, съ което пита, не смѣта ли г. министърътъ и правителството, че е дошло врѣме да се приложи законътъ за прѣслѣждане на незаконно обогатилитѣ се чиновници и кога мисли да стори това.

Постъпило е едно друго питане отъ г. г. народнитѣ прѣдставители Юрданъ Юрдановъ и Христо Кабакчиевъ, касателно нсвосвободенитѣ милитаризирани чиновници отъ наборитѣ, които сж демобилизирани.

Постъпили сж редъ заявления пакъ за отпуски.

Прѣдседателството е разрѣшило отпускъ на слѣдующитѣ народни прѣдставители:

На старозагорския народенъ прѣдставител г. Василь Димчевъ, по причина на болестъ — 5-дневенъ, считанъ отъ днесъ;

На търновския народенъ прѣдставител г. Александъръ Пенчевъ, по важни домашни причини — 4-дневенъ, считанъ отъ 28 того;

На пловдивския народенъ прѣдставител г. Стефанъ Поповъ, по важни домашни причини — 3-дневенъ, считанъ отъ 30 того;

На старозагорския народенъ прѣдставител г. д-ръ Еню Разпоповъ, по важни домашни причини — 2-дневенъ за 28 и 30 того;

На русенския народенъ прѣдставител г. Станю Златевъ, по важни домашни причини — 5-дневенъ, като продължение на 2-дневния му отпускъ, начиная отъ 28 до 1-й ноемврий;

На видинския народенъ прѣдставител г. Тодоръ Петровъ, по болестъ — 7-дневенъ, отъ 25 до 31 того;

На русенския народенъ прѣдставител г. Александъръ Радоловъ — 1 день, за 25 того;

На врачанския народенъ прѣдставител г. Иванъ Симеоновъ, по домашни причини — 2-дневенъ, считанъ отъ 25 того;

На гюмюрджинския народенъ прѣдставител г. Начо Начевъ, по важни домашни причини — 5-дневенъ, начиная отъ днесъ.

Струмишкиятъ народенъ прѣдставител г. Андрей Садрановъ казва въ заявлението си, че прѣдъ видъ на това, че не му е било съобщено за откриване на Камарата, отсъствувалъ е на 30 септемврий, 4, 15 и 18 октомврий и моли да се счита, че прѣзъ тия дни е отсъствувалъ не по негова вина. Прѣдседателството уважава молбата му.

Старозагорскиятъ народенъ прѣдставител г. Константинъ Бозвелиевъ съ телеграма отъ Казанлъкъ моли да му

се продължи отпускът с 10 дена, поради усложнение на болестта му. Които сж съгласни с искането му, моля, да си вдигнат ръката. (Мнозинство) Прието.

Старозагорският народен прѣдставител г. Иванъ Костовъ моли да му се продължи отпускът с 7 дена, а именно отъ 28 того до 3 ноемврий. По-рано му е даденъ 10-дневенъ отпускъ. Които сж съгласни с искането му, моля, да си вдигнатъ ръката. (Мнозинство) Прието.

Струмишкият народен прѣдставител г. Илия Каратаневъ сж заявление съобщава, че, прѣдъ видъ на окупацията на тѣхния край отъ сѣгашенскитъ войски, не е можалъ да присѣтствува въ засѣданията на Народното събрание отъ 30 септемврий до 25 октомврий, и моли да му се считатъ тия отсъствия като прѣкарани въ отпускъ. Които сж съгласни с искането му, моля, да си вдигнатъ ръката. (Мнозинство) Прието.

Русенският народен прѣдставител г. Никола Калчевъ моли да му се разрѣши 5-дневенъ отпускъ, считанъ отъ 28 того, по важни домашни причини. Ползувалъ се е досега отъ началото на сесията сж 12-дневенъ отпускъ. Които сж съгласни с искането му, моля, да си вдигнатъ ръката. (Мнозинство) Не се приема.

Бургазкият народен прѣдставител г. Димитъръ Джанкардалийски моли да му се разрѣши 5-дневенъ отпускъ, начина отъ днесъ, по важни домашни причини. Ползувалъ се е досега сж 5-дневенъ отпускъ. Които сж съгласни с искането му, моля, да си вдигнатъ ръката. (Мнозинство) Прието.

Бургазкият народен прѣдставител г. д-ръ Фоти Симеоновъ моли да му се разрѣши 10-дневенъ отпускъ, по важни домашни причини, начина отъ 30 октомврий. Които сж съгласни с искането му, моля, да си вдигнатъ ръката. (Мнозинство) Прието.

Кюстендилският народен прѣдставител г. Христо Радойковъ моли да му се разрѣши 6-дневенъ отпускъ, по важни домашни причини, считанъ отъ 28 того. Понеже отпускътъ му става повече отъ 10 дни, трѣбва Народното събрание да се произнесе. Които сж съгласни с искането му, да си вдигнатъ ръката. (Мнозинство) Прието.

Шуменският народен прѣдставител г. Константинъ Досевъ моли да му се разрѣши 10-дневенъ отпускъ, начина отъ днесъ, по важни домашни причини. Които сж съгласни с искането му, моля, да си вдигнатъ ръката. (Мнозинство) Прието.

Струмишкият народен прѣдставител г. Константинъ Николовъ сж заявление иска да му се извинятъ отсъствията за 23 и 25 октомврий, по причина на болестъ, и моли да му се разрѣшатъ още 12 дена отпускъ, понеже още не е оздравѣлъ и не може да присѣтствува на засѣданията въ Народното събрание. Прѣдставя и медицинско свидетелство. Които сж съгласни с искането му, моля, да си вдигнатъ ръката. (Мнозинство) Прието.

Пристъпваме къмъ дневния редъ.

По първия пунктъ отъ дневния редъ — продължение разискванията по декларацията на г. министъръ-прѣдседателя, има думата г. д-ръ Стоянъ Даневъ.

Д-ръ С. Даневъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Съставянето на министерството подъ прѣдседателството на г. Малинова е цѣло събитие за нашитъ парламентарни нрави. То е важно и отъ гледище на външната политика — затова споръ не може да има — но то има значение и отъ гледище на вътрѣшната политика, защото сж съставянето на това министерство се изпълни единъ отъ възжеланитъ ламтежи на нѣкои обществени дѣйци, които скърбѣха за крайното раздробление на нашитъ политически партии и за невъзможността да може, при наличността на това раздробление, да се прибѣгне къмъ една концентрация на повече политически групи за управлението на страната. За мене значението на кабинета особено е важно отъ гледището на вътрѣшната политика, и ако азъ вземамъ думата да се обясня по декларацията на г. първия министъръ, правя го, защото мисля, че дългъ ми се налага да сторя това и на мене, както и на другитъ прѣдставители на политическитъ течения, застъпени въ Камарата. Да критикувамъ министерството, ще се съгласите, че нѣма и достатъчно данни — дѣятелността на министерството датира отъ вчера. Слѣдователно, това, което ще кажа, има значение по-скоро за насоката на политиката, която, по моемо схващане, единъ кабинетъ, така съставенъ, би трѣбвало да слѣдва. За наше ориентиране, г. първиятъ министъръ сж нѣколко думи очерта програмата на новото министерство. Той се спрѣ най-първо на вътрѣшната политика, а сетнѣ засегна и външната. Ще слѣдвамъ и азъ неговото изложение, като ще направя нѣкои бѣлѣжки отъ своя страна.

Въ своето кжсо изложение г. Малиновъ каза, че по вътрѣшната политика нашитъ усилия, поради врѣмената, ще бѣдатъ насочени въ пѣтя на омиротворението на страната: нейното стабилизиране, стабилизирането на господарствено-конституционния режимъ, ето нашата програма. Колкото и да сж кжси думитъ, тѣ сж доста изразителни, за да можемъ да схванемъ каква ще бѣде програмата на министерството. Най-първото, старанието на министерството да успокои страната, не може освѣтъ да ни радва. Ние всички скѣпимъ за това спокойствие, и който ни го даде, какъвто и той да бѣде, ще има нашата поддрѣжка. Думитъ за стабилизиране на господарствено-конституционния режимъ сж малко смѣтни и азъ на тѣхъ само мимоходомъ се спирамъ, защото се боя да не изпадна въ грѣшка. Ако сж тѣзи думи се разбира стабилизиране господарствено-парламентарния редъ, то въ сжщностъ би трѣбвало да се има прѣдъ видъ стабилизирането на монархическо-конституционното управление. Азъ казвамъ, че може тъй да се погледне на тази фраза, но дали така е мислил г. Малиновъ, не знамъ. Ако тази точка съставлява нѣщо цѣнно въ неговата програма, той въ случая ще вземе думата и ще се обясни. Азъ на нея не се спирамъ затуй, защото, докогато ми е извѣстно, нѣкои отъ другаритъ на г. Малинова не сж поддржатели на сжщия строй; тѣ по-скоро клонятъ къмъ републикански идеи, и за да не изтъквамъ, че въ тѣзи думи се крие изразена една мисълъ, сж която не сж всички солидарни, азъ минавамъ на първата частъ отъ изложението, която е ясна и която ще намѣри одобрение на всички.

Р. Маджаровъ: Да, но понеже има споръ между министритъ, както казвате, то кажегъ Вашето мнѣние, г. бивши министъръ-прѣдседателю; то е важно за насъ въ Камарата.

Д-ръ С. Даневъ: Азъ ви казвамъ, че фразата е сама по себи си двусмислена, и да не ѝ давамъ криво тълкувание, не се спирамъ върху нея.

Р. Маджаровъ: Насъ ни интересува Вашето мнѣние.

Д-ръ С. Даневъ: Азъ не съмъ се явилъ тукъ да развивамъ програма като министъръ, за да искате отъ мене какъ гледамъ на управлението въ България, но ако искате, азъ съмъ готовъ и това да кажа.

Р. Маджаровъ: Да чуемъ.

Д-ръ С. Даневъ: Отъ 40 години България се управлява по нарежданията на конституционно-монархическото управление. За голѣмо съжаление, както ще имамъ честта по-долу да развия мисълта си, досега не можахме да застанемъ въ това направление на здрава почва. Отъ една страна държавнитъ глави, които управляваха у насъ, не бѣха щастливи съ своитъ методи на управление. Та отъ друга страна, голѣма вина тежи и върху насъ, политическитъ партии, сж нашето раздробление. Ако искате, прочее, моето мнѣние, то е, че въ миналото ние далечъ не заставахме на солидна почва, за да можемъ да градимъ; има грѣшки и у насъ, и у онѣзи, които стояха начело на управлението. Ето моето мнѣние. Като ви кажахъ, че днешното правителство съставлява единъ феноменъ, азъ имахъ именно прѣдъ видъ възможността отъ разнообразнитъ партии да излѣзе сж врѣме едно по-голѣмо сплотено цѣло, или да се въдвори у насъ системата на ширококоалиционни кабинети, които, като народни кабинети, ще могатъ сж право да прѣдставляватъ народа, ще иматъ по-голѣмъ авторитетъ, ще насочатъ всичко въ пѣтя на закона, и ще могатъ по-добрѣ да защитятъ интереситъ и на народа, и на държавата. Но за това по-късно.

Р. Маджаровъ: Въпросътъ е, дали сте за монархия или република.

А. Коновъ: Не отговорихте на г. Маджарова. Той пита: дали, като казвате, че има републиканци въ Демократическата партия, правите алузия за г. Такева. За насъ се знае, че сме републиканци.

Д-ръ С. Даневъ: Ако г. Маджаровъ мисли, че азъ прави алузия на г. Такева, мога да ви увѣря, че това е далечъ отъ мене.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ казвамъ, че посрѣщамъ сж пълна симпатия думитъ на първия министъръ за успокоение на страната, защото ние се нуждаемъ отъ него. Всичкиятъ въпросъ е, какъ ще се постигне това успокоение. Въ едно отъ миналитъ засѣдания, по случай въпроса

за допушането или не въ Камарата на нѣкои наши другари, азъ се коснахъ до този въпросъ. Сега се повръщамъ пакъ на него, защото считамъ, че има начинъ и начинъ за успокоение на страната. Съ нѣколко думи азъ ви казахъ какъ гледамъ на този въпросъ, сега повтарямъ, че и въ нищо нѣма да отстапя отъ онова становище, на което бѣхъ тогава застаналъ. Азъ считамъ, че за успокоението на България, слѣдъ онова, което стана на фронта, а и тукъ, най-добрата система не е въ прѣсѣждането. Ония, които на фронта не изпълниха своя дългъ, отъ гледище на закона сж негови нарушители безспорно, и, ако искате, въ правото сте да прѣдоставите на сѣдебната властъ да изпълни своя дългъ докрай. То е единъ методъ. Вториятъ методъ е да се обсъди той начинъ на дѣйствието отъ гледище на омиторворение духоветъ вътрѣ въ страната, и да се види, дали това е най-доброто сръдство за цѣльта. Въ военно врѣме, на фронта разбирамъ, може да се прибѣгне до строгостъ и даже крайна строгостъ; тази строгостъ може да се налага отъ дисциплината; но ние не сме вече въ война. Макаръ че миръ още нѣма, но примиренето, което сме сключили, е сключено, не съ цѣль да се подновятъ военнитѣ операции, а да се дойде до окончателенъ миръ, който и дѣйствително ще дойде. Слѣдователно, ние можемъ да кажемъ, че днесъ за днесъ въ война не сме и прѣдъ видъ на това поражда се въпросъ: трѣбва ли да се прибѣгне до оная строгостъ, къмъ която се прибѣгва въ военно врѣме? Азъ отговарямъ, че не, защото най-първо ония, които сж с провинили, не се броятъ на прѣсти, тѣ сж хиляди, тѣ сж десетки хиляди, тѣ надминаватъ, може би, и стотици хиляди. Какъ искате да се приложи законътъ спрѣмо това множество? Азъ чувамъ отъ нѣкои мѣста: ние ще ги раздѣлимъ на серии и ще се спремъ на по-виновнитѣ. Ако вие сте истински почитатели на функциитѣ на сѣдебнитѣ органи, вие нѣма така да постѣпите, а ще оставите сѣдебнитѣ власти да дѣйствуватъ докрай по тѣхно разумѣние, а отъ тѣхно гледище всѣки, който не си е изпълнилъ дългъ, е виновенъ — кой повече, кой по-малко; но всички сж виновни. Ако вие, като политически органъ или изпълнителна властъ, кажете на сѣдебнитѣ органи да спратъ своето прѣсѣждане по отношение на извѣстни категории, а други само да прѣсѣдватъ, това ще бѣде едно съ нищо неоправдано намиране въ правата на сѣдебната властъ. Не тѣй, мисля азъ, трѣбва да се постѣпни. Или сѣдебната властъ да дѣйствува самостоятелно докрай, или пѣкъ, ако вие чувствувате, че той начинъ на дѣйствието е невъзможенъ, тогава задайте си откровенно въпроса: не е ли прѣдпочитателно да се прибѣгне къмъ другъ методъ, къмъ хвърляне було на станалото на фронта съ амнистия?

Г. г. народни прѣдставители! Азъ бихъ направилъ още една концесия и бихъ казалъ, че, може би, едно прѣсѣждане да има и своитѣ добри страни. Ако безъ него не може, ако се заплашаваше редътъ въ България настоящемъ и въ бъдаще, и ако за отстранението на тази опасностъ е нужно да се прибѣгне къмъ строгостта на закона, нека дѣйствува тогава сѣдебната властъ. Но въ това ли положение сме ние? Ние чуваме тукъ, отъ министерската маса, прѣди нѣколко засѣдания, че арестуванитѣ около 10 хиляди души въ връзка съ случката около София сж били пуснати. Тѣ отидоха вече по своитѣ домове, и ние не чуваме нигдѣ да сж се развили движения, да има проява на нѣкакъвъ български беливизмъ. То какво значи? То значи, че онова, което е станало тукъ, е нѣщо изключително, което можете да припишете на каквото искате — на лишения, на умора, на туй, че е причернѣло на хората; но веднѣжъ върнали се въ своитѣ огнища, тѣ забравятъ всичко, прѣдаватъ се на своитѣ мирни занятия и сж пакъ такива добри български граждани, както по-рано. Туй е, ми се чини, сжщността на положението, и ако това е така, съмнѣние не ще, че нужда отъ прѣсѣждане, като цѣль въ дадения случай, не може да се констатира, и затова, казвамъ азъ, прѣдпочитателно е да се хвърли було на събитията на фронта. Тогава уснокоението по-скоро ще настѣпи.

Впрочемъ, въ въпроса за уснокоението, азъ имамъ думитѣ на почтения министъръ на вътрѣшнитѣ дѣла. Той още по-краснорѣчиво изказва това, което азъ искамъ тукъ да подчертая. Въ едно интервю, дадено на единъ отъ стиличнитѣ вѣстници, г. Такевъ е заявилъ: (Чете) „Привеждането на нашата страна отъ военна на мирна нога стана много по-бързо и съ много по-голямъ поредѣкъ, отколкото азъ самъ прѣдполагамъ. . . И като изключимъ малки самъ-тамъ прояви на неспокойствие и вълнение, прояви, диктувани повече отъ мѣстни недоволята на нѣкои недобросъвѣстни кметове и секретаръ-бирници, отечеството ни се радва на образецъ редъ, спокойствие и тишина.“ И

по-долу: (Чете) „Въ тия нѣколко дни азъ можахъ да се върна въ София съ непоколебимото увѣрение, че и Бургаскитѣ окрѣтъ, както и всички други останали, се намиратъ въ пълно спокойствие“. Ако това е положението, което ни описва самъ г. министърътъ на вътрѣшнитѣ работи, вие виждате, че нужда отъ прибѣгване къмъ строгости за запазване реда нѣма. Тогава поражда се въпросъ: ако уснокоението на страната е програмна точка на министерството, това уснокоение ще го постигне ли съ прѣсѣждане или не? Азъ казвамъ, по-скоро ще се постигне, ако нѣма прѣсѣждания, отколкото ако къмъ тѣхъ се прибѣгне. И ми се чини, че съставътъ на министерството, тѣй както е реорганизирано на 17 т. м., вмѣнява му въ обязанностъ, въ дългъ да избере именно този постѣдния модусъ. За себе си азъ не мога да си прѣдстави, какъ единъ прѣдставителъ на Социалистическата партия, респективно на Земледѣлскитѣ съюзъ, ще влѣзе въ кабинета не за друго, а за да раздава правосѣдние по строгостъ, като цѣли, като мѣри да подведе подъ отговорностъ всички ошѣзи на фронта, които, тѣй или иначе, сж били провинени прѣдъ българскитѣ закони. Именно самиятъ съставъ на кабинета, особено пѣкъ слѣдъ възцаряването на младия царъ, значи слѣдъ настѣпване на нова ера въ управлението, налага това, то е нѣщо, което здравитѣ разумъ самъ диктува. И понеже опасностъ отъ безредие у насъ нѣма, менъ ми се чини, че фразата, която употребява г. Малиновъ „за уснокоение на страната“, благодарение на новия съставъ на министерството, ще се тълкува въ този смисълъ. Ако това е така, можемъ да кажемъ, че тази точка отъ програмата на министерството въ сжщностъ е вече изпълнена. Самиятъ фактъ, че въ състава на кабинета влизатъ прѣдставители на социалисти и земледѣлци, е достатъченъ да хвърли едно уснокоение въ тази страна, и ако уснокоението е цѣльта, която гони министерството, трѣбва да кажа, че жествътъ на г. Малинова е много сполучливъ, цѣльта е постигната, тази програмна точка може да се счита вече изпълнена. Тѣзи сж кѣситѣ думи, които азъ имахъ да кажа въ свръзка съ програмната точка за уснокоението на страната.

Но въ вътрѣшната политика, г. г. народни прѣдставители, има и други задачи, и менъ ми се чини, че колкото г. първиятъ министъръ мълкомъ да минава тѣзи задачи отъ вътрѣшната политика, ние на тѣхъ неминуемо ще се натъкнемъ. Азъ по-скоро мисля, че ако той мълчи за тѣхъ, то е не защото нѣма своитѣ планове, а защото е искалъ да бѣде въ първо врѣме по-въздържанъ. Ние ще имаме случай и сега, па и въ бъдаще, да чуемъ неговото изложение по много точки отъ вътрѣшната политика. Ще се наложатъ на вниманието на кабинета, защото всѣки денъ има своитѣ нужди, които трѣбва да се удовлетворяватъ. Азъ не знамъ за какво врѣме се съставя настоящиятъ кабинетъ. Колкото и врѣмената да сж изключителни, азъ не искамъ да вѣрвамъ, че той се е съставилъ само за да управлява дѣлата на България до сключването на мира. Може, и желателно е — азъ ще развия по-послѣ своето мнѣние — кабинетътъ въ този съставъ да си остане и слѣдъ тази дата за доброто на България. Но и ако той е съставенъ съ по-ограничени задачи, макаръ много важни, и да стои въ управление само до сключването на мира, кой отъ васъ може да ми каже, кога ще настѣпи окончателниятъ миръ? У мене бѣше единъ англичанинъ, който прѣдполагаше, че войната ще продължи чакъ до идущата пролѣтъ, а възможно и повече. Мирътъ, значи, нѣма да настѣпи утрѣ, а въ туй врѣме ще трѣбва да се управлява, задачи ще се нѣжатъ, слѣдователно, кабинетътъ по неволя ще трѣбва да се справи съ тѣхъ. Е добръ, азъ бихъ желалъ отъ туй гледище новиятъ кабинетъ да погледне мѣжжи, прѣмо въ лицето, ошѣзи многобройни задачи, които му слагатъ врѣмената, защото тѣй, както е съставенъ, той е най-пригодниятъ да може правилно и обективно да погледне на назрѣлитѣ нужди на страната и да се опита да ги задоволи. Войната ни донесе нови начини на рѣшене икономическитѣ проблеми, войната ни натрупа съ грамадни дългове; прѣзъ врѣме на войната ние бѣхме зрители на проява на безцѣлни граждански добродѣтели, но и на порочни влѣчения; по фактитъ въ всѣки тѣзи области има какво да се каже. Отъ опита прѣзъ войната ние можахме да констатираме до дѣ частната инициатива би трѣбвало да остане непокътната, а дѣ тя може да отстапи мѣсто на инициативата на държавата. За да се рѣшатъ тѣзи проблеми задоволително, едно съвмѣстно тѣхно обсъждане отъ страна на тѣзи, които влизатъ въ днешния кабинетъ, е онова, което би могло най-много да се желае, идеалната обстановка за правилното имъ разрѣшение. Въ кабинета виждаме прѣдставителитѣ на дребнитѣ земледѣлци и прѣдставителитѣ на Социалистическата партия, които заставатъ

на особени становища, и сѣ проводници на свои схващания, за които сѣ се борили отъ толкова врѣме. Старитѣ же схващания на насѣ, буржоазнитѣ партии, и тѣ си иматъ извѣстно значение, и тѣ си иматъ извѣстна тежестъ. Е добръ, съпоставете ги единъ съ други и изкарайте онова, на което може здраво да се гради за въ бѣдаше. Такава е задачата, която ще се наложи непѣрѣмно на сегашния кабинетъ, и азъ ще бѣде радъ, ако часъ по-скоро мога да видя резултати отъ общитѣ усилия на господата, които влизатъ въ днешния кабинетъ.

Такъвъ е и въпросътъ по отстранение финансовитѣ мѣжнотии. Обрѣменението на България е грамадно и всички се чудимъ какъ ще запълнимъ дупките. Г. финансовиятъ министъръ, на който не може да се откаже единъ мѣжественъ оптимизъмъ, съ който дѣйствително прави добро впечатление, има единъ методъ. Тукъ, отъ страна, се подишва и нѣщо друго: прави се алюзия и на други срѣдства, къмъ които трѣбва да прибѣгне българската държава. Менѣ ми се чини — тукъ мога въ скобки да кажа своето мнѣние — че, вѣроятно, ще се прибѣгне и къмъ единитѣ, и къмъ другитѣ. Онуи, което е по-малко ясно, което е по-съмнително, то е: дали съ тѣзи разни начини на дѣйствиѣ ще могатъ да се свържатъ двата края? Това е най-неутѣшителната перспектива, която тежи върху насѣ. Говори се за облагане печалбитѣ отъ врѣме на войната. Азъ съжалявамъ, че този въпросъ по-рано не се сложи, за да се разрѣши, защото голѣма частъ отъ военнитѣ печалби сѣ отишли въ странство, други сѣ обрѣнати по разни начини, тъй щото не може фискътъ да тури рѣка на тѣхъ. Ще остане законътъ за облагане приходитѣ. Нѣма съмнѣние, законопроектътъ за облагане приходитѣ ще бѣде прокаранъ. Азъ го нѣмамъ още нарѣчка, но ще го имамъ. Въ всѣки случай, както и да се гледа на проблемата, свързана съ уравнивяването на нашия бюджетъ, ще трѣбва да се използватъ много системи, за да можемъ колко-годи задолжително да завършимъ разрѣшението на тази проблема.

Между законопроектитѣ, които тукъ се прокараха на първо четене, имаше нѣкои, които не намѣриха пълното одобрение на блока. Отъ гледището на престижа на кабинета, азъ съжалявамъ за това. Желателно бѣше партиитѣ, които иматъ прѣдставители въ кабинета, да се явятъ като защитници на мѣроприятията изобщо, които идатъ отъ тази маса. (Сочи министерската маса) Не знамъ на какво да отдамъ това, но на всички, които стоятъ на страна, това направи, безспорно, недобро впечатление. Разбирамъ, че всички не можемъ да бѣдемъ на едно мнѣние, и самиятъ блокъ, колкото и да бѣде сплотенъ, ще допуска свобода на мнѣние по много въпроси. Тамъ именно е, може би, нашата грѣшка, че ние считаме партията за тъй сплотено цѣло, щото да нѣма помежду нейнитѣ членове никакво различие. Не е това схващането на партийната организация въ западнитѣ държави. Тамъ допирнитѣ точки, като по-важни, сѣ налице, а задъ тѣзи допирни точки има просторъ и за разногласие въ мнѣнията. Ние, несвикнали на тѣзи разногласия, считаме появяването на всѣко едно такова разногласие като една слабостъ. Е добръ, трѣбва да се навикнемъ да гледаме на нѣщата малко по-другояче, като по извѣстни въпроси се дава извѣстна свобода на прѣценка. Това ще повдигне само значението на Парламента у насѣ.

Като е рѣчь за финансови мѣроприятия, азъ сѣ една дума се спирамъ на законопроектъ за тютюнитѣ, по който не говорихъ. Мисля, че цѣлѣта, която гони г. финансовиятъ министъръ, въ сжщностъ е добиване на нови срѣдства, съ които да разполага българската казна. Отъ туй гледище не знамъ дали не би трѣбвало да се обсъди въпросътъ за туряне рѣка на износната търговия съ тютюна отъ страна на държавата. Ако цѣнитѣ на тютюнитѣ на пазара сѣ високи, мисля, държавата би могла да се спре да обсъди доколко би било въ нейнъ интересъ голѣмитѣ печалби на посрѣдницитѣ да минатъ въ рѣката на държавата, която има толкозъ голѣма нужда отъ срѣдства. Ако се заплати на производителитѣ на тютюна това, което е справедливо да имъ бѣде заплатено за тѣхния трудъ, и имъ се прибави даже въ добавѣкъ нѣщо, за да има горѣ-долу едно равновѣсие между придобивкитѣ отъ тютюневата култура и отъ другитѣ земеделски произведения, нищо не прѣчи държавата да тури тогава рѣка на всички излишни тютюни, които ще бѣдатъ изнесени на иностраннытѣ тържища. Така тя ще се ползува отъ високитѣ пазарни цѣни. Разбира се, може засега г. министърътъ на финанситѣ да се спре на стария модусъ за облагане на тютюна, като увеличи бандерола, но менѣ ми се чини, че за покриване голѣмитѣ разходи, които трѣбва да имаме прѣдъ очи, едно подобно монополизирание на износната търговия съ тютюна каточе ще стане съ врѣме наложително.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ се отклонихъ малко отъ въпроса, който третирахъ, защото искахъ да посоча, какъ въ областѣта на икономическитѣ и финансови въпроси сътрудничеството на всички ония групи, които влизатъ въ кабинета, може да бѣде цѣнно за добръ разбранитѣ интереси на страната. Но азъ мисля, че то ще бѣде цѣнно и отъ друго още гледище; то ще бѣде цѣнно отъ гледището за прѣчистване на атмосферата, която е прѣпълнена съ миязми, благодарение на пороцитѣ, които се развили прѣвъ врѣме на войната. Рѣчѣта ми е прѣди всичко за онова хищничество въ публичния животъ, което отравя политическата атмосфера у насѣ, защото се гради на корупцията, тамъ сѣ извѣстни протеститѣ на нашитѣ организирани групи отъ провинцията, отъ Стара-Загора, отъ Плевенъ, отъ Силистра, за онази корупция, която владѣе въ страната и е насадена прѣвъ минало врѣме. Само ако новиятъ кабинетъ си тури за задача да отстрани тази корупция, неговата заслуга ще бѣде не малко за страната. Но онуй, на което азъ особено намирамъ и което се налага отъ общото развитие на политическата мисль, то е демократизиране на управлението въ България. Въ нѣкои държави подъ демократизиране разбираятъ измѣнение формитѣ на управление, защото тамъ иматъ по-стари, по-консервативни форми на управление. У насѣ, дѣто имаме всеобщо избирателно право, една единствена законодателна камара, Народното събрание, да се говори за демократизиране на нашитѣ институции нѣма мѣсто. Но, за голѣмо съжаление, у насѣ формитѣ сѣ форми, а съдържанието не отговаря на формитѣ. Трѣбва да се погрижимъ, щото на тѣзи форми да отговора едно съотвѣтно съдържание, и, по мое мнѣние, това ще бѣде най-главната задача на кабинета, съставенъ тъй, както е днесъ, защото той изхожда отъ много групи. Нѣкои отъ тѣхъ сѣ дѣйствиени въ политическитѣ борби, за прѣвъ пѣтъ тѣ се явяватъ да носятъ открито отговорността прѣдъ общественото мнѣние, и сигурно ще скѣпятъ за своето добро име. У тѣхъ ще има най-вече добрата воля да могатъ да коренятъ всичко онуй, което е клонило къмъ извращение на конституционното управление у насѣ, защото — нека не криемъ — конституционното управление у насѣ сжществува по форма, то бѣше единъ фалшъ, нѣмаше какво сжществено да го крѣпи, защото нѣмаше организирана народна сила. Когато прѣди години днешниятъ прѣвъ министъръ говорѣше за неорганизиран народни слоеве, самъ-тамъ вдигаха раменѣ, но мисльта му, за голѣмо съжаление, бѣше права. И сега ние сме далечъ отъ да можемъ да твърдимъ, че сѣ организирани всички български слоеве, но поне онуй, което е организирано, то да се явява сплотено, за да може да прѣдставя колко-годи една сила — това е нужното, това е важното. Не е достатъчно да имашъ въ политиката добра воля, трѣбва да имашъ и сила да прокарашъ тая воля въ живота, въ управлението. А това е възможно само тамъ, дѣто задъ тая воля стои една организирана сила и днесъ, когато бѣдешъ на властъ, и утрѣ, когато отидешъ въ оппозиция. Ето кое ще бѣде, по мое схващане, задачата на днешния кабинетъ. Ако дѣйствително въ това отношение застане на висотата на положението си, той ще принесе една неоцѣнима услуга на страната. Затова той би трѣбвало да остане по-дълго врѣме, затова не би било желателно той да анвизажира само прѣговоритѣ за мира, а да ни даде едни свободни избори, каквито би трѣбвало слѣдъ всички сътресения да има въ България, да могатъ общественитѣ мнѣния свободно да се проявятъ, да може Народното събрание да бѣде огледало, въ което да се огледа самиятъ народъ. Слѣдъ опита, който ще се направи отъ днешното правителство, дѣто нѣколко групи дѣйствуватъ заедно, да може да се върви по сжщата посока, ако не настѣпи едно по-тѣсно сплотяване. Позволете да го кажа открито, азъ уважавамъ мнѣнието на всѣкого, па и на господата отъ крайната лѣвица; но тѣ ще се съгласятъ, че друго е да чертаешъ една програма за грядущи генерации и друго е да удовлетворявашъ минутни нужди на страната. Е добръ, азъ не искамъ никой да се откаже отъ своята програма. Има мнозина привърженици на социалиститѣ, които сѣ минали въ други групи. Азъ не искамъ да кажа, че сѣ станали ренегати — не, азъ съмъ убѣденъ, че тѣ привнасятъ въ партиитѣ, въ които влизатъ, не само своитѣ методи на работене, не само своитѣ способности на организиране, но и много отъ своитѣ идеи. Е добръ, ако е това така, питамъ азъ: при днешния съставъ на правителството, не може ли да се направи единъ сериозенъ опитъ, за да се подчертаятъ онѣзи допирни точки, които безспорно сжществуваатъ между многото политически партии, за да се пристѣпи къмъ организиране на една голѣма сплотена политическа група? Поне опитъ може да се

направи. Но аз бих желал да успе този опит: там лежи спасението на страната. Въ миналия режим мнозина се оплакваха, че държавният глава се е мѣсил въ държавните работи, и охарактеризираха тази намѣса като личен режим. Безспорно, имаше личен режим. За смѣщаването на този режим можемъ много да кажемъ и за смѣтка на бившия държавен глава. Азъ ще се въздържа отъ всѣкакви по-нататъшни бѣлѣжки, защото той е прѣстаналъ вече да бѣде такъвъ. Фактъ е, г-да, че въ негово врѣме нашитѣ политически партии наспориха — отъ нѣколко станаха много. Даже въ тази война двѣ отъ политическитѣ партии се разцѣлиха. Трѣтѣ же партии, които носѣха брѣмето на управлението, както вѣдѣзоха, така и излѣзоха — всѣка държи за своето. Вие виждате, че сме издребнѣли, и при такава издребнѣлостъ, какъ може да говоримъ за народно управление? Естествено, личен режимъ ще има. Ще го има и при днешната Камара, прѣди всичко по наша вина, защото ако ние не си дадемъ отчетъ за нашитѣ прѣгрѣшения, които тежатъ въ миналото надъ насъ, ако не можемъ да образуваме по-големи групировки, и като прѣдставяваме една сплотена сила, да вдѣхваме довѣрие въ народа и уважение отъ всички къмъ насъ, въ това число и отъ държавния глава, бѣдете увѣрени, ще има повторение на личния режимъ: той ще се явява въ една или друга форма. Азъ наблѣгамъ къмъ това обстоятелство и ви моля да обърнете най-сериозно внимание на него, защото ако на Западъ се говори за демократизиране въ смисълъ на идване на власт на по-лѣвитѣ течения, на народнитѣ маси, у насъ тази проблема се прѣдставя другояче: народнитѣ маси сѣмъ налице, тѣ сѣмъ прѣдставени тукъ, но сѣмъ така раздѣлени, щото сѣмъ всички иматъ интересъ въ това какъ да се отдалечаватъ, вмѣсто да подчертаватъ допирнитѣ точки помежду си. А такива, че има, кой ще откаже? Е добръ, къмъ туй ще трѣбва да се стремимъ въ бъдеще. Като казвамъ, че днешниятъ кабинетъ е едно събитие, азъ тълкувамъ думата „събитие“ въ смисълъ, че господата отъ тази маса, *volens, volens*, ще трѣбва да си дадатъ отчетъ за положението и да подирятъ допирнитѣ точки, които ги обединяватъ. По-напрѣдъ можехме да говоримъ за такива допирни точки само академически; днесъ животътъ ги подчертана. Ето защо, колкото по-дълго врѣме остане кабинетътъ въ този съставъ на власт, толкова по-добръ. Тогава ще видимъ, че е възможно едно управление на широка база, че, главно, е възможно едно управление по идеи, защото туй, което ще върже тѣзи господа, не ще бѣдатъ лицата, а идеитѣ. Тогава ще се отървемъ и отъ дребнавото прагматство. Ако азъ казвамъ, че гледамъ съ задоволство съставянето на кабинета въ тази форма, то е защото имамъ тѣзи надежди. Ще се осмѣществятъ ли, ще зависи най-много отъ самитѣ господа, които влизатъ въ състава на кабинета, но не по-малко и отъ самитѣ насъ, ако ние тукъ, въ Народното събрание, прѣстанемъ да се занимаваме съ дребни работи и погледнемъ по-високо, по-широко на всичко. Ако по този начинъ вървимъ паралелно и кабинетътъ, и Камара, надѣвамъ се, че ще се намѣри разрѣшение въ удовлетворителенъ смисълъ на тежката проблема, съ която ще трѣбва да се нагърбимъ.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ минавамъ на втората фраза въ експозето на първия министъръ, а именно (Чете): „Външната политика въ общи черти, които се налага на България, въ сѣщностъ е въ зависимостъ отъ три факта. Първиятъ е слѣдниятъ: че онѣзи позиции, които заемаше България до прѣди солунското примирие, сѣмъ позиции напуснати, сѣмъ позиции, отъ които България е измѣстена. Второ, което е отъ значение и което е фактъ, който сѣмъ никой не може да откаже: всичкитѣ прѣдставители на политическитѣ партии, които сѣмъ въ кабинета, сѣмъ хора, които въ 1915 г. имаха едно опрѣдѣлено, ясно, недвусмислено разбиране на онази външна политика, която би трѣбвало да слѣдва България. Тѣхното разбиране отъ 1915 г., разбиране не случайно, а плодъ на тѣхното дълбоко убѣждение, естествено, не може да не влияе върху онѣзи курсъ на външната политика, която има да слѣдва кабинетътъ“.

Г. г. народни прѣдставители! Безспорно, събитията измѣстиха България отъ позицитѣ, които тя заемаше. И тоя фактъ се признава не само отъ първия министъръ; той се признава и отъ прѣдставителитѣ на дѣснитѣ партии у насъ, и отъ самия тѣхенъ шефъ, г. Радославовъ, когато прѣди нѣколко засѣдания ние обсъждахме сключеното примирие въ Солунъ. Тогава се каза, че пѣтятъ, който се слѣдва, е единъ единственъ. Г. г. народни прѣдставители! Позволете ми да се обясня и азъ по този въпросъ.

За да схванемъ положението, въ което ние се намираме, не е достатъчно да имаме прѣдъ видъ, че войната за насъ

е имала несполучливъ изходъ. Безспорно, ние не сме побѣдителни, но то е едната страна на проблемата. Ние трѣбва да имаме прѣдъ видъ съ кого се касае да уредимъ въпроситѣ, които засѣгатъ бъдещето на България. Съ Съглашението. То е господарь на положението, то ще рѣшава и нашитѣ и свѣтовнитѣ съдбини. А що е Съглашението за насъ? То е, може да се каже, почти цѣлъ свѣтъ, защото задъ него, съ изключение на нѣкои неутрални държави, стоятъ всички, па и неутралнитѣ отъ извѣстно врѣме насамъ проявяващѣ тенденции, които не се заблѣдѣваха по-рано и които сѣмъ симптоматични за сближението имъ съ съглашеницѣ. Испания, която досега се колебаеше, дали да турѣ рѣжа или не на германскитѣ параходи, интернирани въ нейнитѣ пристанища, направи това въ послѣдно врѣме. Дания почва да отгваря старитѣ тефтери и да си спомня, че населението на Шлезвигъ не било повикано на плебисцитъ да изкаже волята си, желае ли да принадлежи на Германия или на Дания. И други по-малки държави като Дания, като Норвегия, Холандия и Швеция още по-рано съ редъ съглашения съ нашитѣ довчерашни противници показва, че тѣ не могатъ да съществува безъ подобни съглашения съ онази страна, която прѣдставлява въ сѣщностъ цѣлия свѣтъ. Да говоримъ като противовѣсъ на Съглашението за онѣзи, които бѣха до вчера наши съюзници, едвали заслужава, защото за Турция съмнѣние не ще, че твърдъ скоро ще чуемъ, какво и тя е клѣкнала — на нея азъ не се спирамъ; ако нѣкои отъ г. г. народнитѣ прѣдставители иматъ особено близки връзки съ Турция, нека си кажатъ думата за политиката, която има да слѣдва въ бъдеще Турция. Азъ ви обръщамъ вниманието на Австрия, голѣма държава съ 56-милионно население. Е добръ, още сега, когато краятъ на войната не е настѣпилъ, Австрия е готова да пригърне тоскитѣ на Уилсона по отношение на равноправието на народитѣ у себе си и отива до тамъ, да дава воля на своитѣ славянски народи да се обособятъ като отдѣлни държави, разбира се, сплотени все пакъ въ едно общо, което би било нова Австрия. Това е цѣнно за насъ въ смисълъ, че всички еволюиратъ да се приближатъ къмъ схващането на Съглашението. Не знамъ какъ ще се разрѣши въ края на краищата проблемата, ще бѣде ли Австрия раздробена или же ще прѣдставлява отъ себе си нова, неузнаваема Австрия въ съвсѣмъ другъ видъ отъ сегашния. Ако това послѣдното се сбѣдне, то ще стане подъ едно условие: Австрия отъ онака на Германия да стане плоть противъ тевтонизма. Дѣйствително, ако се даде възможностъ на славянскитѣ народи, които наддѣлватъ съ своята численостъ въ Австрия, да се самоуправляватъ, Австрия ще прѣстане да бѣде туй, което е, държава, въ която иматъ хегемонията двѣ народности — германската и маджарската въ ущърбъ на славянската. Значи, и Австрия, велика държава, наша съюзница до вчера, еволюира въ смисълъ да се доближи до схващането на Съглашението. За Германия да не говоря. Но онуй, което става въ нея съ тѣй нарѣченото демократизиране, е симптоматично. Макаръ да не считамъ, че Германия така лесно ще възприеме становището на съглашеницѣ, по въ края на краищата обстоятелствата ще бѣдатъ по-силни отъ нейната воля и вѣроятно ще се наложатъ и ней. Ето какво е Съглашението, ето съ кого ние ще имаме работа. Прочее, когато говоримъ за бъдещето на България, ще трѣбва да не изпускаме този фактъ изъ прѣдъ видъ. Въпросътъ, който другъ пѣтъ се е повдигалъ, за слѣждане на нѣколко пѣтици, за разнитѣ начини, по които България може да постигне своитѣ цѣли, днесъ вече не съществува, защото има само единъ пѣтъ, защото този пѣтъ се посочва отъ онѣзи, които не само сѣмъ наши побѣдителни, но прѣдставляватъ и цѣлия свѣтъ, прѣдъ които, даже да не бѣхме побѣдени, трѣбваше съ врѣме пакъ да се прѣклонимъ. Позволете ми тукъ една парантеза въ свръзка съ това, което днесъ става у насъ. Както и да се мисли за станалото на фронта, едно е извѣстъ всѣко съмнѣние, че и да не бѣше станало това, което стана, и да бѣхме чакали нѣкой отъ нашитѣ съюзници да поиска миръ, та тегърна и ние да се вредимъ, за да можемъ да заявимъ своята готовностъ за сключване на такъвъ, първото условие, което щѣше да ни бѣде наложено, щѣше да бѣде да напуснемъ онуй, което сме взели прѣвъ войната. Тѣй азъ схващамъ положението, като гледамъ по какъвъ начинъ Съглашението се отнася къмъ Германия и Австрия. Не по другъ начинъ щѣше да се отнесе то и къмъ насъ, ако ние продължехме войната. Онова, прочее, което стана на фронта, нѣма връзка съ нашитѣ придобивки. Тѣзи придобивки можеха да се осигурятъ само по единъ начинъ, съ единъ сепаративенъ миръ тогава, когато България прѣдставляваше извѣстна сила, когато имаше значение за Съглашението. Тукъ е именно упрѣкътъ, който азъ бихъ отправилъ къмъ

бившия кабинет на г. Малинова, а съвсѣмъ не упрѣкътъ, който отправятъ къмъ него прѣдставителитѣ на централнитѣ държави, защото явно, вънъ отъ всѣко съмнѣние е, че ако имаше министъръ на външнитѣ дѣла, коректенъ и лояленъ спрѣмо нашитѣ съюзници, то бѣше г. Малиновъ. Нему упрѣкъ не може да се прави, но азъ му правя упрѣкъ отъ друго гледище, за несклучване сепаративенъ миръ, защото мисля, че само по този начинъ можеше да се запази голѣма частъ отъ нашитѣ придобивки, не всички, защото онова, което ние държехме, не бѣше само въ името на идеята на народността, а между земитѣ, които бѣхме заели, имаше и такива, които можеха да се квалифициратъ като държани по империалистически тенденции. По-голѣмата частъ отъ тѣзи земи, по наше мнѣние и по мнѣнието на ученитѣ и на обективнитѣ наблюдатели, бѣха наши, ние бѣхме, прочее, въ правото си да претендираме за тѣхъ и въроятно съ отдѣлно споразумѣние бихме могли сигурно да достигнемъ гонимата цѣль. Днесъ това е вънъ отъ всѣкакво обсъждане, защото събитията ни изпрѣвариха или по-добри събитията се развиха така, както прѣдвиждаха дѣкои. Себе си не искамъ да рекламирамъ. Но ще ми позволите да прочета, въ този редъ на мисли, онова, което е изказалъ австрийскиятъ министъръ на външнитѣ дѣла Буриана, сега въ оставка. Въ комисията по външнитѣ дѣла, прѣдъ делегацията, малорусинътъ или както го наричатъ нѣмцитѣ рутенецътъ Василко — макаръ че освѣнъ германцитѣ никой не употребява това име; като питате нѣкого тамъ какъвъ е, той се казва русинъ; оттамъ чехитѣ иматъ думитѣ русинъ, русини, но русинъ е единственото число, а множествено число прави руси; ние обикновено ги обозначаваме съ думата малоруси, а сега иматъ официално название украинци, та казвамъ, Василко, русинътъ, бѣлѣжи на Буриана, че той е билъ изненаданъ отъ събитията въ България. Министърътъ отговаря, че не е имало никаква изненада, че такава е имало само по отношение момента. „Иначе, казва графъ Бурианъ, ние знаехме отдавна, благодарение присѣтствието на генералъ Шолцъ въ Македония, всичко, каквото ставаше въ редоветѣ на българската армия. Отъ момента, когато България привлече нашето внимание върху тази точка, ние се помъчихме да ѝ помогнемъ и направихме съ германцитѣ всичко, каквото бѣше въ нашата сила да направимъ. Впрочемъ, българската армия бѣше на края на своето съпротивление. Ние не трѣбва да се очудваме на това, защото България воева отъ 6 години. Нужди неудовлетворени, лишения, както и лошата реколта дойдоха да създадатъ едно сериозно положение на нѣщата. Войницитѣ се лишаваха отъ дрехи и отъ обща. Помощта, която ние ще окажеме на българитѣ, можеше да захвърне хода на нѣщата, но тя не можеше да прѣдотврати неминуемото“. По мнѣнието, значи, на Буриана, каквито и помощи да ни се даваха отъ централнитѣ сили — разбира се, такива, каквито тѣ съ могли да ни дадатъ — можеха само врѣменно да ни помогнатъ, но неизбѣжното щѣше да настѣпи.

В. Молловъ: Г. Даневъ! Позволете да Ви кажа едно нѣщо. Генералъ Шолцъ — сѣщиятъ, на когото се позовава графъ Бурианъ — на 9 септември ми заяви въ Кюстендилъ, че можемъ да бждемъ абсолютно спокойни за българския фронтъ.

Д-ръ С. Даневъ: Азъ цитирамъ мнѣнието на единъ министъръ и минавамъ по-нататкъ

В. Молловъ: Азъ изрично го запитахъ знае ли, че атака се очаква на Добро-поле. И той отговори: „Можете да бждете абсолютно спокойни“.

Д-ръ С. Даневъ: Второто, което тукъ е важно за насъ, то е, че каквато и помощъ да ни дадатъ, тя не ще бжде ефикасна, за да посрещнемъ нещастieto. И дѣйствително, ние го видѣхме на дѣло, защото тѣзи помощи, които се общаваха, че ще бждатъ изпратени, както видѣхме, сѣ съвсѣмъ никакви и далечъ не можеха да консолидиратъ положението на нашия фронтъ.

Г. Василевъ: Никакви помощи. На нотата, съ която имъ се искаше помощъ, не се отговори. (Прѣседателското мѣсто заема подпрѣседателътъ д-ръ И. Момчиловъ)

Азъ се отдалечихъ, г. г. народни прѣдставители, защото искахъ и азъ да подчертая мисълта, която наврѣмето си изказа г. Малиновъ за своето лоялно поведение спрѣмо съюзницитѣ, и да мина по-нататкъ. Слѣдъ създаденото положение, подиръ склучване на примирието, намъ дѣйствително не остана нищо друго, освѣнъ да се надѣваме на

Съглашението. Но, г-да, каквато и да бжде нашата вѣра и нашето упование въ Съглашението, послѣдното е съставено отъ хора, та когато се касае да прилагатъ извѣстни принципи, тѣ, безъ да изневѣрятъ на тѣзи принципи, могатъ въ приложението имъ да избератъ пѣтицата, които да не бждатъ дотолкова благоприятни за България. Азъ съмъ убѣденъ отъ своя страна, че съглашенцитѣ нѣматъ прѣми териториални интереси на Балканския полуостровъ — азъ съмъ убѣденъ отъ свое гледище, че тѣ биха желали да има тукъ миръ, траенъ миръ на Балканския полуостровъ, да могатъ балканскитѣ народи да се прѣдадатъ на своитѣ мирни занятия, да могатъ да се развиватъ икономически и културно. Но съ това на България не е помогнато.

Д. Кюрчевъ: Вѣрно ли е това за Италия?

Д-ръ С. Даневъ: Изобщо говоря — за изключенията не говоря. — Ще се чертаятъ границитѣ на балканскитѣ държави, — ще се чертаятъ границитѣ на България, а за тѣзи граници ние най-вече се интересуваме. Какъ ще ги чертае Съглашението? То казва: „Ще се чертаятъ по принципа на народността“. Ако този принципъ бѣше едно математическо правило, разбирамъ, че можемъ да бждемъ спокойни, но то е далечъ отъ да бжде тѣй прѣмолинейно, тѣй ясно. Идете на Западъ и ще чуете, че французитѣ рекламиратъ Елзасъ и Лотарингия отъ името на идеята за народноститѣ, при всичко, че болшинството на населението въ Елзасъ и Лотарингия не говори французки, а е отъ германски произходъ. Ние тукъ говоримъ за Моравско, а всички, които сѣ били тамъ, знаятъ, че ако езикътъ на населението е близкъ до нашия, то ония, които прѣдставляватъ това население, най-горнитѣ слоеве, сѣ настроени злѣ противъ насъ. Вие виждате, прочее, колко е мъчно да се намѣрятъ критерии здрави, критерии несъмнѣни, за да може да се приложи принципътъ на народноститѣ безъ всѣкакви спорове. Такива ще има. При все това разчитаме, че Съглашението по тѣзи въпроси ще отдаде намъ всичко онова, което ние претендираме за наше. Ще трѣбва, обаче, и ние да направимъ нѣщо — тамъ е ядката на въпроса — ще трѣбва и ние да заслужимъ неговото безпристрастие, неговото прѣдразположение въ полза на България. Обикновено ние се извиняваме, че инокорираната въ 1915 г. политика не бѣше политика на народа, че тя бѣше политика на бившия царъ, и понеже него го нѣма, а българскиятъ народъ е непричастенъ въ войната, нѣма защо този народъ да страда отъ погрѣшната политика на своя тогавашенъ държавенъ глава. Г. г. народни прѣдставители! Недѣйте забравя, че народитѣ иматъ правителствата, които заслужаватъ, и онуй, което отъ тѣхъ се извърши, тежи за всички. Това едно. А на второ мѣсто, ако въ 1915 г. ние можехме да се извиняваме, че войната е избухнала противъ волята на народа — което е и дѣйствително така — сега се намираме въ друго положение, сега имаме друго правителство на властъ, сега имаме възможностъ да изкажемъ по въпроса за нашата външна политика нашитѣ мнѣния по-свободно. Е добръ, желателно е народътъ да не бжде пасивенъ, а да прояви извѣстна активностъ, за да се разбере, че извинението, което ние изтъкваме за това, което стана въ 1915 г., дѣйствително е сериозно, че нашето поведение тогава се диктува отъ екстрени обстоятелства, а не при горѣ-долу нормална обстановка; българскиятъ народъ, по своитѣ чувства, по своитѣ разумѣния, по своитѣ добри разбрани интереси, ще върви къмъ Съглашението. Колкото и да сме били до вчера съ Съглашението на военна нога, днесъ, понеже нѣма война и очакваме миръ отъ тѣхъ, ние трѣбва да направимъ всичко възможно, за да се сблизимъ съ Съглашенцитѣ, да имъ вдѣхнемъ вѣра и да разсѣемъ онова недо-вѣрие, което иматъ къмъ насъ.

Въ този редъ на мисли, позволете ми, г. г. народни прѣдставители, да се спра на нѣкои други проявления, може би, дребни, но които подхранватъ недовѣрието спрѣмо насъ. Ето на примеръ имамъ нарѣзка нашия официозъ вѣстникъ „Еко де Бюлгари“. Цитирамъ него, защото той се пише на езикъ, който се разбира отъ съглашенцитѣ. Въ два броя онѣзи, които боравятъ въ страницитѣ на този органъ, пишатъ, че въ 1915 г. България могла да се постави на страната на Съглашението, но че съглашенскитѣ дипломати събрали. Понеже тия дипломати пакъ ще рѣшаватъ съдбинитѣ на България, азъ не зная доколко това е тактично. Но, отъ друга страна, то не е и право. Не че дипломатитѣ нѣматъ свои прѣгрѣшения — иматъ ги и тѣ, но фактъ извѣнъ всѣко съмнѣние е, че въ България прѣзъ 1915 г. нѣмаше у нашитѣ управници желание да третиратъ съ съглашенцитѣ; тѣ казаха своята дума едвамъ тогава, когато отношенията бѣха скжсани — слѣдъ подаването на меморандума, когато вече бѣхме се съгласили съ Турция и

когато бѣше явно, че България ще трѣгне съ централнитѣ сили. Това е самата истина.

Прѣди нѣколко дни тукъ се отправи питане къмъ първия министъръ: не намира ли за възможно да издаде една зелена книга, която да хвърли свѣтлина върху нашитѣ стремежи на Балканския полуостровъ, за да се обградимъ противъ този упрѣкъ, че ние сме гонили империалистически и завоевателни стремежи на Балканския полуостровъ. Не зная доколко, ако се удовлетворише това искане на нашия колега, можеше да се подкрѣпи каузата на България, че тя се бори за своето обединение. За голѣмо съжаление, трѣбва да кажа, че въ нашитѣ договори съ централнитѣ сили, ако има пасажки, които да засѣгатъ идеята за обединението на България, има и други чисто империалистически тенденции — да се простремъ дори до устието на Морава, да искаме англобизирането къмъ България на страни, населени съ албанци. Това, съгласете се, нѣма нищо общо съ идеята за обединението, съ аспирациитѣ на България.

П. Даскаловъ: Това ако нѣма нищо общо съ вашия възгледъ, защо отричате, че нѣма нищо общо съ тенденциитѣ на България? Защото е имало въ България държавници и течения, които сѣ били на това мнѣние. Вие ли олицетворявате желанието и аспирациитѣ на българския народъ? Защо наричате това империалистическа политика?

Д-ръ С. Даневъ: Понеже ние говоримъ не за нашитѣ отношения на партии къмъ партии, а за нашитѣ отношения къмъ външния свѣтъ и очакваме право и справедливостъ отъ съглашенцитѣ, длъжни сме да наименуваме нѣщата както сѣ си. А да искаме България да се простира до устието на Морава и въ Албания, това нѣма нищо общо съ обединението на България, и ще съжалявамъ, ако ние слѣдъ всичко онова, което стана, не поумиѣмъ.

П. Даскаловъ: Вие, г. Даневъ, изглежда, че не сте поумнѣли, защото истината е, че самитѣ съглашенски държави въ редъ актове сѣ признали тѣзи мѣста за български.

И. Симеоновъ: Вие създадохте катастрофата. Мълчете и си посипете главата съ пепелъ. Безсрамници! Захващате да говорите само глупости — за политика, право и справедливостъ — катастрофаджии! Идете си отъ тукъ, срамота е да стоите тукъ!

Х. И. Поповъ: Самитѣ съглашенци признаватъ тѣзи земи за български.

Д-ръ С. Даневъ: Г. г. народни прѣдставители! Азъ засегнахъ този въпросъ, за да отправя друга една молба къмъ г. първия министъръ: ако той не намира за удобно да публикува договоритѣ, които ние имаме съ Германия, нека ни стѣкми по реда на датитѣ размѣненитѣ писмени актове между нашето правителство и Съглашението, за да се види, какво е въ сѣщностъ становището, което е заемало Съглашението спрямо насъ, дали е върно туй, което се твърди, че ние отъ Съглашението не сме могли нищо да очакваме, че ако сме се обявили противъ него, то е било, защото то не ни е давало нищо.

Д. Кьорчевъ: Г. Даневъ! Мога ли да Ви запитахъ нѣщо? Съглашението прѣзъ 1915 г. не дѣйствуваше ли изключително чрѣзъ Русия, която имаше мандатъ отъ своитѣ съюзници да дѣйствува сама на Балканитѣ? Цѣлото ли Съглашение дѣйствуваше или само Русия? Вие знаете това много добръ, защото на Васъ и въ Берлинъ, и въ Лондонъ, и въ Парижъ, когато сте били като пръвъ министъръ или като прѣдседател на Народното събрание, викали сѣ Ви отправяли за справка и помощи до Петербургъ. Та не Съглашението, а Русия бѣше, която изключително прѣговаряше съ България.

Д-ръ С. Даневъ: Г. Кьорчевъ! Азъ Ви благодаря въ всѣки случай за прѣкъсването, защото длъжа да отбѣлѣжа тукъ, че въ архивата на Министерството на външнитѣ работи трѣбва да има прѣписъ отъ нотата на руския министъръ на външнитѣ работи Сазоновъ, прѣзъ 1914 г., отправена до тукашния руски прѣдставителъ, нота, съ която тогавашниятъ министъръ начертава своята програма по отношение на България, и казва, че слѣдъ избухването на войната, върме е България да постигне и тя своитѣ идеали. Азъ моля да се намѣри тази депеша въ Министерството на външнитѣ работи и да излѣзе на бѣлъ свѣтъ.

Д. Кьорчевъ: Г. Даневъ! Ние, първитѣ защитници на тази политика, молихме правителството да издаде тази зе-

лена книга не само съ огледъ да се освѣтли чуждиятъ свѣтъ върху националнитѣ проблеми на България, но и съ огледъ на защитата на една политика, която прѣдприехме въ 1915 г. и договоритѣ на тази политика бѣха санкционирани не само отъ правителството, а и отъ редъ други партии, стоящи въ опозиция; даже и г. Сакъзовъ даваше интервю на виенскитѣ вѣстници, че иска коридоръ съ Австрия.

Министъръ Я. Сакъзовъ: Г. Кьорчевъ! Вие както смѣсвате идентѣ, така смѣсвате и лицата, които сѣ говорили. Азъ Ви прѣдизвиквамъ да кажете, какъ отъ менъ е говорено за „коридоръ“. Такива думи не съмъ говорилъ; другъ нѣкой може да е говорилъ.

Д-ръ С. Даневъ: Г. г. народни прѣдставители! На всѣки случай, азъ моля г. министра на външнитѣ работи да проучи този въпросъ. Ние имаме нужда отъ Съглашението, ние имаме нужда да му вдѣхнемъ довѣрие; и ако можемъ да почерпимъ отъ неговитѣ прѣдложения, направени на България прѣзъ 1915 г., вѣра въ него, толкозъ по-добръ. Защото, г. г. народни прѣдставители, недѣйте забравя становището, на което ние днесъ стоимъ. На кое становище стоимъ? Ние върваме въ Съглашението. Е добръ, да подхранимъ тази вѣра, защото дѣйствително само това ни остава. Азъ съжалявамъ, че нѣмахме тази вѣра по-рано.

Г. Василевъ: Г. Даневъ! Ние имаме вѣра въ него, но Вие я развалихте по-рано. Сега Вие нѣмате право да говорите така.

Д-ръ С. Даневъ: Ако азъ съмъ я развалилъ, то е много лесно; азъ съмъ една единица само!

Г. Василевъ: И затуй сега нѣма какво да се опасявате, сега върви много добръ и ще върви добръ.

Д-ръ С. Даневъ: Това азъ желая.

Прѣдседателствующъ И. Момчиловъ: Моля Ви се, г. Василевъ, оставете г. Данева да говори.

Д-ръ А. Гиргиновъ: Каква цѣль прѣслѣдвате, г. Даневъ, съ този говоръ по тази теза?

Д-ръ С. Даневъ: Вие виждате каква цѣль. Азъ искамъ да реагирамъ противъ тѣзи, които мислятъ, че ние не бихме могли да имаме вѣра въ Съглашението. Азъ се чужда на тѣзи прѣкъсвания отъ тази страна. (Сочи лѣвицата) Ако идѣха отъ нейдѣ другаде, както и да е, но отъ тукъ — това ми е съвършено нецѣлѣно. — Разбира се, въ нашия животъ могатъ да ставатъ дребни нагледъ нѣща, които не подхранватъ тази вѣра, която ние трѣбва да вдѣхнемъ на Съглашението. Но затуй ние сме тукъ, за да обрнемъ на тѣхъ вниманието и да искаме отстранението имъ. Азъ имамъ парѣжа „Държавенъ вѣстникъ“ отъ 24 октомврий. Въ него има едно обявление отъ Управлението на държавнитѣ дългове, че излѣзлитѣ въ погашение облигации отъ заема 1904 г. ще се плащатъ въ Женева, Амстердамъ, Виена и Берлинъ.

Д-ръ Й. Фаденхехтъ: То е старо обявление и не сѣ го поправили.

Д-ръ С. Даневъ: Имате право, то е едно старо клише, което си имамъ мѣстото. Ако го вземемъ тѣй, то ще излѣзе, че нашитѣ кредитори отъ този заемъ въ Франция не могатъ да получатъ пари, защото тѣ не сѣ нито приятели, нито неутрални; тѣ сѣ единъ видъ неприятели, макаръ че ние съ тѣхъ нѣмаме война. Е добръ, това се използва срѣщу насъ. Грѣшка е, но грѣшкитѣ трѣбва да не се повтарятъ. Азъ съмъ тукъ, за да обърна внимание на подлежащия министъръ да спре това нѣщо. Такива нѣща не могатъ да ставатъ.

Има въ печата опитвания, за да може да се хвърли свѣтлина върху нашитѣ отношения спрямо Германия, особено напостѣдъкъ. И гледаме, че цензурата пазѣ да не би да се сгѣстятъ много краскитѣ. Погрѣшно е това начинание на цензурата. Азъ имамъ тукъ заличени пасажки въ нѣкои вѣстници, които не мога да разбера защо сѣ заличени. Напр.: „Ако се сѣди по поведението на германцитѣ спрямо насъ, Германия е прѣстанала да ни счита за съюзници отъ деня, когато направихме прѣдложение за сепаративенъ миръ. Тѣ обираха нашитѣ складове, базисни и всѣкакви други магазини; задигнаха санитарнитѣ материи на болницитѣ ни“ и т. н. сѣ въ този духъ. Това

всичкото се счело, че не трѣбва да види бѣлъ свѣтъ. Разбира се, не мога да виня азъ г. г. министритѣ, защото не тѣ упражняватъ цензурата въ всѣки конкретенъ случай; но тукъ се виждатъ всѣхитѣ недостатѣци на цензурата, и азъ не зная, дали не ще бѣде добръ по чисто политически въпроси да се махне цензурата. Тукъ всички, както се каза, не само отъ тази страна (Сочи лѣвицата), но и отъ тази страна (Сочи дѣсницата), признаватъ, че другъ пътъ за България нѣма, освенъ да върви по онази посока, която е начертана отъ примирieto въ Солунъ. Ако е така, отъ никѣдъ не може да се чуе тукъ гласъ противъ онѣзи, отъ които ние ще очакваме правда, отъ които ние ще очакваме да рѣшаватъ сѣдбинитѣ на България. Ако е тѣй, мене ми се чини, че е излишно да съществува цензурата. Тя може само да спѣва, може да прави впечатление на единъ наблюдателъ отъ страна, че България като че ли иска да не скѣсва съ Германия — съ еднаква мѣрка мѣри и германцитѣ, както и съглашенцитѣ. Г. г. народни прѣдставители! Азъ не казвамъ, че тази е мѣрката на министерството, но има нѣкои събития, които подхранватъ едно таква схващане, което е пагубно за насъ. Тогава, когато войната се водѣше, когато не се знаеше какъвъ може да бѣде краятъ ѝ, когато можеше да се прѣдполага, че тя ще се свърши съ едно прѣковарие между странитѣ, тогава ние бѣхме длѣжни да държимъ смѣтка и за единитѣ и за другитѣ. Но днесъ за днесъ явно е, какъ ще свърши войната. Слѣдователно, такава една тактика не е умѣстна; тя само ще подвора онази вѣра, която ние се мѣчимъ да вдѣхнемъ на съглашенцитѣ въ това, че занаятъ ние сме скѣсали еднажъ завинаги съ германцитѣ. Ако самата Австрия клони да се прѣстрои вътрѣшно, какво остава за насъ? Единъ Тиса, като прѣдставителъ на маджаритѣ, има куража да каже, че съюзътъ съ Германия вече нѣмалъ смисълъ, защото той билъ насоченъ противъ Русия, а Русия, като велика сила, не съществува. Така се държи смѣтка за настроението на Съглашението. Ако това става тамъ, какво остава за насъ? Безспорно е, ние другъ пътъ нѣмаме. Това го съзнаватъ всички. Ето защо, най-хубаво е да се махне цензурата, та всѣки да каже каквото мисли. Азъ съмъ убѣденъ, че по този начинъ по-лесно ще се разберемъ. Иначе, всѣка една грѣшка, която се прави отъ цензурата, ще се вмѣнява въ вина на кабинета, а това не е желателно.

Въ този редъ на мисли, за да бѣдемъ начисто, понеже доста свѣтлина върху нашитѣ отношения съ германцитѣ все пакъ не е хвърлена, азъ длѣжа да изтъкна прѣдъ васъ, че съглашенцитѣ не само воюватъ съ оружие, но евентуално се готвятъ и за борба на икономическо поприще съ Германия, и слѣдователно не съ добро око гледатъ особено тѣснитѣ връзки между една държава и централнитѣ. Такива се създадохъ у насъ по силата на нѣщата; даже нѣкои отъ прѣдставителитѣ на кабинета на г. Радославова не се посвѣниха да възвѣстятъ, че за въ бѣдаще България не само политически, но и въ областта на икономическитѣ интереси ще държи съ Германия. Доколко това е било тѣхна искрена мисль, а не е било само едно изъяснение за публиката, за извѣстни прозрачни цѣли, оставямъ на страна. Но такива изъяснения има направени, при все че сѣмъ, по моитѣ схващания, въ разрѣзъ съ интереситѣ на България. За Германия България прѣдставляваше една колониялна държава, която трѣбваше да произвежда сурови произведения, а тя да ги обработва. Това не е само мое заключение, но то е изрично казано въ органитѣ на германскитѣ икономически интереси. Азъ, въ една отъ миналитѣ сесии, бѣхъ даже прочелъ една извадка отъ таква списание, въ което се казваше: „България за насъ има цѣна като производителка на сурови материи; нека се погрижимъ за повдигане на земледѣлието ѝ, ние нѣмаме интересъ да повдигаме индустрията ѝ, защото тя ще ни конкурира“. Ако такива възгледи се прокарватъ въ органитѣ на икономическата мисль въ Германия, разбира се, че ние нѣмаме интересъ да се обвържемъ съ нея за въ бѣдаще. Ето защо, азъ мисля, че е въ интереса на България, министритѣ на външнитѣ работи или нѣкой другъ, да намѣри случай и да подчертае нашето становище, което въ туй отношение е пълната независимостъ на България. То е въ интереса на бѣдащитѣ наши търговски връзки, защото най-сетѣ, каквато и да бѣде икономическата сила на Германия, ние до прѣди войната за нашитѣ сурови произведения имаме главно западнитѣ държави и занаятъ по всѣка вѣроятностъ пакъ ще бѣдатъ тѣ на първо мѣсто. Ако това е така, една таква декларация ще има прѣдъ видъ, първо, нашитѣ интереси, и второ, ще даде да се разбере на западната свѣтъ, на съглашенцитѣ, че каквито и да сѣ били прѣзъ войната нашитѣ връзки съ Германия, тѣ не сѣмъ отивали до тамъ, да връзватъ икономическата независимостъ на България спрѣмо Германия. Отъ това гле-

дище, обявлението въ „Държавенъ вѣстникъ“ би трѣбвало, разбира се, частъ по-скоро да изчезне.

Г. г. народни прѣдставители! Като говорѣя на темата за нашитѣ отношения съ съглашенцитѣ, азъ съмъ далечъ отъ мисльта да имамъ прѣдъ видъ само министерството. Много отъ туй, което министритѣ вършатъ, намъ е неизвѣстно; много деликатни въпроси се повдигатъ въ интимни разговори, тѣ до насъ не достигатъ, и ако и ние кажемъ нѣкоя дума, може би тази дума да е съвсѣмъ излишна, защото и безъ нашитѣ думи министритѣ ще си изпълнятъ длѣжа. Азъ искамъ да изтъкна, че въ нашитѣ отношения спрѣмо съглашенцитѣ ние трѣбва да обърнемъ особено внимание на отношението на българския народъ изцѣло; вънъ отъ правителството трѣбва да се констатира, да се зароди извѣстна сърдечностъ между съглашенцитѣ и насъ. Ще кажете: „Вчера имаме война съ тѣхъ“. Г-да, ако така разсѣждаваме, защо воювахме съ руситѣ, които най-сетѣ протѣха кръвъ за нашата страна? Ние и съ турцитѣ бѣхме въ война; тѣ бѣха наши унетители въ течение на вѣкове, и това не попрѣчи да сключимъ прѣди три години съюзъ съ тѣхъ. Ако това е възможно, азъ не виждамъ защо да не бѣде възможно, да даде българскиятъ народъ изразъ на своитѣ съкровени симпатии, слѣдвайки традиционния пътъ на своята политика. Нищо по-естествено отъ това. И това би трѣбвало да стане, защото тѣзи, които идватъ тукъ, трѣбва да се сгрѣятъ, а не да видятъ единъ апатиченъ къмъ тѣхъ народъ, който не може да има вѣра въ тѣхъ. Въ туй отношение азъ бихъ молилъ да обърнете внимание на поведението на Ромѣния. Ромѣнитѣ бѣха много повече настроени въ полза на Съглашението, отколкото ние, въ всѣки случай своитѣ симпатии къмъ Съглашението тѣ изказваха много по-громко, отколкото ние можехме да направимъ това, защото такава е най-сетѣ ромѣнската срѣда, такива сѣ ромѣнскитѣ обичаи. Но когато ромѣнитѣ прѣтърпѣха поражение и Макензенъ влѣзе въ Букурещъ, който биде напустнатъ отъ извѣстна частъ отъ общественитѣ дѣйци, онѣзи, които съчувствуваха на централнитѣ сили, останаха тамъ, обиколиха германцитѣ и успѣха да се поставятъ въ такива отношения съ тѣхъ, че ние имъ завиждахме и мислѣхме, че вчерашнитѣ наши противници, ромѣнитѣ, ще станатъ по-добри съюзници на германцитѣ, отколкото ние. Като ви обръщамъ вниманието върху това, искамъ да кажа, нѣма ли възможностъ и ние, като народъ, така да погледнемъ на нѣщата? Бѣдете убѣдени, че таква широко гледище на нѣщата ще бѣде въ полза на българския народъ, защото то ще бѣде една помощъ къмъ усилията, които ще полага правителството все въ сѣция смисълъ: да покажемъ, че отъ 1915 г. до недавна политиката на България е била ненормална, че тя е излѣзла вънъ отъ релситѣ, че тя не е била народна и че у насъ, както по-прѣди, така и сега, народътъ има само едно желание, и то е да влѣзе по възможностъ въ най-близки и най-тѣсни отношения съ съглашенцитѣ.

Въ този редъ на мисли, азъ считамъ за нужно да се докосна до единъ въпросъ, който на нѣколко пъти се повдига отъ крайната лѣвица и който понастоящемъ не е чуждъ за българскитѣ срѣди. Рѣчта ми е за особенитѣ наши отношения съ балканскитѣ държави. Недавна нѣкои отъ нашитѣ професори и обществени дѣйци се бѣха събрали въ Университета да обсъдятъ въпроса за тия отношения на България съ съседитѣ ѝ. Това начинание не намѣри отзивъ въ всички срѣди. Нѣкои отъ прѣдставителитѣ на печата се заловиха о миналото на оратѣритѣ и ги заклеиха като лица, които не могатъ да юзатъ тѣ до-стоинство знамето на съглашението между балканскитѣ народи. Г. г. народни прѣдставители! Азъ бихъ рекътъ, че понастоящемъ, каквото и да се мисли за далечното бѣдаще, работитѣ така се развиватъ, че ние, ако правимъ реална политика, трѣбва да държимъ смѣтка за тѣхъ. И ако въ миналото сме вѣрвали въ едно, слѣдъ събитията, които си наложиха своето, ние, може би, трѣбва да измѣнимъ нашата тактика, слѣдователно, малко важи, какво по-рано сме проповѣждали. Тѣй, както е сложена проблемата за балканската федерация, въпросътъ е, може ли България, ако я усвои, да извлѣче за себе си полза. Отъ туй гледище трѣбва да се каже, че е настѣпилъ моментътъ да можемъ и ние да видимъ по-ясно по туй въпросъ. Азъ не искамъ да кажа, че положението е много благоприятно и че сложилата се обстановка създава условия за едно сближение на балканскитѣ държави. Има нѣщо благоприятно дѣйствително, и то е, че върховенъ господаръ на Балканския полуостровъ сѣмъ сега голѣмитѣ съглашенски държави, които нѣматъ непосредствени интереси тукъ, на Балканитѣ, а които иматъ по-скоро интересъ да сближатъ балканскитѣ народи, слѣдователно, отъ тѣхна страна може да се очаква само по-

мощ и съдѣйстви. Но има и моменти неблагоприятни. Перспективитѣ, които се чертаятъ на Ромѣния да се уголѣми на сѣверъ, изтокъ и на западъ, перспективитѣ, които се чертаятъ на Сърбия да стане, ако не велика, то една важна, една крупна държавна единица, и ония перспективи, които има Гърция да стане евентуално и задморска държава, като турне кракъ на малоазиятския брѣгъ — всичко това далечъ не е отъ естество да създаде допирни точки между тѣзи държави. Балканскитѣ съседни държави ставатъ голѣми и може би да нѣматъ нужда отъ насъ. При все това идеята сама по себе си не е още пропаднала. Много отъ западнитѣ държавници, особено англичанитѣ, се интересуватъ за нея, защото безспорно е, че ако раздоритѣ между балканскитѣ държави прѣстанатъ, тия държави могатъ да се обединятъ подъ единъ знаменателъ и тогава Балканскитѣ полуостровъ ще бѣде дѣйствително на балканцитѣ, неговиятъ гласъ ще има тежестъ и за неговитѣ интереси ще има тогава кой да ратува поохотно. Рѣчта ми е, че на дневенъ редъ е и този въпросъ: какъ трѣбва да се постѣпи въ случая. Азъ не искамъ тукъ да давамъ съветѣ, защото правителството подобря отъ мене знае и има възможностъ да знае настроенията и теченията. Онова, което азъ желая, е да не би отъ нашата страна да се противопоставимъ съ нѣкой поpossimus. Да вземемъ ние инициатива за сближение, това ми се вижда неудобно. Ние сме довчерашни противници, ние сме били въ борба съ тѣхъ, и днесъ ние да издигнемъ официално знамето на широка конфедерация на балканскитѣ народи, чини ми се, звучи, както казватъ френцитѣ, грехъ. Е добръ, правителството има възможностъ да знае настроенията другадъ. Онуи, което е нужно, то е да не се отнася отрицателно къмъ тази идея, и ако може да я използва за едно по-благоприятно очертаване границитѣ на България на западъ или гдѣто и да бѣде, естествено, ще трѣбва да го направи. При всички неблагоприятни симптоми, дълженъ съмъ още веднажъ да подчертая, че отлични умове на Западъ и сега не могатъ да се откажатъ отъ идеята да видятъ по-голѣма сплотеностъ между балканскитѣ държави, и ако бѣдемъ готови да се отзовемъ на тѣхнитѣ схващания, ще направимъ едно добро дѣло отъ гледището на висшитѣ наши интереси, онѣзи именно, които сѣ въ игра, които сѣ висещи и за които трѣбва да се чуе гласътъ на великитѣ държави отъ Съглашението.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ свършвамъ. Моето намѣрение, като взехъ думата, бѣше да посоча на първо мѣсто, че държа, щото характерътъ на кабинета да не бѣде врѣмениятъ, а да се счита кабинетътъ натоваренъ съ най-тежката задача, каквато вътрѣшната политика е могла да постави на едно министерство, да стои здраво на позициитѣ си, да си създаде една положителна програма за дѣйстви, защото мирътъ не е сѣ така близкъ, и, ако върви по този пътъ, нека ожде убѣдено, че, вънъ отъ всѣкакви партийни схващания, то ще има съчувствието на много обществени дѣйци. Отъ друга страна, азъ искахъ да посоча на нѣкои отъ по-близкитѣ задачи, които ни се налагатъ отъ създаденото положение на фронта, именно, че е желателно, като държимъ смѣтка за фактитѣ, да се поставимъ повисоко отъ дребнитѣ наши схващания, отъ симпатии и антипатии, за да можемъ въ този моментъ да защитимъ по-ефикасно нашитѣ народни интереси. Моментитѣ сѣ сѣдбоносни, и само ако съумѣемъ да ги използваме, ние ще сме заслужили на тая страна. Нека прибавя, че тия сѣдбоносни моменти втори пътъ мѣчно ще се явятъ и за вътрѣшната и за външната политика. Въ вътрѣшната политика, ако това, което азъ посочихъ, не бѣде реализирано отъ кабинета, бѣдете увѣрени, че за дълги години това, което ние наричаме личенъ режимъ, нѣма да бѣде погребано, то ще съществува. Отъ друга страна, ако ние въ областта на външната политика не можемъ да направимъ всичко, за да защитимъ нашитѣ интереси прѣдъ ония, които сѣ единствени наши сѣдби, единствени господари, ще кажа азъ, на сѣдбинитѣ на балканскитѣ народи, ние безспорно сме осуетили онѣзи идеали, къмъ които сме се стремили, и то, страхъ ме е да го кажа, безвъзвратно. Ако, прочее, по тия въпроси, слѣдъ декларацията на министъръ-прѣдседателя г. Малиновъ, обясненията, които ще чуемъ, бѣдатъ задоволителни, не ще бѣда азъ, който ще възстана противъ днешното правителство. Напротивъ, всѣкога готовъ да си кажа думата, споредъ моето дълбоко убѣждение и безъ да правя дребна политика, азъ заявявамъ, че ще му дамъ пълната моя, ако и скромна подкрѣпка. Но тамъ, гдѣто мисля, че правителството не върви по правия пътъ, не ще се стресна да му отправя моята критика въ една умѣрена форма, на която азъ съмъ билъ винаги приятелъ, откогато въобще се подвизавамъ като общественъ дѣецъ.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Има думата г. Никола Харлаковъ.

Н. Харлаковъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Дебатитѣ по декларацията на новото коалиционно правителство прѣдставляватъ единъ такъвъ важенъ моментъ за Народното събрание, щото трѣбваше да съжаляваме, ако тѣ се завършеха така, както имаше изгледъ въ миналото заседание да се завършатъ. Нѣщо повече, трѣбва да съжаляваме, че тия дебати не се достатъчно оцѣняватъ отъ всички парламентарни групи, за да вземагъ думата, както по съдържанието на декларацията, така и да изразятъ ония мнѣния, които тѣ смѣтатъ, че трѣбва да ръководятъ политиката на днешното правителство. Декларацията на правителството, трѣбва да признаемъ, е твърдъ бѣдна откъмъ съдържание. Два сѣм пунктоветѣ, които се засѣгатъ въ нея: вътрѣшната политика и външната политика.

По отношение на вътрѣшната политика правителството ни заявява, че то ще се стреми да омировори страната и да закрѣпи държавно-конституционния режимъ. Какъ ще омировориа страната — дали само чрѣзъ военното положение, чрѣзъ военно-полевитѣ сѣдилища и екзекуциитѣ, които се приготвятъ по затворитѣ, дѣто лежатъ повече отъ нѣколко хиляди български граждани, обвинени въ прѣдательство, дали само чрѣзъ цензурата — това правителството не ни казва; какъ ще закрѣпва държавно-конституционния режимъ и кой държавно-конституционенъ режимъ: оня ли, който е вписанъ въ конституцията и който никой пътъ не е видѣтъ приложение въ нашия практически политически животъ, или оня държавно-конституционенъ режимъ, който се ръководи отъ неписаната конституция, въ който, както знаемъ, боравятъ съвсѣмъ други фактори отъ ония, прѣдвидени въ конституцията — и на този въпросъ нѣмаме отговоръ. По съдържанието на този пунктъ отъ декларацията ние трѣбва да чуемъ мнѣнието на правителството чрѣзъ едно конкретно изложение на мѣрките, които съставляватъ неговата вътрѣшна политика; ние трѣбва да чуемъ не само мнѣнието на правителството, мнѣнието на ония партии, които подкрѣпятъ туй правителство чрѣзъ участието си въ кабинета; трѣбва да чуемъ мнѣнието и на ония партии, които, неучаствайки въ кабинета, подкрѣпятъ правителството и, може-би, съ тѣхната подкрѣпка това правителство продължава да съществува съ това Народно събрание. Къмъ този въпросъ азъ ще се повърна малко по-сетнѣ.

Втората частъ отъ декларацията на правителството засѣга въпроса за външната политика. И въ тази частъ ние имаме една гола декларация отъ нѣколко фрази, безъ, обаче, да имаме каквото и да било конкретно съдържание. Тази декларация не ни говори конкретно нищо. Тя ни говори за напуснати позиции. Азъ нѣма да се спирамъ върху неотдавнашнитѣ изявления на главната партия, отъ която е съставено болшинството въ днешното правителство, че политиката, водена на старитѣ позиции, съставлявала държавна необходимостъ; нѣма да спомнямъ недавнашнитѣ телеграми на министъръ-прѣдседателя Малиновъ до Буриана и до министра на външнитѣ работи въ Берлинъ по поводъ встъпването му на власть, по поводъ новата годишнина на войната, въ които заявяваше, че българскиятъ народъ и неговото правителство ще поддържатъ външната съюзна политика на стария кабинетъ, ще вързятъ ко гѣтя, диктуванъ отъ старитѣ позиции. Този въпросъ нѣма да засѣгамъ. Позициитѣ сѣ напуснати; доброволно или не, но тѣ сѣ напуснати. Намъ се прави, обаче, алузия и на друго едно обстоятелство, чрезъ една друга фраза на декларацията. Достатъчно е да спомнимъ, казва правителството въ своята декларация, че сѣщитѣ тия партии, които съставляватъ днесъ правителството, до 1915 г., до началото на войната, сѣ били на едно и сѣщо мнѣние относително оня курсъ на политиката въ областта на външния животъ на страната, който трѣбва да се слѣдва, и че това единодушие на блокиралитѣ се партии давало достатъчно указание и гарантирало; тѣй да се каже, народа за посочката, въ която ще бѣде поведена външната политика на държавата при днешното управление. И това е една фраза, която не говори твърдъ много. Щомъ си билъ принуденъ да напуснешъ едни позиции и да заемешъ други позиции, и то не по своя воля, а подъ натиска на събитията, нѣма съмнѣние, че ще вървишъ съ ония държави, съ онѣзи сили, съ които ти явно или тайно, volens-nolens си принуденъ да правишъ съюзъ днесъ, но да твърдишъ, че онова единодушие, онова съглашение, което е съществувало между партиитѣ на днешния блокъ, който крѣпи правителството, дава достатъчно указание, каква ще бѣде политиката на правителството, това не е върно, защото положението на България и задачитѣ на тия партии, както тѣ

ги разбираха във 1915 г., бяха едни, положението на страната и задачите на партията, наложени им, не по тяхно желание, а по обективни причини, днес са други. Във 1915 г., преди обявяването на войната, ние знаехме какво биха единомислението, въ какво се заключава единството на възгледите на партията, които днес управляват. Тогава те искаха да се използва моментът на общоевропейската война за постигане на националните задачи чрез възлизане въ съюз с държавите на Съглашението, за да се води войната на негова страна против централните държави. Днес вече войната е невъзможна, едва ли има някой смисъл да допуска, че българският народ може да продължи войната; днес войната за България е вече свършена; може би, ако се продължи тази война още, както направи либералният режим след 1913 година, който обяви, че войната за България е свършена, обаче мобилизира — и сега, след като българският народ си отпочине, може би, повтарям, още един път да го вкарат въ ново кърваво самодивско хоро на нови позиции против старите позиции. Но азъ отстранявам тази евентуалност. Въ всички случаи, въ съзанието на управляващите партии и правителството трябва да лежи, че българският народ не може повече да воюва. Следователно, за онова единство на възгледи и онова намерение да се постигнат българските национални задачи тъй, както те се рисуваха въ съзанието на партията от блока през 1915 г., чрез активна намеса на страната на Съглашението, чрез воюване заедно съ Съглашението против централните държави, та чрез тъй да спечели съответната заслуга, за да можем да претендираме за една по-голяма част от Македония, за едно по-близо до българските национални възжеления за разширение на границите решение, и дума не може да става, защото вие сами признавате, че сме победени, и че трябва да разчитаме само на онова, което ще ни хвърли като трохи победителът. Значи, и тук правителството трябва по-ясно да се изкаже; съ какви средства и, главно, чрез какви конкретни задачи, то мисли, че ще може да постигне сега чрез новата си политика на дружба, на молба, на прося към победителя ония национални български задачи, които споделяха блока от 1915 г. Азъ бих желал въ това направление да подпомогна съ своите слаби усилия правителството.

Г. Данев тук цитира някои неуместни работи, които се явяват въ нашата печат, и които могат да изложат отношенията на правителството към Антантата. Азъ искам също да отбеляжа тук, че въ правителствените органи също така се явяват много неуместни работи, които могат да направят много лошо впечатление на Съглашението. Така напр., между вистниците „Радикал“ и „Народ“ се води една полемика, коя от тези две фракции е била за активната намеса на България въ войната на страната на Съглашението. „Радикал“ твърди, че това е бил единичният най-целесъобразен изход, който щял да даде положителни резултати; „Народ“ твърди, че тъкмо неговата партия е била против намисането въ войната, че тя е била за запазването на неутралитета. Ето едно недоразумение, което може твърд зл да изложи правителството, въ състава на което влиза и един представител на Широкосоциалистическата партия. Значи, една част от днешното правителство е било на мнението България да не се намиса въ войната. Един, значи, от министрите и тогава, а, може би, и сега, се е резервирал по отношение на Съглашението, не е бил така готов преданно да служи на Съглашението, даже е възставал против намисането на България въобще въ войната. Това е едно заблуждение, което трябва да разсеяем.

Трябва да признаем, че действително въ 1915 г. всички партии на днешния блок, от които изхожда сегашното правителство, бяха единодушни въ съзнаването на необходимостта и наложителността да се разрешат националните задачи тъкмо въ момента на общоевропейската война; трябва да признаем още и обстоятелството, че всички те бяха единодушни въ това, че дванадесетият час за намесата на България въ общоевропейската война вече бие; трябва, казвам, да подчертая, че въ това единомислие бяха единодушни както партията на демократите, народниците, данковистите, радикалите, земледелците, така също и партията на широките социалисти.

С. Омарчевски: Не е вярно, Земледелският съюз е бил за неутралитета.

Н. Харлаков: Тъкмо защото го знам много добре, затуй се и спирам върху този пункт, и понеже ми правят възражение, че широките социалисти били против войната, азъ съм принуден, дължен съм, да се спра

върху този пункт. Това е и въ интереса на правителството. Трябва държавите на Съглашението да знаят, че всички партии, от които изхожда днешният кабинет, са партии, които „по мърв сила и възможности“, са се стремели да вмъкнат България въ съюз съ Съглашението и, чрез една активна намеса на неговата страна въ войната, да сполучат да разрешат националните задачи тъй, както те искат. За да не отивам по-далеч, азъ ще ви припомня едно интервю на днешния министър на търговията и труда, дадено на един от нашите ежедневници по онова време, „Балканска поща“, въ което изрично се казва: (Чете) „Беше време“ — казва Янко Сакъзов — „когато една задружна итало-ромъно-българска акция би могла да рши изхода на войната и да тури край на взаимното изтръбление“. Това е печатано въ броя от 11 май 1915 г. И ако г. г. широките социалисти искат, азъ мога да имъ приведа цъл ред цитати от техните собствени списания, за да ги убяда — ако те са забравили — че те бяха за войната, че те гледаха на неутралитета само като на временно средство и че даже — ако това биха искрено от тяхна страна — те трябва да признават, че тяхната агитация, въ смисъл, че сега е моментът да се използва международното положение за осъществяване на българските национални задачи, а именно за присъединението на цъла Македония към България, на цъла Добруджа, и по-послѣ и за добиване коридоръ за Австро-Унгария, като една икономическа необходимост. . . .

И. Янулов: И това се опроверга сега.

Н. Харлаков: . . . — трябва да признават, казвам, че тази тяхна агитация имаше за цъл въ оня критически момент на общоевропейския пожар да вкара България въ войната. Ако е имало между тях хора, които искрено са желали неутралитета и не са протестирали против тази агитация, те са вливали вода въ воденицата на онези воинствени партии, които тръбяха, че дванадесетият час е пробил, че тренът заминава. Но работата не е само тамъ. Ние имаме и изричните изказвания от страна на широките социалисти.

И. Янулов: Вие самъ казахте, че този споръ е върденъ.

Н. Харлаков: Напротивъ. Азъ искам да установя този факт, за да не ви подозират държавите от Съглашението, че сте били за някакъв си неутралитет, че сте били против тях и че, както тогава, така и сега, вие винаги сте били за политиката да вървим съ Съглашението.

И. Янулов: Вие бихте членъ на нашата партия и знаете, че въ всички събрания и конгреси гласувахме за неутралитетъ.

Н. Харлаков: Азъ ще ви прочета тук някои официални документи, и тонът на вашите възражения ще падне много. Само че азъ бих желал, вие да приказвате вие, един неотговорен членъ на партията, да повикате Янко Сакъзов тук, за да видимъ съ кого сте преговаряли въ Европа: дали съ социалисти или съ представители на съглашенските държави.

И. Янулов: (Възразява нѣщо)

Н. Харлаков: Ще ви кажа, почакайте малко, имайте търпение. — Така напр., въ „Съвременна мисъл“, бр. 10, има напечатана статия, подъ насловъ „Активен неутралитет“, отъ едновремешния тяхен партиен редактор и секретар-касиер Харалампи Христов: (Чете) „Установи се убѣждението, че неутралитетът на България по отношение на воюващите държави днес не е и не може да бѣде цѣлъ самъ по себе си“. Неутралитетът, значи, трябва да бѣде активен, т. е. чрезъ него България трябва да удовлетвори своите национални стремежи. Какво значи активен неутралитет? Значи: ще бѣдемъ неутрални до тогава, докогато видимъ, че би могло да се получи нѣщо, а ако видимъ, че не може да се получи нѣщо, ще прибѣгнемъ къмъ по-други средства, ще дѣйствуваме по-друго-яче, понеже, както се види отъ друга една статия на единъ другъ тяхенъ виденъ партиен членъ, неутралитетътъ е само едно средство, а не е самоцѣлъ. Не е само Харалампи Христовъ, тяхниятъ партиенъ редакторъ и секретаръ-касиеръ, който пишеше така. Г. Джидровъ, въ статията си „България прѣдъ великите събития“ въ „Съвременна мисъл“, бр. 1 и 2, като ни обяснява, защо е необходимъ общопартиен кабинетъ — отъ тогава още широките социалисти настояваха да има общопартиен кабинетъ — казва: (Чете) „Очевидно, въпросътъ е много по-важенъ отъ властването на тая или она партия. Ка-

сае се до необходимостта да се сплоти народът, да стане той сила, да дойде вънра въ ръководството на държавата и да бъде евентуално готовъ къмъ акция, когато тя се прогласи". По-нататъкъ г. Джидровъ се провиква: „сега или никога!“ трбва да се разрвн нашниятъ националенъ зърпосъ. Г. Януловъ, можете ли ми каза, за каква акция става дума и дали тукъ въпросътъ е за неутралитетъ като срѣдство или като самоцѣль? — По-нататъкъ. Ще ви цитирамъ само нѣкои характерни статии. Г. Асѣнъ Цанковъ, въ в. „Народъ“, бр. 206 отъ 11 септември 1914 г., пише:

А. Коновъ: (Възразява нѣщо)

Н. Харлаковъ: Когато огънъ гори въ цѣла Европа, когато войната се приближава къмъ българскитъ граници, единъ социалистъ, който не знае мѣрка на устата си и говори за разрѣшаването на националния въпросъ „сега или никога!“, макаръ и чрѣзъ неутралитетъ като срѣдство, докарва войната. — Ето какво казва Асѣнъ Цанковъ: (Чете) „Днесъ не се касае да бранимъ чистотата и пълнотата на идейното богатство на това или онова политическо течение. Касае се да бранимъ нейнитъ досегашни придобити и шансоветъ за нейнитъ бѣдащи успѣхи. Българското работничество, което знае, че широката основа на материалната култура е плодъ на неговитъ мишици и неговия умъ; което смѣта, че най-големиятъ дѣлъ отъ културното богатство на нацията ще принадлежи въ близкото бѣдаще именно нему, не ще се поколеба да даде необходимитъ жертви въ животъ и трудъ, за да осигури културната цѣлостъ и мощъ на нацията. И като първа стѣпка къмъ тия благородни жертви, чрѣзъ гласа на своята интеллигенция, то настоява, че надъ нуждитъ на класовата борба или всѣкидневната работа за вътрѣшната организация на собственитъ сили, които нужди нѣма да замѣкнатъ нито мигъ, все пакъ лежи единъ общъ националенъ идеалъ, идеалътъ за свободата, цѣлостта и независимостта на нацията, въ името на които днесъ моментътъ изисква всички синове на България, и честнитъ, и нечестнитъ, и доблестнитъ и малодушнитъ, да си подадатъ ръка“, т. е. да образуватъ общопартиенъ коалиционенъ кабинетъ, който да присѣдини България въ общата война къмъ лагера на Съгласението. За какви други жертви въ животъ и трудъ кани г. Асѣнъ Цанковъ работничеството да бѣде готово? Очевидно, за намѣса въ войната, . . .

А. Коновъ: Това е Ваше тълкуване.

Н. Харлаковъ: . . . но една намѣса, ръководена отъ единъ коалиционенъ кабинетъ, въ който да влѣзатъ и честнитъ, и безчестнитъ, и достойнитъ, и малодушнитъ.

А. Коновъ: Ако сж все такива питатитъ Ви, по-хубаво ще направите съ празни работи да не занимавате Събранието.

И. Януловъ: Това сж само разсѣждения; резолюциитъ на конгреса ги знаете, защото и Вие ги гласувахте — тѣ сж за неутралитетъ.

Н. Харлаковъ: По-нататъкъ, въ статията на тѣхния другаръ Кръсто Пастуховъ, „Задачитъ на външната политика“, печатани въ кн. V на „Свърѣмenna мисль“, а сетнѣ помѣстена като уводна статия въ брой 244 отъ 26 октомври 1914 г. на в. „Народъ“, изрично се казва: (Чете) „Прокламираниятъ нашъ неутралитетъ не е една догматическа формула, на която трбва да приучимъ българската политика до край и при всички обстоятелства; той е едно положително срѣдство за постигането на опрѣдѣлена цѣль“ — а тая цѣль е, то се знае, нашето национално обединение. По-нататъкъ слѣдва критика на дипломатията, която би се изложила твърдѣ много, ако на неутралитета гледа само като на срѣдство.

А. Коновъ: Национално обединение не значи война.

Н. Харлаковъ: И по-нататъкъ: (Чете) „България би била осѣждана на постепенно умирање или би се помѣтила да наруши мира, за да се разшири“. И най-послѣ, по-откровенитъ отъ тѣхнитъ писатели изрично го казватъ. И забѣлжете, че при тази проповѣдь за война и намѣса на опрѣдѣлена страна, обикновено партийниятъ органъ на широкитъ социалисти държеше понѣкога между централния съюзъ и Съгласението; когато двѣтѣ течения се сблъскаха на страницитъ на в. „Народъ“, централниятъ имъ комитетъ рѣшаваше да се не пише нищо въ „Народъ“, нито за русофилство, нито за германофилство; тогава атаката въ полза на войната и Съгласението се подемахте отъ непартийни издания, каквото бѣ списанието „Свърѣмenna мисль“. Въ статията „Изъ кой пѣтъ“ отъ Кирилъ

Коларовъ, печатана въ „Свърѣмenna мисль“, книжка 27 отъ 3 април 1915 г., авторътъ откровенно заявяваше, че иска да обхвѣтъ разгроменъ Германия и Австро-Унгария и тѣхниятъ съюзъ, защото така цѣло да се спечели твърдѣ много за демократията въ Европа, и продължава: (Чете) „Българи трбва да спомогне на Гърция и Ромѣния да се опрѣдѣлятъ и отидатъ на страната на Тройното съгласение, като и по такъвъ начинъ ще стане възможно разрѣшаването на „болшитъ балкански въпроси“. Просто и ясно казано: трбва да се присѣдинимъ къмъ Тройното съгласение и чрѣзъ война въ съюзъ съ него да се помѣчимъ да разрѣшимъ нашитъ национални задачи.

Но тази дѣятелностъ, тази ясно опрѣдѣлена политика на Широко-социалистическата партия въ полза на Съгласението, тази високо-държавна социалистическа политика, която Широко-социалистическата партия води, не се ограничаваше само съ тѣзи писания и изявления, не се изразяваше само съ прокламираното отъ тѣхъ русофилство, а послѣ антагонизмъ, и не се ограничаваше, както искаше да каже г. Кабакчиевъ тукъ, само до момента на започването на войната, въ който и Широко-социалистическата партия, подобно на опозиционнитъ буржоазни партии, била заявила, че свива своето знаме; тази дѣятелностъ продължава и по-нататъкъ, тя продължава въ форма на прѣговори, водени отъ тѣхни делегати, които, натоварени, не знамъ отъ кого, ходятъ насамъ-нататъкъ изъ Европа. Г. Кабакчиевъ ни цитира една алузия, направена за тѣзи работи отъ в. „Форверцъ“, най-авторитетния за нашитъ широки социалисти органъ въ социалистическа Германия.

Ще ми позволите, и това ще бѣде интересно и за по-нататъшната моя теза, да ви цитирамъ и самитъ документи, които характеризиратъ мисията на делегатитъ на Широко-социалистическата партия въ Стокхолмъ. Вие си спомняте тукъ, че стана въпросъ, кой е ходилъ изъ чуждитъ легации.

А. Коновъ: Това сте вие, който ходите въ руската легация.

Н. Харлаковъ: Подхвърля ми се, че азъ съмъ ходилъ въ руската легация. Г. г. народни прѣдставители! Азъ нѣмамъ нужда по отношение на себе си да отговарямъ на това подмѣтане. Вѣрно е, че името ми го има въ официалнитъ списѣци на руския монархизмъ, но то е въ чернитъ списѣци, въ списѣцитъ на тюремитъ; въ Черниговския затворъ прѣзъ 1909 година азъ прѣкарахъ два мѣсеца по доноса на широкитъ социалисти; тамъ ще намѣрите моето име. Въ легацията не съмъ ходилъ, освѣнъ по завѣрка на паспорта си, а сега ще видимъ, кой е ходилъ и е ималъ сношение съ рускитъ легации. Безъ да се позволавамъ на другитъ факти, които сж известни на всѣкого отъ васъ, вие си спомняте, че това бѣше Савински, който канѣше Янко Сакжзовъ на обѣдъ въ легацията. Очевидно е, че се канитъ хора, които сж въ постоянни сношения съ легацията.

А. Коновъ: (Възразява нѣщо)

Н. Харлаковъ: Но по-интересна е мисията на делегацията на Широко-социалистическата партия въ Стокхолмъ. Вие знаете съ каква помпа тѣ заминаха отъ тукъ — бѣха 7 или 8 души; тѣ заминаха тържествено и веднага откриха подписка между работницитъ, да събиратъ доброволни пожертвувания за своитъ партийни фондове, чрѣзъ които цѣли да сключатъ мира. Въ документитъ на политически архивъ на руското министерство на външнитъ дѣла, една частъ отъ които сж публикувани вече въ рускитъ официални издания отъ болшевишкия „Народный Комисариатъ“ по иностраннымъ дѣламъ“ ние намираме, между другитъ документи и единъ таенъ рапортъ, полученъ въ министерството на външнитъ дѣла въ Петроградъ на 31 августъ 1917 г. съ входящъ № 283, а въ политическия архивъ регистриранъ на 13 септември 1917 година подъ № 751. — Рапортътъ е изпратенъ отъ Стокхолмъ съ дата 26 августъ — 8 септември 1917 г. подъ № 32. Това тайно писмо изхожда отъ г-на Гушкевичъ, руски посланикъ въ Стокхолмъ прѣзъ врѣме кабинета на Керенски, адресирано е до министра на външнитъ дѣла г-на Михаилъ Ивановичъ Терещенко и има слѣдното съдържание: (Чете) „Милостивий Государь Михаилъ Ивановичъ, намиращия се въ Стокхолмъ по работитъ на социалистическата конференция българинъ Сакжзовъ имаше тукъ двѣ бесѣди, съ съдържанието на които не би било безинтересно Вие да се запознаете. Единъ отъ тия разговори той води съ г. Шарпъ, официално прѣдставляващъ се за кореспондентъ на в. „Таимсъ“, а въ сжщностъ числящъ се като офицеръ на

английската контръ-разузнавателна служба, причислен към британската мисия. Сакжзовъ се оплаквал на своя събесѣдникъ за ужаситъ на сегашната война и прѣдлагалъ да съдѣйствува да се прѣкрятъ прѣдизвиканитъ отъ нея бѣдствия. Той посочва при това, че е желателно да се сключи на македонския фронтъ мълчаливо примирие... — Тукъ ставаше дума за прѣдательство... (Възражения отъ Работническата социалъ-демократическа партия, обединената)

Д. Кьорчевъ: Чакайте да чуемъ.

Н. Харлаковъ: ...и правителството се готви да застрѣлва български войници за прѣдательство; 6.000 отъ тѣхъ сѫ арестувани и, може би, ще ги стрѣлятъ, че сѫ открили съзнателно фронта и сѫ прѣдизвикали погрома на България! Сега ще видимъ кои агенти сѫ се занимавали съ прѣдательство!

А. Коновъ: Разбрахме, разбрахме.

Д. Кьорчевъ: Чакайте да чуемъ, г. Коновъ.

Н. Харлаковъ: (Чете) „...но подчертава необходимостта да се оставятъ тамъ съюзнитъ войски, да не би българскитъ войници да бждатъ изпратени на другъ фронтъ. Въ замѣна на подобно едно дѣйствиє Сакжзовъ общава на Шарпа, че ни единъ български войникъ не ще бжде прѣнесенъ оттаткъ Дунава“. Кой е Сакжзовъ? Членъ на опозиционна партия ли или делегатъ на правителството, на двореца, та общава какво може да стане съ българската армия? (Чете) „Втора бесѣда Сакжзовъ има съ г. Валцъ, извѣстенъ вамъ като приятелъ на Албертъ Тома“.

А. Коновъ: (Възразява нѣщо)

Н. Харлаковъ: Недѣйте бърза, г. Коновъ; не знаете съдържанието. Съ това издавате Вашата гузностъ. Бждете по-спокоенъ прѣдъ фактитъ!

А. Коновъ: Вие си противорѣчите. Искате да припишете на Широко-социалистическата партия, че била за войната, а цитирате такива текстове, които сѫ противъ войната.

Н. Харлаковъ: Азъ отговарямъ сега на другъ въпросъ. Колкото се касае до вашата воинственостъ, азъ имамъ, ако поискате, още маса цитати. Азъ зная, какъ бѣхте вие противъ войната въ 1912 г. Подъ натиска на синдикатитъ трѣбваше да издадете манифестъ противъ войната, обаче Янко Сакжзовъ, притиснатъ до стѣната отъ работницитъ, бѣше принуденъ да моли тогавашния синдикаленъ секретаръ-касиеръ, съ слѣднитъ характерни думи: „Гледай да се напечататъ само два екземпляра: единиятъ за международното социалистическо бюро, а другиятъ за архивата“. (Смѣхъ) Така вие се борите противъ войната! Не ви е срамъ!

А. Коновъ: Вие идете отъ трибуната на Народното събрание да разправите за личнитъ си дрязги; кажете за Широко-социалистическата партия, какво е направила, какви резолюции е вземала, а недейте говори за тогава или оногава; кажете за Васъ си!

Н. Харлаковъ: Почакайте малко! Ще говоря и за вашитъ резолюции. Тѣ сѫ тукъ въ папката ми. Ето ги! Само имайте малко търпѣние! — (Чете): „Въ нея той се доближава много повече къмъ повидимо интересувания го въпросъ за приближаването на минутата да се сключи миръ. Той започва съ това, че ако всички сѫ уморени отъ войната, то България се намира въ още по-лоши условия отъ останалитъ воюващи. Тѣ собствено се биятъ пета година, дори ако се не счита македонската 40-годишна борба, и малката страна изпитва голѣми тежести. Тукъ Валцъ го прѣкъсвалъ съ забѣлжката, че за повторение опыта на Ризова не трѣбва и дума да става“.

Д. Кьорчевъ: Чудесно.

Н. Харлаковъ: (Чете) „Френското обществено мнѣние не допуска възможността да се говори за миръ, докато германското правителство не слѣзе отъ заегото отъ него понастоящемъ положение. Може да става дума само за сепаративенъ миръ на България съ съюзницитъ, но, прибавилъ той, засилването на нѣмцитъ въ България едва ли ще допусне да се осъществи това“. — Ето тукъ, г. г. народни прѣдставители, ще видите, че когато българскитъ войници проливатъ на фронта кръвта си, задъ фронта

се намира единъ прѣдставителъ на Социалистическата партия, който отива да съобщава на неприятелскитъ агенти какво е положението на българската армия!

В. Кознички: Хубава работа!

Н. Харлаковъ: (Чете) „На това Сакжзовъ възразилъ, че въ България не се намиратъ значителни германски сили; нѣмцитъ, наистина, сѫ прѣкарвали собствени телеграфни жици, заграбили сѫ въ свои рѣцѣ желѣзни пѣтища и много отрасли отъ управлението, но това тѣхно положение и, може би, още по-голѣмото заграбване въ свои рѣцѣ търговията съ съѣстни продукти е раздразило силно българитъ. При операцията, замислена на врѣмето отъ Генадиева, печалбитъ отъ нея трѣбвало да паднатъ въ рѣцѣтъ на едритъ и дори на дребнитъ политически дѣйци. При условията, създадени сега отъ нѣмцитъ, всички печалби отъ сдѣлките се падали изключително тѣмъ. Царь Фердинандъ, който се явява най-мощенъ факторъ въ българския политически животъ и който се е прѣдалъ официално на централнитъ империи, отлично разбира настроението на своя народъ. Ето защо той самъ вече води подземна кампания противъ Радославова. При това Валцъ добилъ впечатлениє, че царьтъ е избралъ социалиститъ като оръжие въ тази борба. Сакжзовъ, подчертавайки своитъ републикански убѣждения, все пакъ посочва Фердинанда като единственъ човѣкъ, който има значителна сила въ България, независимо отъ омразата, която той възбужда въ много кръгове“. Републиканци сме, ама за светъ день, а за дѣлниченъ ще бждемъ монархисти. (Чете) „Атаката срѣщу Радославовъ ще се води подъ знамето на необходимостта да се тури край на нѣмското засилване. Сакжзовъ не се съмнѣва, че е възможно да се сваля това правителство. Тѣзи, които заематъ неговото мѣсто, ще сѫ принудени да се освободятъ малко по малко отъ нѣмцитъ, и тогава прѣговоритъ съ съюзницитъ могатъ да бждатъ почнати. Лицата, съ които, споредъ мнѣнието на Сакжзовъ, Валцъ би могълъ въ такъвъ случай да започне прѣговори, се явяватъ българскитъ посланици въ Виена Тощевъ, лично менъ извѣстенъ отъ Цариградъ, и българскитъ прѣдставителъ въ Хага. Като задължително условие да прѣминатъ българитъ на страната на съюзницитъ, Сакжзовъ поставя да имъ се прѣдаде цѣла Македония. — Азъ забѣлжахъ на Валца, че слѣдъ всички тържествени обѣщания, дадени на Сърбия, ... — това е интересно за перспективитъ и на новата политика, какво може България да очаква, че ще получи отъ Съглашението — (Чете) „...едвали Франция първа ще застане на това становище да удовлетвори напълно България. Г. Валцъ възразилъ, че военното положение се явява такова, че съюзницитъ ще трѣбва прѣди всичко да помислятъ за себе си. Той допуща, че, при всичкото съчувствие къмъ сръбския народъ, при всичкото прѣкланяне на французитъ прѣдъ сръбскитъ жертви, прѣдаването на Македония на българитъ нѣма да срещне вече принципиални възражения, ако съ такава цѣна бжде осигурено тѣхното отпадане отъ нашитъ врагове.“

По-точни подробности по тази бесѣда г. Валцъ ще може да Ви доложи лично прѣзъ слѣдната седмица, когато той се надѣва да бжде въ Петроградъ. Стокхолмъ, 26 августъ, 8 септември 1917 г. № 32. Дълбоко прѣданииятъ Ви Гулькевичъ“.

Другиятъ документъ е също твърдѣ интересенъ. Това е втория рапортъ на сѣщия посланикъ до руския министъръ на външнитъ дѣла Михаилъ Ивановичъ Терещенко, датирано отъ Стокхолмъ 8/21 септември 1917 г., подъ № 36 и полученъ въ Петроградъ на 14 септември 1917 г. подъ № 293, а въ политическия архивъ — на 19 септември 1917 г. подъ № 754, който има слѣдното съдържание: (Чете)

„Милостивий Государь Михаилъ Ивановичъ, „Съ писмото си отъ 26 августъ (8 септември т. г.) подъ № 31, азъ Ви съобщихъ за съдържанието на двѣтъ бесѣди, които г. Сакжзовъ води съ г. Шарпъ и г. Валцъ. Отъ тогава дотегливитъ българинъ отново и не веднажъ се изказва въ сѣщия духъ. Отначало той се стараше да убѣди едно отъ арменскитъ тукъ дѣйци, че спирането на войната лесно би се достигнало чрезъ отказването на българитъ отъ съюза на централнитъ империи, че въ единъ такъвъ случай възстановяването на мира би било особено благоприятно за арменцитъ и т. н. Той, обаче, се въздържалъ отъ по-подробни указания, въ що именно бѣха се излѣли тѣзи печалби за арменцитъ. Той пакъ потвърди, че България, като получи отъ съюзницитъ: 1) гаранция относно това, че въпросътъ за сѣдбата на Македония ще се рѣши на основание на самопрѣдѣлянето на народитъ,

2) обещание за присъединяване към нея Добруджа, същел да има обща граница съ Русия и 3) да ѝ се признае правото върху турската територия до линията Еносъ-Мидия, без колебание би прѣминала на страната на сегашните си врагове. Сакжзовъ поднови оплакванията си отъ поведението на нѣмцитѣ въ България и увѣрението, че тѣхното иго е станало нетърпимо за българитѣ. И подбѣща Съглашението да не се отказва отъ Солунската си експедиция, както едно врѣме настояваше Клемансо, а понеже въ България отношенията между съюзниците сж такива, да атакува по-скоро македонския фронтъ при Добро-поле. (Продължава да чете)

„Не бихъ счелъ за нужно да Ви безпокоя съ повторно съобщение на всичко горѣизложено, ако вчера не бѣ дошълъ при мене Хюисмансъ да ми повтори това, което ми бѣ вече извѣстно отъ по-първитѣ събесѣдници на г. Сакжзова“.

Д. Кьорчевъ: Кой Хюисмансъ?

Н. Харлаковъ: Хюисмансъ е, както знаете, секретаръ на Международното социалистическо бюро — стариятъ интернационалъ. (Продължава да чете)

„Горещиятъ патриотъ белгиецъ не е могълъ да отбѣгне отъ изкушението да съдѣйствува, споредъ както той мисли, за по-скорошното избавление на своето отечество. Нему му се струва, че е достатъчно за българитѣ да имъ се даде отъ страна на съюзниците едно авторитетно обещание, че тѣхнитѣ вѣжделения ще бѣдатъ изпълнени, и Белгия ще бѣде очистена отъ своитѣ поробители. За съжаление, трѣбваше да разочаровамъ г. Хюисманса въ неговитѣ надежди. Азъ му напомнихъ, че тържествени обещания бѣха дадени на българитѣ прѣди да се присъединятъ къмъ централнитѣ държави, и тѣ не побързаха на това присъединение, та възобновяването на несполучливия опитъ би само компрометирало съюзниците, безъ ни най-малка полза за неговата многострадална и героична родина. „Азъ се въздържахъ, добавихъ азъ, отъ каквито и да било указания, но мене ми се чини, че ако ли българитѣ сж разбрали, че смѣтката имъ е била крива при избора на своитѣ съюзници, то сега тѣ трѣбва естествено да понесатъ и наказания. Ако ли тѣ искатъ да спасятъ своето положение, то тѣ трѣбва да се рѣшатъ на рисковано, може би, дѣйствиe, но на такова, което да би могло да разположи съюзниците да измѣнятъ отношението си къмъ тѣхъ. Напримѣръ, обявяване война на Гурция отъ страна на България, фактическо разкъсване на два фланга отъ лагера на централнитѣ държави би могло да бѣде едно такова дѣйствиe“.

Това е съвѣтътъ на руския посланикъ въ Стокхолмъ, даденъ на Сакжзова чрѣзъ Хюисманса. (Продължава да чете)

„Моитѣ думи опечалиха твърдѣ много г. Хюисманса. Той счита, че е невъзможно за българитѣ да напуснатъ една отъ воюищитѣ страни и да се прѣхвърлятъ къмъ друга, безъ да иматъ по-рано гаранция, че такава измѣна ще имъ донесе опрѣдѣлени изгоди. При все това приведенитѣ уроци пакъ отъ сегашната война не можеха да му не подѣйствуватъ.“

Азъ бихъ искалъ да привърша това „българско“ писмо — българско, понеже цѣлото му съдържание се отнася само до българскитѣ работи — „съ съобщението за заинтересованата инцидентъ, значението на който не искамъ да прѣувеличавамъ. Българскиятъ посланикъ Грековъ посѣтилъ прѣди четири дни американския посланикъ, съ когото отдавна не се билъ виждалъ, комуто съобщилъ, че на утрото ще има панихида за царица Елеонора и че той щѣлъ да бѣде много признателенъ на г. Мориса, ако този последниятъ намѣри за възможно да присѣтствува на нея. Грековъ добавилъ, че макаръ на американския посланикъ и да би било неприятно да се срещне въ църква съ прѣдставителитѣ на централнитѣ държави, той все пакъ се рѣшилъ да го покани, понеже американскитѣ Съединени щати и България не воюватъ помежду си.

Г. Морисъ благодарилъ за вниманието и подѣ прѣдлогъ, че нѣма свободное врѣме, отклонилъ поканата.

Дълбокопрѣданный Ви Гулькевичъ“.

Нека ви запозная сега съ други два документа, които не сж въ такава непосредствена връзка съ стокхолмската мисия на г. Сакжзова, но които се отнасятъ до сжщитѣ прѣговори за сепаративенъ миръ между България и Антантата, водени въ Швейцария прѣзъ 1917 г., които очевидно сж били дирижирани отъ сжщитѣ фактори въ България, които сж вдъхновявали и мисията на г-на Сакжзова. — Тия документи съдържатъ сведенията, които рускиятъ морски генераленъ щабъ дава на Алексѣй Константино-

вичъ Бѣляевъ, съвѣтника въ втори отдѣлъ при Министерството на външнитѣ работи въ Петроградъ: (Чете)

„М. М. Морски генераленъ щабъ. — Началника на иностранния отдѣлъ по разузнавателното отдѣление. 22 септември 1917 г. № 355/о. д. — Тайно. Получено въ политическия архивъ на 25 септември 1917 г. № 757“.

Д-ръ П. Джидровъ: (Възразява)

Н. Харлаковъ: Тѣ сж публикувани въ рускитѣ издания. Тайнитѣ се достѣпни само на Васъ. Вие си шушукате съ Радослава и отидохте на първата конференция въ Стокхолмъ. Това е висшата дипломация въ социалистическото движение. Това е специалитетъ на Широко-социалистическата партия въ България. (Чете) „Милостивий Государъ Алексѣй Константиновичъ“ — той е съвѣтникъ въ втори отдѣлъ при Министерството на външнитѣ дѣла въ Петроградъ.

„На 1 септември въ щаба се получиха редъ телеграми отъ капитана II рангъ Яковлевъ, които възпроизвеждатъ интересувания министерството на външнитѣ дѣла въпросъ за българското революционно движение. Отъ гледището на капитана отъ II рангъ Яковлева събитията се прѣдставляватъ въ слѣдния видъ:

Нѣколко български емигранти, които иматъ широки връзки въ България, търсятъ сближение съ съюзниците, при което наистина се набѣлъзва създаването на революционенъ комитетъ, както по-рано съобщаваше агентътъ „Бей“. Сега сжществуватъ двѣ течения: еволюционно, прѣдставлявано между другитѣ отъ г. Цоковъ и революционно, прѣдставлявано отъ генералъ Савова“.

Д. Кьорчевъ: Кой Савовъ?

Н. Харлаковъ: Не зная кой, не е казано. Азъ чета документа тѣй, както е.

И. Януловъ: Това сж само легенди на болшевикитѣ — едното и другото.

Д. Кьорчевъ: Какви легенди? Вие не знаете, за кой Савовъ става дума.

И. Януловъ: Че какъвъ водителъ на революционното движение е билъ генералъ Савовъ? Той си бѣше на бойното поле.

Н. Харлаковъ: Г. Гулькевичъ не се съмнява въ дѣйствиата на тайнитѣ си агенти.

Д. Кьорчевъ: Я четете, г. Харлаковъ, по-нататѣкъ тия документи.

Д-ръ П. Джидровъ: Четете ги, има кой да слуша. Кьорчевъ особено се интересува отъ тия работи.

Д. Кьорчевъ: Защо да не се интересувамъ? Държавнитѣ интереси само за Вашата глава ли сж — да правите компромиси?

Д-ръ П. Джидровъ: Защо приказвате глупости?

Д. Кьорчевъ: Вие приказвате глупости. Вие не знаете въ единъ моментъ какво да правите.

Д-ръ П. Джидровъ: Ние знаемъ, какво правимъ. Вие не знаете, какво правите, Вие, който отъ три години служите на три партии. Това сж измислици, нѣмачи нищо общо съ истината.

Д. Кьорчевъ: Опровергайте ги!

Д-ръ П. Джидровъ: Това сж донесения на шпиони.

Д. Кьорчевъ: Това е станало прѣзъ кабинета на Керенски. За да защитишъ единъ шефъ, готовъ си да дрънкашъ глупости.

Д-ръ П. Джидровъ: Това сж неистини. Азъ трѣбва да зная документитѣ, прѣди вие да ги знаете.

Д. Кьорчевъ: Какъ ще ги знаете, когато ходите само въ мировитѣ сѣдилища?

Д-ръ П. Джидровъ: Глупакъ си ти. Ти нѣмашъ сериозни аргументи.

Д. Кьорчевъ: Ти си глупакъ, ти, който съ професията си, съ материалното си положение, съ всичко изкориствашъ партията. Ти нѣмашъ съвѣсть.

Д-ръ П. Джидровъ: Ти имашъ съвѣсть! Единъ бившъ социалистъ, радославистъ и стамболовистъ. Кредитъ нѣмате никъдѣ.

Прѣдседателъ: (Звъни) Моля, тишина!

Д. Кьорчевъ: Моятъ кредитъ е откритъ навсѣкѣдѣ, а това е нищо. Вие слизате до положението на компромисъ. Колко ти е неприятно, че трѣбва да защитаваши единъ господинъ, който е сега министъръ, а вчера бѣше вашъ шефъ и чрѣзъ него изкориствашъ положението.

Д-ръ П. Джидровъ: Не говоря туй, а говоря, че това е лъжа.

Д. Петковъ: Какво е важно, като казвате Вие, че е лъжа?

Д. Кьорчевъ: Това ще отиде въ сѣда, защото има други документи.

Д-ръ П. Джидровъ: Простакъ.

Д. Кьорчевъ: Нѣмашъ право да говоришъ за простотия, защото ти си толкова малъкъ, че не се виждашъ.

Д-ръ П. Джидровъ: Смачканъ, скѣлцанъ си.

Д. Кьорчевъ: Маймуна такава. Нещастникъ съ нещастникъ.

Д-ръ П. Джидровъ: Въ цѣлото общество си посоченъ. По-голямъ мораленъ банкрутъ нѣма. Петъ партии въ три години мѣнявашъ.

Прѣдседателъ: (Звъни)

Д. Кьорчевъ: Банкрутъ съ банкрутъ.

Д-ръ П. Джидровъ: Банкрутството е тамъ, където стоишъ ти и се срамишъ отъ мѣстото си.

Д. Кьорчевъ: Не е вѣрно това.

Д-ръ П. Джидровъ: Какъ не е вѣрно? Ти банкрутира и хората, на които ти служеше, банкрутираха. Ти си нищо.

Прѣдседателъ: (Звъни) Оставете г. Харлакова да говори.

Н. Харлаковъ: (Чете)

„Отъ прѣговоритѣ на нѣкои посветени въ работата лица съ френския и английския прѣдставители въ Швейцария, отбѣлзва се, че послѣдниятъ явно желае да вземе цѣлата работа въ свои ръцѣ, а Русия, като претрупана понастоящемъ съ своитѣ вжтрѣшни дѣла, трѣбва да бѣде отстранена отъ участие въ прѣговоритѣ. Нѣкои отъ виднитѣ инициатори на комитета сѣ вече наклонни да се подчинятъ на необходимостта непрѣмѣнно да участвуватъ и рускитѣ прѣдставители въ прѣговоритѣ.

„Като свои основни искания българитѣ набѣлзватъ: Тракия съ Родосто, автономия на Македония съ Солунъ, „цѣла Добруджа“ („Большая Добруджа“). Ромъния се компенсира за смѣтка на Бесарабия. — Възможността да се запази династията и дори Фердинандъ не се изключва.

Извѣстна задръжка при своята работа комитетътъ срѣща въ запазването на американската мисия въ България, която тамъ прѣдставлява между другото и английскитѣ интереси. Въ този фактъ, българската опозиция, като счита, че дѣйствиата на съюзницитѣ сѣ координирани, вижда косвена поддръжка на Фердинанда и Радославова. Инициаторитѣ на комитета указватъ, че е крайно желателно Америка да сжса съ България, за да може цѣлата опозиция окончателно да сжса съ правителството, което по отношение на американскитѣ прѣдставители се държи извънредно угоднически.

Единъ отъ инициаторитѣ набѣлзва слѣдния планъ на дѣйствието, за да се прокара република въ България: да се създаде задъ граница революционно правителство, широка пропаганда и ударъ на съюзницитѣ върху подготвенъ участъкъ (Участъкътъ бѣше посоченъ по-рано отъ агента „Бей“). Възможността да стане прѣвратъ, било чрѣзъ революция, или чрѣзъ разривъ на Фердинанда съ Герма-

ния и прѣдаване прѣстола Борису, се обуславя, приблизително отъ слѣдната гаранция: ни единъ сърбинъ, ромънецъ или грѣкъ да не влѣзе въ България“.

Нѣкои отъ дѣсницата: Както и стана

Н. Харлаковъ: (Продължава да чете)

„Македония — спорна и безспорна зона; Тракия съ Мидия-Еносъ; „Добруджа до Балканската война“; устройство на финанситѣ; българската територия се прѣдоставя на съюзницитѣ; армията по възможностъ не взема участие въ войната.

„Готовъ къмъ услуги Ев.-цѣмъ“.

А вториятъ документъ, отъ сжщия произходъ като първия, има слѣдното съдържание: (Чете)

„М. м. — Морски генераленъ щабъ. Началникъ на външния отдѣлъ. 5 октомврий 1917 г. № 368/о. д. Петроградъ. Глав. адмир. — Тайно. Получено въ политическия архивъ на 6 октомврий 1917 г. подъ № 781.

„Милостивий Государъ Алексѣй Константиновичъ,

„Получи се въ щаба отъ Парижъ отъ капитана II рангъ Яковлевъ слѣдната телеграма:

„Серафимовъ се видѣ съ генералъ Цокковъ, отъ когото узна, че той ималъ напоследъкъ редъ свидания съ английскитѣ прѣдставители, на които прѣдалъ условията на българската опозиция, приемането на които би послужило за база да стане обратъ въ българската политика. Цокковъ призналъ, че е посочилъ за граница Мидия-Родосто, като пояснява, че това условие е турено прѣдъ видъ ужъ на отказа на Русия отъ Цариградъ и рѣшението на държавитѣ отъ Съглашението да стане Цариградъ свободенъ градъ. Английски прѣдставители обѣщали да дадатъ отговоръ въ най-близко врѣме.

„а) Извѣстна бързина въ водене прѣговоритѣ съ англичанитѣ и тенденция да се говори съ съюзницитѣ по отдѣлно; б) политическия прѣвратъ се предполага да стане, опирайки се главно на Демократическата партия, най-вече склонна на компромисъ съ двореца; в) Малиновъ ужъ дѣйствува въ пълно съгласие съ генералъ Жекова; г) желание да се отстранятъ отъ прѣговоритѣ прѣдставителитѣ на революционното течение; — знаейки руската психология, азъ подозирамъ, че политическиятъ прѣвратъ е взетъ въ рѣцѣ отъ самия Фердинандъ, съ цѣлъ или да увеличи и закрѣпи завоеванията, като прѣмине на страната на Съглашението, или да изплаши своитѣ съюзници, за да постигне успѣхъ при нѣкои прѣговори. Прѣдставителитѣ на еволюционното течение, като напр. архимандритъ Стефанъ, може-би, се явяватъ орджие на самия Фердинандъ, безъ да предполагатъ това.

„Въ отговоръ на тази телеграма азъ изпратихъ до капитанъ II рангъ Яковлевъ слѣдната телеграфна допълнителна инструкция:

„Всички ония чисто политически свѣдѣния и впечатления, които Ви се удава да съберете покрай Вашата прѣка дѣйност, прѣдавайте Серафимову или посланику, въ зависимостъ отъ това, какви указания ще получите отъ послѣднитѣ. Нашитѣ дипломатически агенти телеграфиратъ подробно за вървежа на работата въ Министерството на външнитѣ дѣла, до насъ това непосредствено не се отнася. — Това Ви съобщавамъ за свѣдѣние.

„Готовъ къмъ услуги Ев.-цѣмъ“.

Тия сж документитѣ. г. г. народни прѣдставители, които азъ смѣтахъ, че има извѣстно значение да ви бждатъ прочетени, да бждатъ извѣстни на Народното събрание, ако искате даже на самото правителство. Тѣ сж двѣ категории: еднитѣ сж официални рапорти на руския посланикъ въ Стокхолмъ, въ врѣмето на Терещенко и Керенски, а другитѣ два документи сж прѣписки между морското и външното министерство въ Петроградъ, съдържащи донесенията на тайнитѣ агенти — между които нѣкои си Яковлевъ и Серафимовъ въ Парижъ. — Нѣма съмнѣние, че абсолютна вѣра да се дава на документитѣ, изходящи отъ тайнитѣ агенти, особено тамъ, където тѣ даватъ своята оцѣнка на извѣстни факти, които съобщаватъ, не може; но все пакъ фактитѣ, съдържащи се въ тѣхъ, не сж измислени и прѣдставляватъ извѣстното начало на доказателства, както се изразяватъ юриститѣ, и тѣзи факти не могатъ да бждатъ оспорени. Прѣговори сж водени възъ основа на извѣстна база; тази база вие виждате, че е сжщата почти, както въ донесенията на тайнитѣ агенти, които кореспондиратъ съ морското министерство, така и въ явнитѣ бесѣди на такива политически лица като Янко Сакъзовъ, който очевидно говори съ авторитета не на прѣдставителъ на партия, а съ авторитета на прѣдставителъ на правителството, въобще съ авторитета на рѣшаващъ факторъ въ България, защото само единъ де-

легатъ на правителството или двореца като Янко Сакжзовъ или Цокова може да прѣдлага условия за сключване мълчаливо примирие на македонския фронтъ, да уговарва условията за прѣмѣстването на войскитѣ, какъ да се излѣжатъ и изгонитѣ нѣмцитѣ, и да уговарва териториални въпроси и т. н.

Министъръ Я. Сакжзовъ: Много съжалявамъ, че не съмъ чулъ.

Н. Харлаковъ: Много съжалявамъ и азъ. Азъ направихъ апелъ за Вашето присѣствие тукъ, но Ви нѣмаше. Вие аслѣ винаги късно се явявате.

Министъръ Я. Сакжзовъ: Азъ бѣхъ занятъ съ много по-важна работа, отколкото да слушамъ.

Н. Харлаковъ: Въ всѣки случай, извѣстно съпадение има. Г. Цоковъ дали е говорилъ това тъкмо отъ името на Демократическата партия . . .

Г. Василевъ: Кой Цоковъ, генералътъ ли? Да се запита, че е генералътъ, за да се разбере работата.

Н. Харлаковъ: Азъ прочетохъ името на Цокова, както е съобщено въ самия документъ. — . . . или е говорилъ по внушение на другъ по-важенъ факторъ въ България, дали всичко това е вѣрно или само една частъ отъ него е вѣрна, то е другъ въпросъ. За мене едно е несъмнено. Покрай грижата да ограда прѣдставителя на Широко-социалистическата партия въ кабинета отъ подозрѣнието, че той не е билъ за Съглашението, напротивъ, както виждате и до нойната и въ врѣме на войната той принадлежи цѣлния услуги на Съглашението: слѣдъ като се обяви войната, разбира се, той работи за мира, отиде делегатъ въ Стокхолмъ, дѣто разправи на агентитѣ на Съглашението, какво е поддръжението въ България, какви сѣ отношенията между българи и нѣмци, съ какви войски разполагатъ нѣмцитѣ въ България и е обсъждалъ въпроса на какви условия да стане мълчаливото примирие на българския фронтъ, какъ да излѣжемъ нѣмцитѣ, кои войски да останатъ и кои да не останатъ. . .

Министъръ Я. Сакжзовъ: Г. Харлаковъ! Вие сте заявили, че азъ съмъ говорилъ съ руския посланикъ въ Швеция, въ Стокхолмъ. Азъ не познавамъ таквъ посланикъ и не съмъ се срѣщалъ съ таквъ човѣкъ.

Н. Харлаковъ: Вие сте пратили Хюйсманса при руския посланикъ въ Стокхолмъ г. Гулькевича. Азъ заявихъ порано, че вие сте се сношавали съ руската и английската легации тукъ. Вие сте ходили въ руската и английската легации въ София, че вие сте се сношавали съ агентитѣ на руската и английската легации въ Стокхолмъ, и днесъ прочетохъ документитѣ, въ които сѣ посочени имената на тримата тия господа, съ които сте водили прѣговоротѣ: единиятъ е г. Шарпъ, кореспондентъ ужъ на „Таймсъ“, а въ сжщностъ таенъ агентъ, английски офицеръ, командированъ къмъ английската легация въ Стокхолмъ, вториятъ е г. Валцъ, ужъ приятелъ на А. Тома, а въ сжщностъ французски и руски агенти, и третиятъ вашъ по-срѣдникъ е билъ Хюйсмансъ, който е ходилъ при Гулькевичъ.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ цитирахъ тѣзи документи, . . .

Министъръ Я. Сакжзовъ: Азъ искамъ да видя тѣзи документи.

Н. Харлаковъ: Ще ги четете въ протокола.

Министъръ Я. Сакжзовъ: Да видимъ дали сѣ като ония, които Азевци сѣ изработвали.

Н. Харлаковъ: Има и такива.

Министъръ Я. Сакжзовъ: Тогава каква нужда има да занимавате Народното събрание съ апокрифи?

Н. Харлаковъ: Документитѣ сѣ официални и носятъ саморѣчния подписъ на руския посланикъ. — Това азъ направихъ, първо, казвамъ, за да ограда Широко-социалистическата партия отъ подозрѣние въ лагера на държавитѣ отъ Съглашението, че е била нѣкога противъ Съглашението. Напротивъ, и прѣди войната, и въ врѣме на войната, тя е била съ Съглашението. И най-яркото доказателство днесъ е, че тѣхниятъ прѣдставителъ е въ днешния кабинетъ.

Втората целъ, която прѣслѣдвамъ съ прочитането на тѣзи документи, е да ви посоча, колко безсѣдържателна е декларацията на правителството относително външната политика. Заявлението, че ние се прѣщаемъ къмъ позициитѣ, които блокътъ имаше въ 1915 г., и, слѣдователно, че отъ тия тѣхни позиции можете да теглите заключение, каква ще бѣде българската политика, това заявление става безсмислено и безъ всѣкакво съдържание. Отъ самитѣ документи вие виждате, че между държавитѣ на Съглашението и Сърбия заедно съ другитѣ участвуващи въ тѣхния лагеръ прѣзъ войната балкански държавици има сключено съглашение, на което тѣ държатъ и поради което тѣ се отказватъ да влѣзатъ въ всѣкакви прѣки или косвени прѣговори за сепаративенъ миръ върху базата на българскитѣ националистични въжделения; положението въ 1915 г. бѣше друго. Тогава се касаеше въпросътъ да се присѣднени България къмъ Съглашението, за да воюва заедно съ него съ надеждата, че ще може да постигне своитѣ национални задачи. Днесъ България се намира въ положение на държава, воювала не съ Съглашението, а противъ Съглашението и побѣдена отъ него. Слѣдователно, аюзията за програмата, която блокиралитѣ се партии сѣ имали въ 1915 г., и за постигането на неговитѣ задачи по този нѣтъ, очевидно, е несъстоятелна. Вие не можете да очаквате като компенсация за военната помощъ, която ние не дадохме на Съглашението, да получите онова удовлетворение за българскитѣ национални задачи, за които вие се борѣхте тогава и, може-би, настоявате и сега. Ето защо декларацията на правителството е неопрѣдѣлена, безъ всѣкакво съдържание.

Ние искаме отъ правителството и отъ партиитѣ да се изкажатъ ясно, главно ние искаме да видимъ, дали тѣ могатъ да теглятъ онова заключение, дали сѣ почерпили оня урокъ, който историята въ тия двѣ войни, балканската и общоевропейската, ни даватъ. Какъвъ е този урокъ? Той се свежда къмъ слѣдното. Българи, подъ влияние на своитѣ неотговорни и отговорни политически фактори, бѣше опрѣдѣлила своитѣ национални задачи и аспирираше да ги постигне въ единъ голѣмъ, утопиченъ мащабъ: тя искаше да присѣднени Македония, голямата Добруджа, Тракия до Мидия-Еносъ даже съ Родосто и Солунъ; нѣщо повече, България, въ своето увлѣчение, прѣзъ тази война отиде и по-нататъкъ да аспирира, да присѣднени ако не цѣла Албания — поне Призрѣнъ и Прищина — подъ натиска на извѣстни намѣ фактори отиде да праца свои войски и къмъ Елбасанъ, за да постигне единъ грандиозни неосмислени задачи. И изведнажъ тя днесъ, както и прѣзъ 1913 г., се намѣри прѣдъ едно грозно фияско, прѣдъ единъ погромъ, два нѣтъ вече повтаряйтъ: единъ нѣтъ прѣзъ 1912—1913 г. съ групировката на Съглашението, съ подкрѣпата на Съглашението, втори нѣтъ съ подкрѣпата на централнитѣ сили. И урокътъ, който трѣбва да теглимъ отъ това, не е да се завърнемъ къмъ старитѣ несжществуващи позиции, ами да ревизираме цѣлитѣ, които България си е поставила, ако искаме да дадемъ поне въ послѣдната минута едно доказателство за здравомислещи политичи — говоря за буржоазнитѣ политичи. Голѣма илюзия е да мислите, че вие, безъ да сме воювали на страната на Съглашението, ще можете да изпросите отъ него цѣла Македония съ Битоли, Скопие, Солунъ. И ако искате да спасите поне Македония, вие трѣбва да помислите дѣйствително за нея. Ние трѣбва поне въ тоя моментъ, въ моментъ на голѣма криза, на голѣмо нещастие, постигнало българския народъ поради аспирациитѣ си да разрѣшите македонския въпросъ въ полза на българскитѣ интереси, трѣбва поне въ този моментъ, замисляйки се за собственото си положение, да се замислите и за положението на самата Македония, на македонското население. И въ туй отношение декларацията не ни дава никакво указание. Тя говори за тритѣ факти, които „естествено, сами по себе си, опрѣдѣлятъ политиката на българското правителство“. Напуцане на стари позиции и минаване на нѣкакви нови позиции, извѣстни ужъ още отъ 1915 г. — нито единитѣ позиции, нито другитѣ даватъ нѣкакво разяснение. Защото вие виждате, че старитѣ позиции отъ 1915 г. не сѣ днешни, защото тогава можеше да се воюва, както искаше Съглашението, и дѣйствително това бѣше позиция, отъ която, право или криво, можеше да се надѣвашъ да получите нѣщо. Днесъ тѣзи позиции, и единитѣ, и другитѣ сѣ изгубени и трѣбва да се търсятъ дѣйствително нови позиции, г. г. министри! Третиятъ фактъ, който „самъ по себе си опрѣдѣля политиката на правителството“, били новитѣ политически вѣяния, за които трѣвало да държатъ смѣтка и малки и голѣми народи; и воювали държави и стоили неутрални, и побѣдителни и по-

обдени, като българската държава. Та именно какво съдържание влагате въ тия нови вънния, какво съдържание давате на тѣзи думи и какво политическо поведение черпите вие отъ тия нови вънния — ето кое насъ ни интересува.

Отъ Петроградъ излъже едно външе, ново, модерно и демократическо, ако искате, външе, което казваше: „миръ безъ анексии, безъ всѣкакви контрибуции, самоопредѣляне на народитѣ“. Това бѣше първиятъ зовъ на петроградския работнически съвѣтъ, на който правителството на Терещенко и Керенски се опита да измѣни, но който петроградскиятъ съвѣтъ най-послѣ наложи, като свали това правителство и издигна ново, чисто пролетарско правителство и се опита въ Брѣстъ-Литовскъ да наложи този зовъ на цѣла Европа. Но германцитѣ се опитаха да изиграятъ играта на много хитри дипломати, мислѣха да изиграятъ Троцки и самата руска революция, но днесъ вече става ясно: тѣ сами останаха изиграни отъ послѣдвалото развитие на събитията. Днесъ тѣ вече трѣбва да изтеглятъ своитѣ войски отъ Украйна и Кавказъ, за да бранятъ своитѣ собствени граници. И днесъ зовътъ: „миръ безъ анексии и контрибуции“, зовътъ за „самоопредѣляне на народноститѣ“ не се отнася вече за Литва, Полша и Курландия, а става въпросъ за самоопредѣляне на славянскитѣ и нѣмскитѣ народи въ Австро-Унгария и въ Германия, днесъ става вече въпросъ за самоопредѣлянето на баварския, саксонския, пруския, за самоопредѣлянето на чехския, украинския, хърватския и полския народи въ тия двѣ империи. Ето какъ една могъща формула, изтръгната наврѣме отъ нѣдрата на страждущитѣ въ течение на години кървава война народи, ето единъ лозунгъ, казвамъ, който за пръвъ пътъ бѣ формулиранъ именно отъ първата циммервалдска конференция и подетъ отъ руския революционенъ пролетариатъ, какъ този лозунгъ, въпрѣки хитринитѣ на Кюлмана и Чернина, прѣскача прѣдъ тѣхнитѣ дипломатически канцеларии и намира отзвукъ въ сърдцата на заинтересованитѣ народи въ цѣла Европа.

Е, какво практическо указание теглимъ ние за България отъ този зовъ, за нашата външна политика? Не се ли събцате, че ако искаме да спасимъ това, което може да се спаси отъ Македония, ние трѣбва да искаме самоопредѣлянето на македонския народъ въ една автономна единица? Или ще продължаваме да водимъ прѣговори, да молимъ, да просимъ и чрѣзъ нови официални и неофициални прѣговори, използвайки социалистически и буржоазни връзки съ правителствата на Антантата, ще се домогваме до нови компромиси за присъединяването на Македония или частъ отъ нея къмъ България? Ще продължаваме ли старата игра на дробене и кжсане тѣлото на единъ живъ народъ, на една страна, която има достатъчно материялни и духовни условия за самостоятеленъ животъ?

Г. Василевъ: Какъвъ е той народъ въ Македония?

Н. Харлаковъ: Моля, на Васъ не искамъ да отговарямъ днесъ. Съ Васъ ще имамъ по-дълга разправа, само че другъ пътъ; въ този моментъ нѣмамъ врѣме. — Та, казвамъ, каква е политиката на правителството по въпроса за Македония и по всички други териториални въпроси, които тъй лекомислено бѣха повдигнати отъ българския национализъмъ? Каква ще бѣде политиката на правителството по моравския въпросъ, по въпроса за Призрѣвъ, Прищина, за Солунъ, Кавала, Родосто, за Добруджа? — Ние нѣмаме никакво указание. Затова ние трѣбва да държимъ смѣтка за онѣзи фактори, както и за оная пагубна постановка, която е ималъ досега българскиятъ националенъ въпросъ. Досега, въ продължение на 40 години, българската държава и българскиятъ буржоазни партии сж водили политиката на тая държава въ посока на панбългарскитѣ вѣждения за българската хегемония на Балканския полуостровъ. Опититѣ на двѣтъ войни трѣбва да ни убѣдятъ въ утопичността, въ невъзможността да се реализира тази задача, даже и чрѣзъ героичнитѣ, непосилнитѣ жертви на стотици хиляди български войници, паднали на бойнитѣ полета въ Тракия и Македония. Трѣбва да се търси другъ модусъ, друга формулировка. И тая формулировка не може да бѣде друга, освѣнъ стриктно привездане въ изпълнение девиза, излъзълъ отъ Петроградъ: самоопредѣление на народноститѣ тѣ, както ние, социалиститѣ, го тълкуваме: Македония за себе си — нито за Сърбия, нито за България; Македония автономна, независима демократическа република, за да може тя да влѣзе въ съюзъ съ останалитѣ републики на Балканския полуостровъ — Сърбия и България — и, слѣдователно, да може тя еднакво да подпомага и услужва тѣхното икономическо и културно раз-

витие, безъ да жертвува и интереситѣ на своето собствено икономическо и културно развитие. Защото, както България е кръстовище на жизненитѣ пѣтища на европейскитѣ държави, тѣй и Македония е кръстовище на пѣтищата, прѣзъ които се движатъ жизненитѣ интереси, културни и духовни, на балканскитѣ държави къмъ Сръдиземно море. Азъ бихъ желалъ да чуя, каква друга формулировка може да даде днешното правителство.

Но, когато говоримъ за тази единствена формулировка, която може още да спаси Македония, и да я спаси въ нейната цѣлостъ — съ Солунъ, Битоля, Дебъръ, и съ Скопие, ние не трѣбва да забравяме ония фактори, които сж прѣчили досега на тая формула да бѣде тя възприета, да бѣде популяризирана и, слѣдователно, да може тя да насочи усилията на всички заинтересовани фактори за нейното осмѣствяване. Вие си спомняте, че едно врѣме македонскитѣ революционери издигнаха знаме за автономия на Македония, но то бѣше само докато българската държава бѣше слаба, докато тя въ военно отношение правѣше своитѣ стратегически планове само за отбрана. Но когато България се засили и почна да си създава едно самонѣмне, че може да се води война налѣво и надѣсно, на изтокъ и на западъ, и получи самоувѣреностъ въ своитѣ собствени сили, ние виждаме, че водителитѣ на македонското революционно движение, една частъ отъ които несъмнѣно се дирижираше отъ правителственитѣ кръгове на България, се отказаха отъ автономията на Македония и заработиха явно и открито въ срѣдата на македонското население за идеята да се присъедини Македония къмъ България. Въ туй направление, ако анализираме историята на българската външна политика, осята на която винаги е билъ македонскитѣ въпросъ, за който българскиятъ народъ е далъ колосална маса отъ жертви, ние ще видимъ, че идеята за автономията на Македония, като единичко цѣлесобразно разрѣшение на балканската проблема, не е била възприемана и не е могла да бѣде възприета поради това, че въ външната политика на българската държава мощно се е намѣсвалъ единъ опрѣделенъ факторъ, а именно монархическиятъ факторъ.

Не знамъ дали има нужда да ви припомнимъ всички дати и факти, които доказватъ това. Вие сами си спомняте, какъ въ 1895 г. македонското движение бѣше използвано, чрѣзъ едно изкуствено възстание, да заплаши Европа съ пожара, който виждаме днесъ разигралъ се по фронтоветѣ на всички държави, за да може да се изтргне призованото на българския князъ за такъвъ отъ европейскитѣ държави. Вие си спомняте, че тази игра съ македонското движение докжса фибритъ на най-благородното тогава сърце на македонското движение — Трайко Китанчевъ. Вие си спомняте, по-нататѣкъ, че въ борбата между вътрѣшната организация и външната — тѣй наречената върховистка организация, която се подкрѣпяше отъ българското правителство — този монархически факторъ постоянно се е намисалъ, използвайки едната организация противъ другата. Докато едната организация стоеше върху почвата на независимостта на Македония, докаго тая организация се бореше противъ националистическата пропаганда, изходяща било отъ България, било отъ Сърбия, другата изкуствено създаваше националистическитѣ пропаганди вътрѣвъ въ Македония и ги използваше всѣки удобенъ моментъ за българската държавна политика. Вие си спомняте, че въ единъ моментъ на разочарование прѣдставителитѣ на върховистката македонска организация, начело на която стоеха Цончевъ, Протогеровъ и полковникъ Николовъ, когато видѣха, че сж съзнателно орждие въ рѣцѣтъ на двореца, който ги използва за свои династически, дворцови интереси, тѣ се събраха въ Македония и постановиха да разтурятъ своята организация, защото имъ бѣше неловко, обидно да служатъ на единъ български дворецъ, на единъ български монархизъмъ, който не се ръководѣше отъ интереситѣ на македонското население, както тия македонски дѣятели, може би, сж се самообобщавали, а прѣслѣдва свои собствени династически интереси. Вие ще си спомните и другъ единъ фактъ — за прѣговоритѣ на царъ Фердинандъ съ кралъ Петра относително раздѣлата на Македония. Тия прѣговори си водятъ началото още отъ срѣщата на князъ Фердинандъ съ кралъ Петра по случай ужъ екскурзията на първия на планината Копаникъ. Още отъ тогава датира търговията съ живото тѣло на Македония. Българскиятъ монархизъмъ бѣше, който се боеше отъ автономна Македония, защото автономията на Македония въ неговата идеология, въ неговото съзнание рисувахе опасността отъ единъ новъ конкурентенъ тронъ, тогава, когато имаше възможностъ да се споразумѣе съ кралъ Петъръ, да се раздѣли Македония, и чрѣзъ това да засили своята соб-

ствена корона и своето собствено положение въ България. Отъ тамъ, отъ Копаоникъ се почнаха прѣговоритѣ съ Сърбия, които доведоха до позорния компромисъ, който раздѣли Македония на спорна и безспорна зони. Вие си споминате между другото и другъ единъ позоренъ фактъ, който азъ имахъ честъ тукъ още въ заседанието на 11 мартъ да ви изнеса, че по врѣмето, когато се подготвяше балканската война и съюзътъ между България и Сърбия, че тъкмо въ този моментъ, паралелно съ прѣговоритѣ, които правителството водѣше за политически и воененъ съюзъ съ Сърбия, царь Фердинандъ водѣше тайни прѣговори за уреждане на своитѣ лични смѣтки въ Петроградъ. Документитѣ за неговото подкупване въ формата на единъ заемъ азъ ви ги прочетохъ. Прѣговоритѣ съ правителството на г. Гешовъ за тъй наречения балкански съюзъ започватъ веднага слѣдъ великото Народно събрание прѣзъ 1911 г. Едва започнали, още прѣзъ ноември, същата година вие си споминате, че рускиятъ посланикъ въ София, Неклюдовъ, пише въ Петроградъ за трудното финансово положение на българския дворецъ и за необходимостта да му се направи единъ заемъ отъ 3 милиона лева злато, за да се уредятъ неговитѣ забъркани финанси, както сѣ били уредени смѣткитѣ и дълговетѣ на кралевичъ Георги и кралъ Миланъ въ Сърбия, чрѣзъ заемъ, направенъ ужъ на офицерското събрание тамъ.

Д. Кьорчевъ: 4 милиона.

Н. Харлаковъ: 3 милиона.

Д. Кьорчевъ: А въ Сърбия бѣха 5 милиона.

Н. Харлаковъ: Въ Сърбия не зная колко е дадено. — Вие си споминате, че когато политическата конвенция между Сърбия и България бѣ уговорена, но не бѣше още подписана, на царь Фердинандъ му обѣщаха 3 милиона лева, но не му ги даваха. Водѣха се прѣговори, изучаваха се условията, какъ, чрѣзъ коя банка да се уреди този въпросъ, но паритѣ не се даваха. На 29 февруарий 1912 г. се подписа политическиятъ договоръ съ Сърбия, обаче военната конвенция, която опрѣдѣляше конкретнитѣ задължения, която опрѣдѣляше кждѣ, на кой фронтъ, какви сили, колко щика трѣбва да се поставятъ срѣщу Австрия, не бѣше подписана, и заемътъ пакъ не се даваше. На 29 априлий 1912 г., както личи отъ изнесенитѣ тукъ документи, въ Буково въ Сърбия се подписа военната конвенция, която задължава България да даде 200 хиляди щика на страната на Сърбия срѣщу Австрия. Тая конвенция се ратифицира въ София едвамъ въ края на мѣсецъ май, както личи отъ писмото на Хартвинга, и веднага слѣдъ това специални курьери отъ Бѣлградъ и София заминаватъ за Петроградъ да донесатъ прѣписа отъ конвенцията, на 12 юлий послѣдва писмото на Коковцевъ, съ което се излагатъ на Сазонова условията, при които трѣбва да бѣде даденъ заемътъ на българския царь. Въ края на май, слѣдъ дълги колебания въ София, се подписа ректификацията, слѣдъ което веднага послѣдватъ условията за заема, а на 2 септември 1912 г. срѣщу надлежна разписка се поѣдаватъ тритѣ милиона лева златни. На 2 септември 1912 г. се прѣдава златото въ рѣшитѣ на царь Фердинандъ, а на 17 септември се обяви мобилизацията въ България. По-нататъкъ вие знаете какво стана. Вие виждате каква търговия се е водила между руското правителство и прѣдставителитѣ на българския монархизъмъ и на българския царь, една позорна търговия за пари въ злато, за да може да се наложи онова разбиране за разрѣшението на македонския въпросъ, което бѣше въ интересъ на руската, сръбската и българската монархическа политика, но което, въ никой случай, не бѣше нито въ интереса на българската политика, а още по-малко въ интереса на македонския народъ: да се раздѣли Македония на спорна и безспорна зона, да се осакати, значи, животътъ на единъ народъ, който имаше всички данни да образува една самостоятелно съществуваща държава. Когато имаме прѣдъ видъ тѣзи факти, сега, когато ще чертаемъ бѣдащата политика на България, на българската държава, ние трѣбва да се замислимъ върху тѣхъ, трѣбва да почерпимъ необходимия урокъ и да видимъ какви насоки трѣбва да има българската политика. По отношение на Македония има само едно спасение — то е независима, автономна Македония въ съюзъ съ балканскитѣ държавици. Това, обаче, нѣма да бѣде възможно дотогава, докогато въ Сърбия и въ България боравятъ такива фактори, които ще искатъ дѣлѣжа на Македония, вчера по линията Скопие — Охридското езеро, утрѣ, може-би, по линията Вардаръ или малко задъ Вардара, който дѣлѣжъ, обаче, както и да стане, въ каквато и

форма да се изрази, както и да бѣде прокарана линията на дѣлѣжа, трѣбва високо да го заявимъ, никога нѣма да даде успокоение и миръ на Балканитѣ. Това нѣма да стане, защото Македония е една цѣлна икономическа единица и, ако искате, тя може да бѣде и една цѣлостна политическа единица, която трѣбва да обема територията на своитѣ собствени естествени граници, съ Битоля, съ Солунъ и съ Скопие. Ако вие вземете Скопие на Македония — вие вземате вратата на Македония — ако вие вземете Солунъ — вие ѝ отнемате прозореца, чрѣзъ който Македония може да диша и да се развива, ако вие отнемете Битоля и Костурско на Македония, това ще рече да ѝ отнемете основата на нейното политическо съществуване, съ една дума всѣко едно отъ тия рѣшения, основани на дѣлѣжа, води къмъ насилственото унищожаване на Македония. Защото както и да я дѣлите, която и частъ и да ѝ вземете, по-голяма или по-малка, спорътъ за тази Македония, както и борбата на македонското население за отвоюването на своята независимостъ отъ тази или онази балканска държава, нѣма да спре, тя ще продължава, миръ нѣма да има, ще има засилване на националнитѣ ежби и на почвата на тѣзи ежби ще има засилване на реакцията въ всѣка една балканска държава, богато ще се наторява оная почва на Балканитѣ, която дѣйствително ги прави да бѣдатъ *peux balcaniques* и *peux voulsaniques*, въпрѣки всичкитѣ илюзии, които Уйлсонъ си прави съ своитѣ формули. За това, че Балканитѣ могатъ да разбъркатъ червата на цѣлия свѣтъ, имаме вече достатъчно доказателства. Слѣдователно, единичното правилно разрѣшение на Македонския въпросъ въ положението, въ което България днесъ се намира, когато и дума не може да става за претендиратъ за безспорната и още по-малко за спорната зона, когато тя не може повече да претендира за Скопие, Битоля, а още по-малко за Солунъ; единственото възможно рѣшение, което българската политика трѣбва да иска, това е ясно и недвусмислено да издигне гласа си и да каже: „Македония за македонитѣ, Македония сама за себе си, въ своитѣ естествени, географически и етнографически граници, като една цѣлостна политическа единица; Македония самостоятелна, автономна демократична държава, която да влѣзе въ съюзъ съ България и съ Сърбия, също демократизирани, също отстранени отъ себе си ония фактори, които досега сѣ бъркали на политиката на Сърбия и на България“. Нѣма нужда да се спирамъ по-надълго върху историята на Сърбия, за да ви покажа, че сѣшитѣ тѣзи монархически пожелания въ възникната политика и на тая балканска държава сѣ причината за нейното катастрофално развитие. Постатъчно е само да ви напомни политиката на кралъ Милана, въ Сърбия вдъхновявана отъ единъ съюзъ съ Австрия, основанъ също на подкупъ, както и политиката на кралъ Петра, платена също тъй добръ отъ златото на монархическа Русия, за да разберете, защо възникната политика на Сърбия прѣзъ цѣлия периодъ на нейното съществуване бѣ насочвана по единъ неестественъ пътница, а не по нейнитѣ естествени пътища, и защо тая политика, както и българската, бѣха постоянно елементъ на вражда, на раздоръ и на размирици на Балканитѣ. И тамъ ролята на сръбския монархизъмъ бѣ същата, каквато бѣ ролята на българския монархизъмъ — роля пакостна и за вътрѣшната, и за външната политика, роля, която неминуемо водѣше къмъ сръбскване, къмъ междубалкански войни, които всѣмъшно станаха и причина за общоевропейската война. Ето защо, когато поставяме така въпроса, ние ще трѣбва да си спомнимъ и за вътрѣшната българска политика. Ако ние хвърлимъ единъ бѣгълъ погледъ върху историята на нашата вътрѣшна политика, ще видимъ, че онова положение, което г. Даневъ констатира — а именно, че ние имаме една много хубава писана конституция, но само за форма, когато фактическиятъ ѝ съдържание е нѣщо различно, често пѣти тъкмо противоположно на онова, което се пише въ нея — че това положение е свършено вѣрно. Ако имаме такава голяма съществена разлика между писаната и фактическата конституция, това се дължи въ голяма степенъ на влиянието на монархическия факторъ у насъ. Като казвамъ, г. г. народни прѣдставители, монархически факторъ — азъ и другъ пѣтъ съмъ се спиралъ на този въпросъ — азъ не искамъ да кажа влиянието само на една личностъ, а влиянието на единъ институтъ, чрѣзъ срѣдствата, които му дава конституцията и политическото безсилие, си спечелва теренъ, почва въ политическитѣ партии, въ известни обществени, макаръ и повърхностни слоеве, и слѣдѣйки за тѣхнитѣ удовлетворени и неудовлетворени апетити и възжелания, се обръща въ една обществена сила. Върху почвата на безсилнето на всичкитѣ буржоазни партии, върху почвата на котерийнитѣ въжде-

ления на тѣзи партии, българският монархизъм се прѣвърна въ единъ мощенъ факторъ, изпозувайки едни партии противъ други, викайки ги на властъ въ моментъ на пълно безсилие и заставяйки ги систематически да нарушаватъ конституцията и да ѝ даватъ едно съдържание съвършено противно на нейния духъ. Ето каква е била политиката на българския монархизъмъ. Азъ бихъ могълъ по-обстойно да се спра, за да ви нарисувамъ съ поярки и очебийни факти картината на тази политика, но съжالياвамъ, че врѣмето не ми позволява. Но вие сами ги знаете. Ще ви спомня само единъ моментъ, епохата на Стамболова, която, струва ми се, че сме на пътъ да се повторимъ въ ерата на новото царствуване. — Дошелъ съвършено неизвѣстенъ, безъ всѣкакви връзки, безъ всѣкакво познание съ личноститѣ и условията на страната, той бѣше тихъ и мекъ като агнецъ.

Д. Кьорчевъ: Кой „той“?

Н. Харлаковъ: Фердинандъ. — Първоначално той се отказва почти отъ всички свои прерогативи, въ полза на своя пръвъ министъръ. Той даде почти пълна властъ на Стамболова, който става фактическиятъ диктаторъ на България, но това се продължи само дотогава, докато нашинитъ монархъ стѣпи здраво на краката си, докато се закрѣпи неговиятъ тронъ, слѣдъ което диктаторътъ стана излишенъ и опасенъ и свърши съ него, като го повали на улицата. Слѣдъ туй той повика Стоилова, дотогавашенъ неговъ секретаръ или началникъ на тайния кабинетъ — другъ по-подходящъ служител на монархизма въ оня моментъ той не можеше да намѣри — Стоиловъ даде всичкитѣ си сили и интелигентностъ въ услуга на двореца, за да бѣде и той най-сетнѣ изхвърленъ и принуденъ въ послѣднитѣ минути на живота си да съжالياва, че е служилъ тѣй върно на своя господаръ. Повика слѣдъ това Радославова, но не го повика въ момента, когато неговата партия бѣше въ сила и мощъ, а въ единъ моментъ, когато той бѣ поставенъ въ невъзможностъ да направи каквото и да е опитъ да приложи своята програма, тѣй велегласно възвѣстена прѣзъ врѣме на борбата за „народнитѣ права“ противъ стамболовщината, и го накара да си счупи главата въ неразрѣшими задачи, да стане авторъ на касапницата въ Дуранъ-Кулакъ, за да го изпрати най-сетнѣ прѣдъ държавния съдъ. Повика демократитѣ на властъ, но не въ единъ моментъ, когато тѣ имаха сила въ народа, за да могатъ да дойдатъ на властъ отдолу, но ги повика въ единъ моментъ, когато се знаеше, че икономическото и финансово положение бѣше таково, че трѣбваше да напсавятъ пълна абдикация отъ икономическитѣ и политическитѣ имъ позиции, за да прѣизвика у тѣхъ едно разцѣпление по въпроса за монопола на заемитѣ, източникъ на ново безсилие въ тази партия, за да ѝ остави една единичка възможностъ: да дохожда на властъ не отдолу, не чрѣзъ народа и по довѣрието на народа, както тая партия бѣ теоретизирала, а само отгорѣ по милостта на българския монархъ, и като вземе властта отъ неговитѣ раѣцѣ, да забрави конституция и демокрация и да излизне като свещенъ и незблнливъ принципъ за управлението на Лемократическата партия девиза, който г. Малиновъ възвѣсти прѣдъ стѣпките на царъ Фердинандъ съ думитѣ: „Ваше Величество! Чрѣзъ Васъ, за Васъ и винаги съ Васъ“. Ето каква е била винаги политиката на монархизма. И азъ се питамъ: въ тоя моментъ, на голѣма катастрофа за България, която коства потоци кръвъ на стотици хиляди отъ най-здорово население на българския народъ, въ момента, когато доуги стотици хиляди сѣ останали сакати и влчатъ своето жалко съществуване изъ многобройнитѣ кѣтища на България, все заради прѣстѣпленията на българския монархизъмъ, въ този моментъ, казвамъ, нѣма ли едно просвѣтление въ съзнанието на българскитѣ буржоазни държавници, за да разбератъ, че всичкото зло за българския народъ, както и за васъ, управляющии буржоазни партии, е произтичало отъ монархизма? Нѣма ли поне въ тази гранична епоха между двѣтъ царствувания вие да ладете възможностъ на българския народъ да послѣва зова на петроградскитѣ работници: на петроградския съвѣтъ на работническитѣ войнишки и селски депутати и да се самоопредѣли като една демократическа единица (Смѣхъ въ тѣсницата и лѣвницата). да се самоопредѣли като една самоуправляюща се политическа единица безъ участието на прѣдставителитѣ на неотговорнитѣ фактори . . .

И. Симеоновъ: (Възражава нѣщо)

Н. Харлаковъ: Моля, г. Симеоновъ, недѣйте повдига единъ въпросъ, по който, ако искате, мога да се спра. —

. . . да се самоопредѣли, като отстрани веднажъ за винаги тоя монархически факторъ, който тѣй пагубно е влиялъ върху политическия животъ на страната?

Д. Кьорчевъ: Каква форма на управление прѣдлагате, г. Харлаковъ?

Н. Харлаковъ: Ще Ви кажа.

Д. Кьорчевъ: Защото републиката и то е монархизъмъ.

Н. Харлаковъ: Да се самоопредѣли, казвамъ, безъ монархизъмъ, за да може да отстрани влиянието на този пагубенъ факторъ, което влияние тѣй злѣ се е отразило и въ външната, и въ вътрѣшната политика, което коства на България потоци пролѣта на вѣтъра кръвъ, което доведе до една пълна корупция на всички държавни институти и до пълно обезличаване на всички буржоазни политически партии. Нѣма съмнѣние, че единичката форма на управление, която би дала възможностъ на българския народъ за едно истинско демократическо самоопредѣление, е управлението съ отговорна върховна властъ. А тази отговорна върховна властъ не може да бѣде прѣдставявана отъ единъ наследственъ царъ, а ще бѣде прѣдставявана само отъ единъ избираемъ прѣдседател на републиката.

Д. Кьорчевъ: Това социалистически възгледъ ли е?

Н. Харлаковъ: Това не е социалистически възгледъ, а вашъ буржоазенъ възгледъ. Но понеже вие не разбирате вашитѣ собствени класови интереси, ние се опитваме да ви накараме да ги разберете. Ако вие не ги разберете, подиръ 5—6 годишно тихо, мирно и демократично ужъ царуване на новия ви царъ, върху вашия врътъ ще сѣдне отново царъ Борисъ, както това направи царъ Фердинандъ, слѣдъ управлението на Стамболова. Това ще го почувствувате, но когато вече бѣде късно.

Д. Кьорчевъ: Кариерата на троноветѣ е вече слаба. Не е тамъ опасността. Въпросътъ е, че монархизъмъ може да има и при републиканската форма на управление, каквото бѣше врѣмето на Делкасе въ Франция.

Н. Харлаковъ: Г. Кьорчевъ! Когато вие говорихте отъ тая трибуна, ние ви поканихме да илюстрирате мисълта си за идентичността на монархията съ републиката. Тогава Вие се опитахте да цитирате Троцки и доказахте само, че злѣ цитирате и че още по-злѣ сте го разбрали, защото искахте да противопоставите ужъ съ помощта на Троцки комунизма на социализма, като изкарате първия за монархиченъ.

Д. Кьорчевъ: Коя мисълъ? Азъ говорихъ за Ленина.

Н. Харлаковъ: И Троцки, и Ленинъ не могатъ да противопоставятъ социализма на комунизма. Противоположностъ съществува само между социализма и комунизма отъ една страна и анархизма отъ друга. Въ диктатурата на Ленина и Троцки нѣма нито анархизъмъ, нито монархизъмъ, защото тя е диктатура на пролетарията — на народната маса.

Д. Кьорчевъ: Въ всѣки случай Вие не говорите като социалистъ, когато ни говорите каква форма на управление трѣбва да възприемемъ.

Н. Харлаковъ: Дали говоря като социалистъ, оставете другъ да ме контролира; най-малко Вие имате право за това.

Д. Кьорчевъ: Защо?

Н. Харлаковъ: Защото трѣбваше повече да се засѣдите въ редоветѣ на Социалистическата партия и социалистическото движение, за да имате това право.

Д. Кьорчевъ: Азъ казвамъ, че не сте социалистъ като искате република.

Н. Харлаковъ: Та, г. г. народни прѣдставители, единичкото за сега спасение и за външната политика и за вътрѣшното спокойно развитие къмъ демокрацията и демократизиране на българския животъ, това е несъмнѣно републиканската форма на управление. Същността на туй републиканско управление не е въ това, че ще имаме прѣд-

седател на републиката вместо монарх, а въ реалната отговорност, която ще има прѣдъ народа носителътъ на върховната властъ.

Г. Василевъ: Народна ли или съвѣтска република?

Н. Харлаковъ: Моля ви, не ме прѣкъсвайте, и до тамъ ще дойда. — Да, съвѣтска република. Ние сега ви говоримъ това, което вие трѣбва да направите, а послѣ ние сами ще се помъчимъ въ вашата буржоазна република да вложимъ наше съдържание, съдържанието на нашата социалистическа, федеративна, ако искате и съвѣтска република. И можете да бъдете сигурни, че къмъ вашата помощ нѣма да прибѣгнемъ. Както знаете, социалистътъ въ Русия, за защитата на своята република, не прибѣгва къ буржоазията, а мобилизира само своитѣ работници и селяни.

Г. Серафимовъ: И търсятъ милостъта на буржоазията да ги прощава.

Д. Кьорчевъ: (Къмъ Н. Харлаковъ) Френската република се роди при германски щикове въ Парижъ.

Н. Харлаковъ: Азъ ви моля още веднажъ да не ме прѣкъсвате, защото изгубихъ най-малко половинъ часть съ тѣзи прѣкъсвания.

Отъ дѣсницата: А-а-а!

Н. Харлаковъ: Та днесъ, когато правителството ни говори за новитѣ вѣяния и за туй, че въ вѣншията политика и въ насокиѣ на вѣтрѣшната политика то ще държи смѣтка за тия нови, модерни, демократични вѣяния, ние трѣбва да настоямъ за осъществяването на това ново, модерно и дѣйствително демократично вѣяние, една отговорна върховна властъ, която държи смѣтка за своитѣ дѣла и отговаря прѣдъ народа, защото само тя може да спаси отъ по-нататъшна корупция вѣтрѣшния животъ, а вѣншията политика — отъ по-нататъшни катастрофи. Вие знаете, че споредъ нашата конституция, както се тълкува тя, особено отъ демократическитѣ елементи, царътъ царува, но не управлява, обаче фактически у насъ е било тѣкмо противното: той управлява и управляваше, както си искаше, безъ да носи каквато и да е отговорност. Това трѣбва да се прѣмахне, като се прѣмахне царскиятъ, монархическиятъ институтъ. Ние трѣбва да имаме една върховна властъ, единъ прѣдставителъ на върховната властъ, който да носи пълната отговорност за своитѣ дѣйствиия, и за използването на ония прерогативи, рѣдко или често упражнявани, които тя ги има по конституцията. Само когато упражнението на неговата властъ е свързана съ единъ опредѣленъ срокъ и съ опредѣлени углавни и политически послѣдци; само когато той бже избираемъ за опредѣленъ срокъ, и когато той може да бже изправенъ прѣдъ сѣда, за да отговаря за своитѣ дѣла по управлението — само тогава ние ще имаме една напълно отговорна министерска властъ.

И по отношение на министерската властъ ние ще трѣбва да искаме днесъ една съвсѣмъ друга отговорностъ отъ отговорността, както тя се практикуваше и както тя се теоретизираше отъ извѣстни наши държавници: не само отговорностъ за измѣна и прѣдательство, не само отговорностъ за нарушение на конституцията и утвърждаване на държавнитѣ интереси само за лична полза. Азъ тукъ не мога да се съглася съ онази интерпретация на министерската отговорностъ, която днешниятъ министър-прѣдседателъ, въ качеството си на държавенъ обвинителъ, даде, по силата на която интерпретация редица държавни прѣстѣпления, вършени отъ министритѣ, оставатъ вънъ отъ всѣкаква отговорностъ, вънъ отъ всѣкакво наказание. Вие си спомнете двата политически пропеса противъ министри — единиятъ противъ кабинета на Радославова, другиятъ противъ кабинета на Гудева—Генадиева. По отношение на Радославова вие си спомнете, че за такива злодѣяния, каквито бѣха тогава дуранкулашкитѣ кланета, че за такива беззакония, извършени тогава чрѣзъ вѣрменитѣ наредби противъ свободата на събранията и печата — смѣтка не имъ се поиска, за това тѣ не бѣха привлечени къмъ отговорностъ. Вие си спомнете също така, че и кабинетътъ на Гудева—Генадиева не бѣше подведенъ подъ отговорностъ за такива закононарушения и конституционни прѣстѣпления, каквото бѣше суспендирането на закона за чиновницитѣ — разбира се, направено съ огледъ не на личната облага, която Петковъ ще има, но съ огледъ да получатъ лична облага цѣла редица негови партизани — каквото бѣше разтурянето на Уни-

верситета, и сѣтишъ онова безобразно третиране, на което правителството подложи мирновоюващитѣ тогава стачници желѣзничари. Всичко това се смѣтне, че не попада подъ ударитѣ на министерската отговорностъ, защото нѣмало утвърждаване на държавнитѣ интереси за лична облага, ниеши държавни интереси и че най-голѣмото закононарушение и най-голѣмото нарушение на конституцията даже, ако искате, щомъ е съ огледъ на тия държавни интереси, може да остане безъ отговорностъ и не наказаемо.

Д-ръ А. Гиргиновъ: Нищо не сте разбрали, г. Харлаковъ — на вѣтъра приказвате.

Н. Харлаковъ: Ето противъ тая интерпретация на министерската отговорностъ ние трѣбва да се опѣлимъ. Тя е една чисто класова, чисто буржоазна интерпретация, която има за цѣль да даде възможностъ, по силата на чл. 47 отъ конституцията, на едно правителство, на една изпълнителна властъ да прѣдприеме всички мѣрки и всички дѣйствиия противъ другитѣ класи, които се бунтуватъ и вълнуватъ, макаръ и на най-законно основание, които прѣдизвикатъ тѣй или иначе своитѣ искания, да може тая изпълнителна властъ да суспендира цѣли закони, да унищожава свободата на словото, свободата на събранията, свободата на печата, въпрѣки изричния текстъ на конституцията, който не позволява въ никой случай и подъ никакъвъ претекстъ прѣмахването и унищожаването на това право. Това бѣ и продължава и днесъ да бже едно явно нарушение на конституцията — правено съ цѣль да се дадатъ на управляващата класа, на буржоазията всички сръдства за едно насилническо спрѣмо другитѣ класи управление. Но това е едно сръдство, което не води къмъ мирно, демократическо развитие, а води, тласка страната и народа по пътя на сѣтрѣсенята и революциитѣ. Заедно съ прѣмахването на безотговорната върховна властъ ние ще трѣбва да искаме едни нови по-стриктни указания, ако цѣлѣ въ текста на самата конституция, които да иногюриратъ една по-широка министерска отговорностъ, които да не даватъ възможностъ на правителствата да тѣпчатъ по такъвъ начинъ народнитѣ и конституционни правдини.

По-нататкъ, ако искаме да държимъ смѣтка за новитѣ вѣяния въ областта на нашия вѣтрѣшенъ животъ и да получимъ една гаранция, че вѣтрѣшната, както и вѣншията политика, ще вървятъ по посоки, указани отъ интереситѣ на маситѣ, а не отъ интереситѣ на отдѣлни фактори, институти, на отдѣлни лица и даже на отдѣлни течения, ние трѣбва да издигнемъ лозунга за едно пълновластно Народно събрание, за единъ пълновластенъ парламентъ, какъвто не е нашиятъ Парламентъ. Само едно пълновластно Народно събрание може несъмнено, чрѣзъ своята сила, да реализира въ по-голѣма, въ по-пълна степенъ политическата отговорностъ на изпълнителната властъ, на правителството. Едно отъ условията за пълновластие на народното прѣдставителство, това е постоянната сесия на Парламента. Второ едно условие, това е отнемане правото на изпълнителната властъ да разтуря Народното събрание. Нѣма да се сипрамъ върху този пунктъ, но вие сами вѣроятно знаете, че съ туй право — изпълнителната властъ да разтуря когато иска Народното събрание — си е служилъ българскиятъ монархизмъ, за да създава нови партии, за да прѣмахва управлението на несприятелитѣ нему партии, за да унищожава една вѣншна политика и да иногюрира друга вѣншна политика, макаръ въ основата на тая вѣншна политика да има най-честитѣ интереси и намѣрения. Чрѣзъ това именно право върховната изпълнителна властъ винаги се е освобождавала отъ всѣкаквъ политически контролъ въ насочване, вѣншията и вѣтрѣшната политика отъ страна на народното прѣдательство и народа. Това право трѣбва да бже отнето отъ изпълнителната властъ. Но вие ще кажете: „Какъ? Отрѣна се неопективата за постоянни неизбѣжни и неразрѣшими конфликти между изпълнителната властъ и на родното прѣдательство, когато по единъ конкретенъ въпросъ помежду имъ нѣма да има съгласие“. За избѣгването и уравниването на подобни конфликти има други сръдства. Прѣли всичко едно отъ сръдствата е да се съкрати до минимумъ мандатътъ на народното прѣдательство — отъ четири на двѣ години. Двѣ години сѣ напълно достатъчни за едно правителство да прояви то своята воля за едно добро демократично управление: то е вѣрме недостатъчно отъ друга страна, за да се прояви единъ сериозенъ конфликтъ между народното прѣдательство и самитѣ избиратели, защото, докато едно ново правителство се закрѣпи на властъ и прокара най-необходимитѣ си реформи за които има съгласието на народното прѣдательство — тоя срокъ ще изтече. Друго едно сръдство, за да добие Народното събрание своята властъ въ широкъ, въ пълнъ

размър, това е разширението на избирателното право, като бждатъ приетъ всички най-активни елементи на населението — за избирателитъ отъ 18 години, а за избираемитъ отъ 25 години нагоръ. По сжщитъ съображения трбва да се даде избирателно право и на женитъ — право, което днесъ революцията имъ даде въ Русия, което се дава вече въ Англия и което ще се даде дори въ Америка. Само така разширеното общо избирателно право ще даде възможностъ на населението въ моментъ, когато една частъ отъ мажкото население е, напримър, на фронта, и не би могло да гласоподава, да изказва народната воля чрезъ избори, безъ да влиза въ противоречие съ останалата частъ на населението. Следователно, даване избирателно право на женитъ е едно отдавна назрело искане, което трбва да се удовлетвори веднага, толкова повече, че то не е отнето по нашата конституция, а само млчничката е суспендирана. По тоя, както и по другитъ повдигнати тукъ въпроси, още повече, когато говоримъ за нови въжния, ние искаме, както правителството, тъй и всички партии да се изкажатъ, защото ни прдстоятъ избори за велико Народно събрание, и ние трбва да знаемъ въ каква платформа ще стоите вие въ прдстоящата изборна кампания. Разширеното избирателно право, поставено въ условията да може чрезъ него всъки моментъ да се консултира народната воля, се явява едно отъ срдствата да се отстраня опасността отъ единъ конфликтъ между изпълнителната властъ и народното прдставителство, както и конфликтътъ между народното прдставителство и волята на самото население, каквото е случаятъ съ днешното XVII обикновено Народно събрание. Вие си спомняте, г. г. народни прдставители, дебатитъ по законопроекта за продължение мандата на днешното Народно събрание. Ние още тогава ви изтъкнахме, какво днешното Народно събрание, въ този си съставъ, не изразява волята на народа, че съ продължение мандата на Народното събрание вие стжпвате на една неконституционна почва, че тая почва може да даде само настроение, една възможностъ и народътъ въ тила и този на фронта да стжпи и той на неконституционна почва. Ние ви прдупрдахме тогава да не ви бжде чудно, ако войницитъ на фронта, намбесто да насочватъ оржжието си срщу армитъ на генералъ Сарая, бждатъ заставени да го обрнатъ противъ васъ и ви поискатъ смттка за политиката, която, въпръки народната воля, поддржате. Вие ни се смбехте тогава, но по-сетнъ вие видхте, че това не бже заплашително пророкуване, а прдвизиране на една много вбройна евентуалностъ, която вече стана фактъ. Не може безнаказано да сжществува едно Народно събрание, което не изразява истинската воля на народа. Едно Народно събрание, което почувствува това, особено всрбдъ трбскаво развиващитъ се сббития на днешната общоевропейска война, трбваше само да си отиде. Друго едно отъ срдствата да се отстраня възможността отъ опасния конфликтъ между народното прдставителство и народната воля, това е несъмнено институтътъ на императивния мандатъ. Теорията, че народниятъ прдставител не трбвало да държи смттка за исканията и желанията на своитъ избиратели и че трбвало да дйствува въ името на нкаква фикция за народенъ суверенитетъ, т. е. за прдставителство на „общитъ“ интереси на нацията, трбва да се повстави и замъни съ теорията и практиката на императивния мандатъ на народното прдставителство въ смисълъ, че избирателитъ иматъ право да контролиратъ и отзоваватъ своитъ депутати, когато тй не изразяватъ тхната воля, и да пращатъ на тхно мбесто други.

Ето, г. г. народни прдставители, демократическитъ искания, които държатъ смттка за новитъ демократически въжния, настъпващи съ една неудържима сила и които ще трбва да бждатъ възприети отъ всички народи, въ това число и българскиятъ. И колкото по-рано бждатъ възприети тия искания, толкова по-добър, колкото по-късно, толкова по-зълъ и съ толкова по-голми сътресения тй ще се наложатъ.

Най-сетнъ, за да може вътршниятъ политически животъ да бжде гарантиранъ веднажъ за винаги, че той ще се развива и насочва не съобразно волята на отдълнитъ, враждебни на народнитъ интереси, фактори, а въ хармония съ народнитъ интереси, налага се и една друга реформа, а именно прмахането на постоянната войска и замъняването ѝ съ милиция, съ въоржжения народъ, който единствено може да се отнася съзнателно къмъ явленията и сббитията отъ нашия държавенъ животъ и не ще позволи да бжде слбпо оржие въ ржцйтъ на реакцията. Отъ опита на тая грандиозна война, както политическитъ мже, тъй и военнитъ сж разбрали и ще бждатъ принудени да раз-

бератъ, че епохата на постояннитъ армии е минала безвъзвратно и че наставя епохата на въоржжения народъ, на народната милиция, винаги готовъ съ своето оржие и съ своето снаряжение въ къщи да защитава страната отъ дйствителнитъ външни и вътршни врагове. Тая реформа, обаче, изисква прфршението на другъ единъ въпросъ, който се оказа фаталенъ, както въ балканската, тъй и въ сегашната война. Това е въпросътъ за главното командване.

Г. г. народни прдставители! Азъ нмаше да се спрамъ надълго върху този въпросъ, но вие си спомняте, че едно отъ срдствата на българския монархизъмъ да използва армията за своитъ цли, това бже главното командване. Ако правителството биваше отъ една партия или коалиция, главнокомандующиятъ трбваше обезателно да бжде отъ противния лагеръ. Така бже въ балканската война. Вие знаете тогава колко пръписки, колко телеграми и колко недоразумения имаше само по единъ чисто воененъ въпросъ: да се атакува или да не се атакува Одринъ. Всъки се бои отъ отговорността, защото правителството и главното командване се натъкнаха въ постоянната борба, подклаждана и използвана отъ двореца. Вие си спомняте, че по въпроса за Одринъ главното командване питаше правителството: „Дали влиза въ съображенията на политиката на правителството и дали е желателно за него да се атакува и вземе Одринъ или не?“ Правителството на това отговаряше: „Това е работа на главното командване; ние не можемъ да се мснимъ; првземаването на Одринъ би улеснило политиката на правителството, но да не се даватъ много жертви“. Заповбдта за атаката на Одринъ, както знаете, послъ дълги разтакания се дава, но и тя се дава неясно и колебливо. Главната квартира даде заповбдъ за атакуването само на прднитъ одрински позиции, защото главнокомандующиятъ го е страхъ да вземе отговорността за една атака, която правителството иска да стане безъ жертви, и когато командващиятъ обсадната армия вижда, че атаката се развива благоприятно, тогава той самъ на своя глава дава заповбдъ за обща атака и взема Одринъ. Но това колебание въ чисто военно-стратегическата политика на армията се продължаваше дни, недли и коства маса жертви, излишни въ една или друга смисълъ. Вие ще си спомняте сжщо така знаменитата дата 16 юний 1913 година, която народниятъ измислиха, за да обяснятъ военния и политически погромъ на България пръвъ съюзническата война. Кой носи отговорността за ненадбйната атака върху сръбитъ, главното командване ли, царътъ ли или правителството, ние и до сега не знаемъ. Въ днешната война имаме сжщата история. Борбата между главното командване и правителството, безсъмнено, е една отъ причинитъ за ускоряването катастрофата, която завари българската армия въ най-критическия моментъ, фактически безъ Главна квартира. Ние дори започнахме войната пръвъ 1915 г. безъ главно командване, защото прдставениятъ отъ правителството кандидатъ за главнокомандующъ се категорически отхвърли отъ царя, по 22-гови съображения. Ние обявихме мобилизацията, започнахме войната, безъ да имаме главнокомандующъ. Дни и недли се минава и никой не знаеше кой ще бжде главнокомандующъ: Савовъ ли, Бояджиевъ ли, царътъ ли. прстопоослбдникътъ ли; едни защитаваха двореца, други — Мокензена, и никой не знаеше кой ще бжде главнокомандующъ, докато най-сетнъ изпъкна отъ невидлима генералъ Жековъ. И тая борба, която започна отъ начало, продължи до края и въ края, г. г. народни прдставители, когато се започна фаталната съглашенска офанзива — както се разкри отъ документи въ тайното засбдание — стана явно, че фактически ние не сме имали никаква Главна квартира. Генералитъ отъ Главната квартира ги нмаше на мбстата имъ.

Д. Кьорчевъ: А сега заематъ голми длжжности.

Н. Харлаковъ: Ето защо належаща нужда е, заедно съ реформиране на постоянната войска въ народна милиция и, за да се гарантира вътршната и външна политика отъ всъкакви изненади, трбва ржководството на въоржжения народъ да бжде повтрено въ ржцетъ на единъ главнокомандующъ, избранъ и посоченъ отъ самия Парламентъ и носящъ всичката отговорностъ прбдъ Парламента. Само когато Парламентътъ се опира на своя армия, когато тая армия е народна, когато тя прдставлява въоржжения народъ, само тогава ние ще имаме гаранцията, че нма единъ денъ, слбдъ като сме водили двъ или три войни, да бждемъ повлчени като стадо овце на нова смттка за неосжществими утопични национални задачи и, слбдъ като дадемъ 200—300 хиляди убити, сакаци и ранени, най-сетнъ да се върнемъ въ старитъ прдбди на България, да се

върнемъ тамъ, отъ кждѣто сме тръгнали. Само тогава ние ще бъдемъ гарантирани, че тази армия нѣма да бѣде използвана нито за безобразията, които се вършиха въ Дуранъ-Кулакъ, нито за проливане кръвъ по русенскитѣ улици, нито ще бѣде използвана за тази ужасна, кървава вакханалия, която правителството устрои въ края на миналия мѣсець септември тукъ по Владейското дефиле съ връщащитѣ се отъ фронта български войници.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: (Звъни) Свършете, моля Ви се!

Н. Харлаковъ: Азъ съмъ къмъ края. — Г. г. народни прѣдставители! Ето какви сѣ непосредственитѣ задачи, които днешниятъ моментъ, днешнитѣ демократически тежнениа и нови модерни вѣяния налагатъ да бѣдатъ усвоени отъ българския държавенъ организъмъ, ако той иска да се закрѣпи и да може да извърши онази културна работа, която му прѣдстои. Въ това отношение прѣди всичко, искаме да знаемъ какво е отношението на правителството спрѣмо тия задачи — тъй както азъ ги формулирахъ и съ съдържанието, което ние имъ влагаме — какво е отношението и на другитѣ партии къмъ тѣхъ, защото това сѣ въпроси, които прѣдстоятъ да се рѣшаватъ и ще се рѣшатъ. Азъ казахъ, колкото по-скоро — толкова по-добрѣ, колкото по-късно — толкова по-злѣ и толкова съ по-голѣми конвулсии и пертурбации ще се наложатъ тѣ. Явява се единъ другъ въпросъ: каква гаранция прѣдставлява днешниятъ кабинетъ, че той ще рѣшава тия задачи въ тази демократична посока, която азъ очертахъ? Днешниятъ кабинетъ, както знаете, се състои отъ нѣколко партии: тукъ влизатъ демократи, политиката на които за насъ е доста ясно очертана отъ миналото на тая партия.

Министъръ Т. Теодоровъ: Нѣма да ги рѣшаваме сега тия въпроси.

Н. Харлаковъ: Ако не днесъ, утрѣ, въ всѣки случай ние трѣбва да знаемъ въ каква посока вие ще водите държавното кормило.

Министъръ Т. Теодоровъ: Туй ни остава сега: да измѣняваме конституцията!

Н. Харлаковъ: Тъкмо това именно се и налага, но азъ ще дойда и до него. Вие мислите другояче, това азъ предварително знамъ.

Министъръ Т. Теодоровъ: Всичко това, което говорите, води къмъ това.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Г. Харлаковъ! Врѣмето за говорене Ви изтича.

Н. Харлаковъ: Сега ще свърша. — Азъ ще ви кажа каква гаранция прѣдставлява днешниятъ кабинетъ. Сжщността на демократическата и народняшка политика ни е доста ясно обрисувана по миналото тѣхно управление. Но ние не можемъ да не констатираме и другъ единъ фактъ: въпрѣки участието въ този кабинетъ на партиитѣ на тѣй наречения блокъ на радикалитѣ, земледѣлцитѣ и широкитѣ социалисти, и тѣ не прѣдставляватъ каквато и да било гаранция, че държавната политика на днешното правителство ще държи смѣтка, макаръ и въ най-минимална доза, за тѣзи искания, които азъ се опитахъ да скицирамъ, . . .

И. Пѣевъ: Кой прѣдставлява гаранция?

Н. Харлаковъ: . . . защото въ сжщностъ какво прѣдставлява туй правителство, кждѣ е неговата сила? Нима силата на това правителство е въ радикали, земледѣлци, широки социалисти? Вие виждате още при първитѣ стѣпки на това правителство, че още при първитѣ негови финансови законопроекти, тия партии гласуватъ противъ правителството. Прочее, ние имаме работа съ единъ съвършено другъ блокъ; това не е блокътъ на радикали, широки социалисти и земледѣлци, които управляватъ съ народняци и демократи; тукъ борави и налага своя печатъ съвсѣмъ другъ блокъ — това е блокътъ на дѣсницата съ центъра. И питамъ се азъ тогава, прѣди всичко бихъ попиталъ г. Малинова — той добрѣ познава конституционното право — бихъ попиталъ г. Фаденхехтъ, той сжщо претендира да бѣде добрѣ конституционалистъ — има ли прецедентъ въ историята на парламентаризма, въ която и да било страна съ по-дълъгъ исторически опитъ, кждѣто партиитѣ, отъ които се състои правителството, да не му да-

ватъ поддрѣжка, да гласуватъ противъ неговитѣ законопроекти?

И. Пѣевъ: Лойдъ Джорджъ въ Англия е така; той нѣма болшинство да му гласува.

Н. Харлаковъ: Вие знаете много добрѣ, че когато болшинството на Бриана въ Франция намаалѣ, даже не бѣше още изчезнало, само намаалѣ, и на неговия кабинетъ почнаха да му даватъ поддрѣжка консерваторитѣ, той счете за невъзможно по-нататѣкъ да управлява и излѣзе въ оставка. Ето защо, искамъ да кажа, че блокътъ, който фактически управлява тукъ, не е въ сжщностъ блокъ на лѣвитѣ буржоазни партии, това е блокъ на демократи, народняци и либерали. Той управлява, той вотира правителственитѣ законопроекти за тѣй нареченитѣ финансови реформи, за увеличаване косвенитѣ данъци, за налога върху вината, и ми се струва, че по-жестокото наказание за вастъ, демократи, които се борихте противъ тѣхъ, (Сочи групата на либералитѣ) макаръ че бѣхте противъ тѣхната политика, отъ това, да ви гласуватъ тѣ законопроектитѣ, нѣма

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Врѣмето Ви изтече, г. Харлаковъ.

Н. Харлаковъ: Нѣма никакво съмнѣние, г. г. народни прѣдставители, че отъ тактвъ единъ блокъ ние не можемъ, да очакваме нищо прогресивно, нищо демократично; ние не можемъ да очакваме не само разрѣшението на задачитѣ, за които азъ говорихъ по-рано, но дори да бѣдатъ тѣ поставени на дневенъ редъ. Лѣвитѣ буржоазни партии, влизащи въ състава на днешното правителство, иматъ само една задача: тѣ трѣбватъ на правителството не въ Парламента и не за Парламента, тѣ му сѣ потрѣбни за дълбоката провинция, за населението. И понеже ще затвърдяватъ държавно-конституционния режимъ чрѣзъ цензурата, чрѣзъ военното положение, чрѣзъ военно-полевитѣ сждилища, чрѣзъ екекуциитѣ, които се приготвятъ за масата арестувани войници, чрѣзъ застрѣлване и бѣсилки и . . .

Д-ръ И. Фаденхехтъ: Ужаси, ужаси!

Н. Харлаковъ: Какво викате? — Вие сами се ужасявахте отъ военното положение и полевитѣ сждилища, когато Ратославовъ бѣше на властъ. — Понеже, казвамъ, задачата на този блокъ е чрѣзъ тѣзи срѣдства да затвърди държавно-конституционния режимъ — азъ бихъ казалъ, да закрѣпи държавно-монархическия режимъ и то на Царъ Бориса III, нареченъ отъ насъ послѣдний; и понеже за закрѣпването на държавно-монархическия режимъ ще трѣбватъ крути мѣрки и въ военно, и въ политическо, и въ финансово отношение, ще трѣбва да се изсмуца и послѣдната капка жизненъ сокъ на населението, туй население ще трѣбва да мълчи и, за да бѣде заставено да мълчи, затова именно сѣ повикани Янко Сакъзовъ, Цанко Бакаловъ, въ кабинета; затова именно искатъ да вкаратъ и Драгиева вътрѣ въ кабинета. На народа, който слѣдъ ужаситѣ на три прѣстѣпни войни ще иска да дири смѣтка отъ всички стари и нови държавни прѣстѣпници, вие искате да му кажете: търпете, кротувайте, докато умиротворимъ страната, докато закрѣпимъ държавно-монархическия строй; докато затвърдимъ трона на Царъ Борисъ III, както Стамболовъ закрѣпваше въ продължение на седемъ години трона на баща му; новиятъ царъ е младъ, справедливъ, той ще даде всѣкому заслуженото: потрайте и вие 3—4 години: „вотъ приѣдетъ баринъ, баринъ насъ разсудитъ!“ — Ето, прочее, каква е смисълъта, ето каква е ролята на лѣвитѣ буржоазни партии въ днешния кабинетъ: не да гласуватъ законопроекти на правителството — тия законопроекти ще му гласуватъ ония, които не влизатъ въ противорѣчие съ себе си, а вие сте повикани да изиграете линемѣлната роля на провокиращи на реакционната политика на правителството прѣдъ вашитѣ собствени партияци, прѣдъ онѣзи същественици, които вѣрватъ, че вие поѣдставлявате нѣкаква демокрация, нѣкакви интереси на работническата класа. (Възвуждения въ широко-социалистическата група) Тѣхъ днесъ вие призовавате да мълчатъ, да търпятъ военното положение, да търпятъ бѣсилкитѣ, за да не дадатъ ходъ на своя законенъ протестъ и възмущение . . .

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Г. Харлаковъ! Свършете. Отдавна Ви изтече врѣмето; азъ не мога да допусна повече да говорите. Давамъ думата на слѣдующия ораторъ.

К. Лулчевъ: Прочее, групата на Харлакова е противъ правителството.

Прѣдседателствуващъ д-ръ И. Момчиловъ: Има думата г. д-ръ Янковъ.

Д-ръ Т. Янковъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Декларацията, която неотдавна направи тукъ г. министъръ-прѣдседателъ, ако и да не бѣше рѣзка и категорична, сѣ даде да се разбере най-лесно, че курсътъ на нашата външна политика основно се промѣни въ смисълъ, скъсване нашитѣ сношения съ досегашнитѣ ни съюзници и отиване по най-късия пътъ къмъ миръ чрѣзъ разбирателство съ силитѣ отъ Съглашението при най-вѣроятнитѣ евентуалности за пълно постигане идеалитѣ на нашия народъ. Въ този редъ на мисли, азъ продължавамъ. Въ втората половина на м. септемврий събитията около насъ се развиха съ главоломна бързина и докараха единъ обратъ въ политиката на нашата страна, обратъ неочакванъ, неподозиранъ, който обратъ, обаче, бѣше и е естественъ резултатъ на безброй причини, започващи отъ самото начало на нашето намѣсване въ свѣтовната война и дохождащи до последния моментъ, развързката. У насъ е станало навикъ, обичай да гледаме на нѣщата, на събитията, отъ каквато и стойностъ да бѣдатъ тѣ, съ една леко-къ, да влагаме въ сѣжденията си тенденция, за да не казвамъ партизанско прѣдубѣждение, да влагаме въ сѣжденията си пристрастна субективностъ, изхождаща отъ симпатии или антипатии къмъ едната или другата страна отъ воюващитѣ. Обаче събитията, за които сега ще стане дума, по своето естество и въ своята съвокупностъ съставляватъ вече оная историческа материя, на която ние сме съврѣмenniци и въ която сме вземали и вземаме посрѣдствено или непосредствено участие. Ето защо е възможно да установимъ истината на работитѣ, които ни накараха да бѣдемъ принудени да измѣнимъ курса на политиката, стига, обаче, да имаме доблестта да се обстрахираме отъ разнитѣ тенденции, пристрастия, симпатии и антипатии.

Главната причина отъ безбройнитѣ причини, за които споменахъ отначало и които ни докараха катастрофата, е нашето прѣждеврѣменно опрѣдѣлене на страната на централнитѣ сили. Нѣкои биха казали, че сега е късно да се говори вече на тая тема. Азъ съмъ съгласенъ съ това, защото у насъ за всичко и винаги е късно и ние ще бѣдемъ може-би единствения народъ въ свѣта съ една история, която ще прѣдставлява една история на непрѣдвидливостъ, на закъснѣния, на вѣчни закъснѣния и съ двѣ грамадни катастрофи, отъ които едната е равна на катаклизъмъ. Ония, които създадоха втората катастрофа, катаклизма, сигурно ще се утѣшаватъ съ оная катастрофа, която прѣживяхме прѣвъ балканската война. Но дали ще бѣдатъ прави тѣ? Не. Катастрофата отъ балканската война, съ която тукъ парламентарната изпитателна комисия 4 години се занимава, . . .

Нѣкой отъ крайната лѣвица: И нищо не изкара.

Д-ръ Т. Янковъ: Изкара, изкара. — . . . като прѣрови всички документи, които бѣше възможно да проучи — една маса отъ документи — и слѣдъ единъ 4-годишенъ трудъ издаде единъ обемистъ волюмъ, докладъ, въ който вие всикитѣ сте видѣли, че катастрофата е докарана отъ единъ факторъ . . .

Нѣкой отъ крайната лѣвица: Защото го нѣма сега, затуй го казвате.

Д-ръ Т. Янковъ: . . . и този докладъ завършва съ тия думи: че тая катастрофа е причинена отъ фаталната заповѣдъ, дадена на 16 юний, а тая заповѣдъ е дадена отъ главнокомандующия Негово Величество Царя, бившия царъ. Нека не забравяме това обстоятелство, щомъ като парламентарната изпитателна комисия, възъ основа на документи установява това и го вписва въ доклада, трѣбва да го кажемъ, трѣбва да го знаемъ, да знаемъ кой бѣше истинскиятъ виновникъ. Тѣй че правителството Гешовъ-Даневъ, което ние обвинявахме въ дадения случай, остава неотговорно. И дали сега този факторъ, който даде фаталната заповѣдъ на 16 юний 1913 г., е отговоренъ или не, зависи отъ Камарата да рѣши, зависи отъ юриститѣ, които разбиратъ тая материя по-добъръ. Втората катастрофа, обаче, се различава много отъ първата. Въ първата виждаме кой е отговоренъ, въ втората, обаче, ако и да е отговоренъ, той се губи въ хаоса на събитията и изпъкна правителството. Слѣдователно, катастрофата всецѣло лежи въ отговорностъ на Радославовото правителство, а това правителство, както виждате, съдѣйствува съ всикитѣ си сили, съдѣйствува, ако щете, умислено, за да докара тая катастрофа. Когато трѣзвитѣ елементи у насъ говорѣха, че намъ не ни е мѣстото да вървимъ съ германцитѣ, това пра-

вителство си правѣше оглушки и бѣше прѣдрѣшило въпроса. Когато г. Радославовъ ми казваше, че ние не сме рѣшили още на коя страна да отидемъ и че ще отидемъ на тая страна, която ще ни даде Македония, той лѣжеше, защото бѣше вече сключилъ договоръ съ германцитѣ прѣвъ м. августъ 1914 г. И понеже знаеше, че този договоръ е една лекомислена работа, той го дѣжеше въ чекмеджето си въ стаята на Министерския съвѣтъ, тѣй че трѣбваше да се намѣри единъ министъръ, който да му каже, че този документъ е отъ голѣма важностъ и не трѣбва да бѣде изложенъ на загубване и че трѣбва да се скрие, да се държи въ касъ. Съ тия думи искамъ да кажа колко леко е гледалъ той на въпроса. Явява се въпросъ, дали ние трѣбваше да трѣгнемъ съ германцитѣ. Кои смъ германцитѣ? Трѣбва да видимъ, какво ще ни донесе съюзътъ съ тѣхъ. Ами германцитѣ смъ естественитѣ наши неприятели. Ами вземете историята, която доказва това. Онези държавникъ, който не се ръководи отъ историята, прави голѣма грѣшка. Той не може да твори работи, които смъ достойни да постигнатъ интереситѣ, които се прѣслѣдватъ. Ами историята какво говори? Не само за насъ, българитѣ, но и за цѣлото славянство, германцитѣ въ продължение на вѣкове смъ били негови неприятели. Щомъ отидохме съ тѣхъ, съюзихме се съ вѣчния неприятелъ на собственото си племе и очаквахме отъ тамъ постигането на нашето обединение, осъществяването на нашитѣ национални идеали. Това бѣше не грѣшка, това бѣше умислено прѣстѣпление. Какво казваха тогава либералитѣ-радослависти? Тѣ казваха: „Платформата на нашата партия ни кара непрѣмѣнно да вървимъ съ централнитѣ сили“. Това рѣшение е аксиома, не може друго. Тѣ казваха това, макаръ че г. Радославовъ прикриваше това, за да заблуждава онѣзи, които виждаха, какъ трѣбва да вървятъ работитѣ. Е добръ, тази платформа като че ли е неизмѣнима, като че ли трѣбваше непрѣмѣнно да отидемъ тамъ, за да докараме катастрофата, която прѣживяхме вчера. Другитѣ съюзници на радославиститѣ, стамболовиститѣ-либерали, казаха: „Ние изпълняваме завѣта на Стамболова, като отиваме съ централнитѣ сили“. Ами мислите ли, че ако бѣше Стамболовъ живъ, щѣше да отиде съ германцитѣ?

К. Панайодовъ: Ако Стамболовъ бѣше живъ, нѣмаше да има балканска война, нѣмаше да има велико-европейска война, защото неговата политика бѣше да се добие свободата на Македония не чрѣзъ революция, а чрѣзъ еволюция, чрѣзъ просвѣщение, училища, черкви и пр. — ето кои бѣше неговитѣ завѣти.

Д-ръ Т. Янковъ: Младолибералитѣ, тончевиститѣ — тѣ въ какво върваха? Г. Тончевъ навсѣкѣ казваше: „Трѣбва да се пазимъ“. — Отъ кого? „Отъ Русия“. Руситѣ ще взематъ Цариградъ и, щомъ станатъ съсѣди на България, ще ни глътнатъ тутакси и България ще се прѣвърне въ губерния, една стара изтъркана платформа, която тѣ написаха на знамето си. Както и да е, тритѣ либерални групи се сгрупираха подъ едно общо знаме, за да трѣгнатъ съ германцитѣ.

К. Панайодовъ: Вие това нѣщо досега защо не го говорихте?

Д-ръ Т. Янковъ: Азъ го говорихъ.

К. Панайодовъ: Но тукъ, въ Камарата защо не го казахте?

Д-ръ Т. Янковъ: Въ Камарата съмъ го говорилъ.

К. Панайодовъ: Но тукъ, отъ трибуната.

Д-ръ Т. Янковъ: Г. Панайодовъ! Кой имаше тогава куража тукъ, въ Камарата, да каже това?

Отъ дѣсницата: А-а-а!

Д-ръ Т. Янковъ: Можеше ли да стане това при единъ режимъ, който прѣслѣдваше всичко? Азъ бѣхъ единъ отъ тѣзи, които бѣха изправени прѣдъ военния съдъ.

Н. Атанасовъ: (Възразява нѣщо)

Д-ръ Т. Янковъ: А ти тамъ да мълчишъ — гешефтаръ! Вие сте прѣстѣпници, между васъ има прѣстѣпници; азъ ви слѣдихъ; вие ме заведохте прѣдъ съдъ въ Военния клубъ, но ще се изправите прѣдъ съда; най-късиятъ пътъ за васъ е къмъ затвора. Мълчете, защото азъ съмъ държалъ дневникъ за работитѣ ви. Вие ме обвинявахте, че

съм взелъ пари отъ Деклозиера, но когато азъ застави еврейна Парасковъ да говори, той ще каже, кой е билъ подкупенъ и кой не. (Ръкоплъскания отъ земеделския центъръ) Отъ тукъ отидоха наши нишони, за да подкупятъ Малви. София бѣше центърътъ на нишонство, вие бѣхте единъ центъръ на прѣстиления. — Азъ продължавамъ. (Смѣхъ въ дѣсницата)

Д. Кьорчевъ: Кой Малви, г. Янковъ?

Д-ръ Т. Янковъ: Ще видите, а сега можете да се смѣете, колкото искате. Смѣйте се на себе си — вие сте причина да се разыграе тази трагедия въ България.

Д. Петковъ: Вие оплаквайте себе си — нѣма защо да ви се смѣемъ.

Д-ръ Т. Янковъ: Азъ съмъ държалъ дневникъ и всичко съмъ записвалъ подробно.

К. Панайодовъ: Що ви трѣбва дневникъ — говорете сега тукъ.

Д-ръ Т. Янковъ: Радославовъ на България не позволяваше да говори, та на мене ли щѣше да позволи?

К. Панайодовъ: Ама тѣзи хора тукъ (Сочи дѣсницата) говориха. (Възражение отъ дѣсницата)

Д-ръ Т. Янковъ: Азъ говоря тъй, както мога, и никой не може да ми забрани и да ме махне отъ трибуната; азъ имамъ сѣщото право, което имате и вие.

К. Панайодовъ: Ние ви питаме: четири години защо мълчахте?

Д-ръ Т. Янковъ: Ето какво ми каза на мене д-ръ Радославовъ. Той имаше въ мене навѣрнето неограничено доверие; азъ 20 години бѣхъ при него и го боготворѣхъ до момента, когато се убѣдихъ, че води моето, нашето отечество къмъ пропасть. Ето какво намирамъ въ своя дневникъ. Слѣдъ като се върнахъ отъ Германия и трѣбваше да му докладвамъ туй, което изучихъ тогава, той ме увѣряваше: „Янковъ, бѣди спокоенъ, ние още не сме ополѣдѣлени; ще отидемъ съ оная страна, която ни даде Македония“. Сѣщитъ думи повтори и г. Поповъ, бившиятъ министъръ на правосъдието, у когото бѣхъ лично. Ако е тукъ, той ще потвърди това. Ето какво ми каза Радославовъ на 17 май 1915 г., когато договоротъ бѣше вече сключенъ. Съ това искаме да го дезавуирамъ, че даже на съ, най-приближенитъ, заблуждаваше — може да искаше да прави политика, но не бѣше правъ, понеже българо-германскиятъ договоръ бѣше сключенъ въ 1914 г. Това знае най-положително отъ единъ бившъ министъръ, а Радославовъ прѣзъ мѣсець май 1915 г. ми казваше: (Чете) „Правителството има развързани ръцѣ, то не е ангажирано ни съ централнитъ сили, ни съ Антантата; съблочнотелно нощъ българскитъ интереси наложатъ, българското правителство ще започне да дѣйствува въ съгласие съ тѣзи интереси“. (Възражения отъ дѣсницата. Глъчка)

П. Даскаловъ: Касаетъ се за една фактическа работа. Г. Янковъ е отбѣлзвалъ въ своя дневникъ, че г. Радославовъ въ май 1915 г. му е казалъ, че България не е ангажирана, и заявява, че единъ отъ министритъ му е казалъ, че вече е имало сключенъ договоръ. Азъ ви заявявамъ, че прѣзъ това врѣме ние не бѣхме въ съюзъ съ никого; никакъвъ съюзъ не бѣше сключенъ съ централнитъ сили.

Недѣлко Атанасовъ: (Възражения нѣшо)

Д-ръ Т. Янковъ: Г. Даскаловъ! Азъ съмъ готовъ да Ви кажа този бившъ министъръ, изруганъ послѣ отъ Радославова. Ще ви кажа кой е той, но не тукъ, въ Камарата.

П. Даскаловъ: Азъ знамъ точно и датата, въ която е сключенъ договоротъ, и искамъ да кажа, че тогѣ е една грѣшка на г. Янкова. Слушайте го по-нататъкъ. Договоритъ, които сѣ сключени, стоятъ въ ръцѣтъ на министра на външнитъ работи; той ги знае.

Д-ръ Т. Янковъ: И така, г. Радославовъ заявява, че България ще трѣгне съ централнитъ сили, само когато въпросътъ съ турцитъ се уреди; нѣма да влизамъ въ подробности — вие знаете кой въпросъ. И така, изпратиха се хора, започнаха се прѣговоритъ съ турцитъ и най-

послѣ, както знаете, завършиха се съ единъ договоръ, по който турцитъ отстъпиха извѣстни територии. Това бѣше единъ видъ подкупътъ, зестрата, за да трѣгнемъ съ централнитъ сили.

С. Дойчиновъ: Това бѣше една политика.

Д-ръ Т. Янковъ: Тия прѣговори траеха дълго врѣме. Прѣзъ това врѣме бившиятъ министъръ г. Динчевъ въ собствената си къща ми каза — ако не се лѣжа и г. Кьорчевъ бѣше тамъ — : „Кочо Калчевъ е телеграфиралъ отъ Цариградъ, че турцитъ ни отстъпватъ извѣстна територия край Марица, както и линията Деде-Агачъ“, а на 19 юлий бившиятъ министъръ Бакаловъ, на обѣдъ въ „Панахъ“, ми каза, че подписването на турско-българското съглашение е прѣдстоящо. Отъ друга страна, г. Радославовъ увѣряваше всички, че ние ще продължимъ нашия неутилитетъ. Азъ имахъ случай да отида при него съ нѣкои отъ прѣдставителитъ на Съглашението. Той ги увѣряваше, че въпросътъ не е разрѣшенъ и имъ даваше голѣми надежди. Явява се въпросъ, защо постѣпваше така?

Х. Кабакчиевъ: Тайна дипломация.

Д-ръ Т. Янковъ: Това не бѣше тайна дипломация, това бѣше заблуждаване. Единъ отъ тѣзи хора ми каза, че напускатъ нашата страна съ отвращение и че най-вѣрни изтѣзди думитъ на Жекова: „Il faut sauver le prestige du roi“.

К. Панайодовъ: Кой бѣше този човѣкъ?

Д-ръ Т. Янковъ: Имамъ бѣлѣжка.

К. Панайодовъ: Какъ го казватъ?

Прѣседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Г-да! Часттъ е осемъ и, съгласно правилника, трѣбва да вдигна засѣданieto.

Гласове: Нека свърши.

Прѣседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Които сѣ съгласни да се продължи засѣданieto, докато свърши г. Янковъ рѣчьта си, моли, да си вдигнатъ ръката. Болшинство.

Д-ръ Т. Янковъ: Когато журналиститъ бидоха изпратени въ Германия, азъ трѣбваше да ги придружа по личната покана на г. Радославова, при всичко, че се отказавъ. Въ Буда-Пеща бѣхме прѣдставени на тогавашния министъръ-прѣдседателъ графъ Тиса. Той каза: „Когато се върнете, убѣдете г. Радославова да започне отъ изтокъ срѣщу сѣрбия и ние отъ западъ, за да можемъ да привършимъ съ тѣхъ“. Когато се завърнахъ, азъ му прѣлодохъ тѣзи думи, както и другитъ си впечатлѣния отъ Германия, за които пакъ ще спомена. Г. Радославовъ, обаче, вѣроятно за да ме заблуди, че ние нѣмаме тѣзи намѣрения, каза: „Въпросътъ още не е разрѣшенъ“. Слѣдъ нѣколко дена, обаче, Мекленбургскитъ херцогъ и подписването на турско-българския договоръ разрѣши окончателно въпроса, и на 23 септемврий прѣдставителитъ на Съглашението, разочаровани отъ постоинитъ лѣжи, на които бѣха изложени, напустиха столицата, а на 29-и, респективно на 1 октомврий войната срѣщу Сѣрбия фактически започна. За да бѣде отклоненъ отъ тази авантюра — защото дѣйствително това бѣше една авантюра — срѣща ме единъ пътъ г. Ляпчевъ, днешниятъ министъръ на финанситъ, и ме помоли да помоля азъ отъ своя страна г. Радославова да му опрѣдѣли едно врѣме за срѣща, за да го убѣди да не вкарва държавата въ една авантюра срѣщу Сѣрбия. При случай азъ казахъ на Радославова, но той не удържа думата си. Когато вече стана очевидно, че ние трѣгваме съ централнитъ сили, г. Радославовъ стана внезапно много откровенъ. Единъ пътъ отидохъ въ Външното министерство една депутация, въ която влизаше и г. Фаденхетъ — вѣроятно той ще си припомни; съ насъ бѣше и арменскиятъ епископъ въ Пюzdивъ. Отивахъ да молимъ да въздѣйствува г. Радославовъ въ Цариградъ да се опратъ кланетата, понеже турцитъ бѣха изкажали 1,250,000 арменци. Тогава г. Радославовъ заяви, че турско-българското съглашение е подписано, и ни заведе на оканчетата на стената карта да ни покаже кои територии получаваме. Г. Фаденхетъ се обърна и ми каза нѣкои думи, отъ които той никакъ не остана доволенъ — каза ми, общо да се изрази, че сме трѣгнали въ единъ кривъ пътъ. Както и да е, когато се опрѣдѣлихме съ централнитъ сили, всички, които бѣхме на противно мнѣние, свихме знамената си. Нѣмаше какво да правимъ, освѣнъ да се стремимъ за-

почнатото дѣло, понеже е общо за всички, да излѣзе на добъръ край. Това бѣше нашето желание, разбира се, това го желасхме искрено, и затова нѣмаха право тия господа (Сочи дѣсницата) да ми казватъ, че не съмъ излѣзълъ по-рано да говоря. Азъ направихъ всичко, което бѣше възможно, и слѣдъ това, като видѣхъ, че ние трѣбва да вървимъ съ централнитѣ сили, естествено, трѣбваше да направимъ сили, за да излѣзе дѣлото на добъръ край, колкото и да не бѣше то естествено. И онова, което твърдѣхме тогава и азъ, и други, които мислѣха като мене, събитията дойдоха да го подчертаятъ. Г. Радославовъ, за да може безпрѣпятствено да върви по кривоначертания пътъ, какво направи? Даде ни подъ смѣтъ съ деклозиериститѣ тѣй наречени — макаръ азъ да нѣмахъ нищо общо съ тѣхъ — издавалъ съмъ вѣстникъ, въ който съмъ прокарвалъ антагонистични идеи.

П. Даскаловъ: Защо си вземалъ пари?

Д-ръ Т. Янковъ: Азъ ще ви кажа, кой е вземалъ пари, когато дойде връме. Прѣдъ военния смѣтъ въ Военния клубъ се прочете докладътъ на г. д-ръ Геннадиевъ — били сте мнозина тамъ и сте го слушали — въ който той убѣдително изкарва, че нашитѣ интереси налагатъ да тръгнемъ съ Съглашението. И затова той бѣше осѣденъ, защото показваше правия пътъ. Осѣдиха го подъ прѣдлогъ, че изнасялъ жита. Вие, които сте юристи и министри, бѣхте тамъ, и видѣхте, че това бѣше прѣстъпление отъ страна на този, който създаде този процесъ, защото едно зѣрно не бѣше изнесено, защото задъ тази търговия нищо порочно не се криеше, защото всички тия хора, начело съ Геннадиева, се стремѣха да спасятъ страната отъ погибельта, къмъ която Радославовъ я тласкаше, и който най-послѣ намѣри за добръ самъ себе си да спаси чрѣзъ бѣгство. „Vossische Zeitung“ говори, че Радославовъ, дегириранъ и въ форма на германски полковникъ е напусналъ България. Това е бѣгство, това е свойствено на тиранитѣ. Робеспиеръ, който е изкаралъ толкова французи въ връме на революцията, стоеше твърдо на мѣстото си, но когато му казаха, че той трѣбва да загуби главата си на гилотината, той изгуби присъствието на духа и къмъ гилотината го влачеха въ несвѣсть. Свойство на тиранитѣ е малодушието, страхътъ въ рѣшителнитѣ моменти. Такъвъ бѣше и г. Радославовъ, прикрилъ съ външно благодушие. Ако бѣше правъ въ своята кауза, той щѣше да стои тукъ и нѣмаше да напусне България. Никой не може да ме обвини, задѣто говоря така; всѣки единъ трѣбва да говори така, щомъ погледне назадъ въ миналото и като види страданията, които прѣкара България, като види катастрофата, въ която я бутнаха. Ето защо никой не може да ме обвини. Азъ бѣхъ 20 години при г. Радославова, и когато дойде на работа да докаже, че дѣйствително е оная патриотъ родолюбецъ, съ което название се красѣше, оказа се тъкмо обратното. Ние го отклонявахме . . .

Н. Начевъ: 20 години не можа да го прѣцѣниши.

Д-ръ Т. Янковъ: Вие ми казахте, че имате заслуга, че Русия днесъ е разнебитена. Тия господа си приписватъ за заслуга пазоушението на Русия. Но видѣхте ли, че тъкмо на другия денъ, когато Русия се разложи, турскитѣ вѣстници почнаха да ни нападатъ, безъ да искатъ да знаятъ, че ние спасихме Цариградъ, безъ да искатъ да знаятъ, че ние бѣхме тѣхни вѣрни съюзници, че имъ направихме най-голѣми услуги и че се унизихме въ Брѣстъ-Литовскъ, за да защитимъ тѣхнитѣ интереси? Сѣхнитѣ тия тврни, по силата на тѣхната психика, и тѣ се възмутиха и адресираха най-оскрѣбителни думи по нашъ адресъ, като казваха: „Днесъ нѣма Русия, която да ви защитава“ — и тѣ бѣха прави. Ето вашата заслуга, какъ отива.

С. Хафузъ Мехмедовъ: Къмъ мене ли говорите или къмъ Народното събрание?

Д-ръ Т. Янковъ: Говоря къмъ всички. — Значи, ние отидохме на страната на германитѣ, за да слѣдѣствуваме само за разрушаването на Русия, на която дължимъ нашето освобождение и която е наша съплеменница. Изтъкваха обстоятелството, че Русия правила нѣкаква политика, противна на насъ. Е добръ, проавиха грѣшки — поведението на консулитѣ Ястребовъ, Ростовски, Фирмилиановчятъ въпросъ бѣха грѣшки, но това сѣ много дребни работи по отношение на ония грѣшки, които ние направихме спрѣмо Русия, тази Русия, която въ балканската война ни поддържаше. Бившиятъ генераленъ консулъ въ Одеса г. Кисимовъ ще ви каже, съ какъвъ жаръ руситѣ ни поддържаша. Когато въ балканската война ние помолихме руситѣ да ни

дадатъ аероплани, тѣ ни ги дадоха всички, които имаха въ Одеса, и когато трѣбваше да се прѣнесатъ въ Варна и да се конвоиратъ отъ една флота, каквато намъ ни липсваше, тогава г. Борисъ Кисимовъ, генералниятъ консулъ, успѣ чрѣзъ Кауларбарса и адмирала Еберхардъ да издѣйствува, щото цѣла една руска флота да излѣзе отъ Одеското пристанище, съ всичкиятъ рискъ да наруши неутралитетъ, за да придружава оня параходъ, който е носилъ аеропланитѣ, та да може да пристигне на мѣстоназначението си. Тази услуга малка ли е? Но ние искаме съвършено други нѣща отъ Русия — всѣкога да бѣде готова да се бие за насъ — всѣки единъ четвъртъкъ! Руситѣ ни казваха: „Г-да! Недѣйте започва войната, защото ние не можемъ да ви помогнемъ съ оръжия, съ сила, а само дипломатически“. И пакъ Русия била лоша. Г. Бобчевъ — ако е тукъ — нека потвърди оня ентусиазъмъ, онези братска обичъ, които се прояви въ Петербургъ, по поводъ успѣхитѣ на нашето оръжие. И пакъ Русия била естествена наша неприятелка, а германцитѣ били наши приятели. Ами че противъ германцитѣ днесъ е цѣлниятъ свѣтъ. Когато говорятъ за германския народъ, ще се отклоня да кажа: недѣйте разбира въ абсолютенъ смисълъ, че цѣлниятъ германски народъ е лошъ и че нѣма добри и мислящи хора въ неговата срѣда. Думата ми е за ония класи, които наложиха войната. Вие ще ми възразите, както често пѣти моятъ добъръ приятелъ и ученикъ г. Кьорчевъ ми е възразявалъ, че отъ Германия излѣзла най-големата култура, тамъ имало толкова философи, учени, техници. Така е, обаче всички тия философи приспособяватъ своята наука и знания, вложиха своитѣ способности за да се подигне германецътъ до степенитѣ на Übermensch, на свѣтохочецъ. И постигнаха тѣ тоза. Наистина, и въ германската история има свѣтли петна, но тѣ сѣ много рѣдки — не е както въ френската история, въ историята на англичанитѣ, за които казвате, че сѣ най-големитѣ егоисти на свѣта; по-голѣми егоисти на свѣта отъ германцитѣ не съществуватъ. Тѣзи свѣтли петна сѣ реформацията, Мартинъ Лютеръ, малката оная революция отъ 1848 г., която освѣжи духоветѣ въ Германия . . .

Д. Кьорчевъ: Кажете и за селскитѣ войни.

Д-ръ Т. Янковъ: . . . и епсхата на Шилера и Гете. Въ XX-я вѣкъ германцитѣ поѣдизвикаха умразата на цѣлч свѣтъ, и заедно съ тѣхъ и ние трѣбваше да изпитаме омарзата на всички. На мене лично и на ония господа, които отидохме на Нова година да поднесемъ адресъ на г. Радославова, каза: „Г-да, ние нѣмаме приятели, ние сме заобиколени отъ неприятели“. Разбира се, сѣрбитѣ за насъ бѣха нѣкакви си свичари, помѣтитѣ бѣха за насъ мача-лигари, гърцитѣ — лукави и хитри. Разбира се, и тѣ ще ни отвърнатъ съ сѣжната любовъ; турцитѣ, по естествения редъ на нѣщата, и тѣ не ни обичаха. Пакъ по естествения редъ на нѣщата чуждитѣ отъ Съглашението ни бѣха противници. И, най-послѣ, докарахме работата до тамъ, че и самитѣ наши съюзници ни станаха противници. Защо Германия е добила неприятелството на цѣлч свѣтъ? Това го виждаме, да, това е и въ този моментъ. Има ли нѣщо за учудване? И тази велика Германия, която тѣй громовично поразяваше надѣво и надѣсно, днесъ е вече въ съвършено друго положение само затова, защото цѣлч свѣтъ се обяви противъ нея по нейна вина. Какво казва Бетманъ Холвегъ отъ висотата на канцлерската трибуна? Международнитѣ договори сѣ листъ хартия. И добавя: силата стои надъ правото. Значи, съотечественикътъ на Фихте, на Канта, на Шопенхауера, провъзгласява междунарооднитѣ договори за листове, гола хартия! Е добръ, г-да, кой ще ви върва тогава занаятѣ да сключва договоръ съ васъ, когато вие съ всичката сериозностъ на държавенъ канцлеръ на една империя, която има претенцитѣ за хегемонията на свѣта, заявявате, че международнитѣ договори били празна хартия? Въ сѣщото врѣме на 7 мартъ 1913 г. той заяви, че балканската война засилва славянитѣ на Балканитѣ, тѣй че и това ни убѣждава въ воѣлата на съюза съ Германия. Щомъ сме се съюзили съ тѣхъ, естествено е ще страдаме, когато ние имаме изхочелъ пътъ по който да мигнемъ и се извазимъ.

Г. Димовъ: Г. Янковъ! Позволете ми една бѣлѣжка. Вие, като сте поѣдизждали толкова събитията, защо не отидохте да дадете своя свѣтъ на г. Радославова, като неговъ съпартизанинъ?

Д-ръ Т. Янковъ: Азъ ходихъ и му дадохъ свѣти; ходихъ и съ хора, които имаха тежестъ и имахъ мандатъ да го увѣщавамъ.

Г. Димовъ: Защо въ едно частно събрание нѣмахте омѣлостта да го кажете? Вие сте най-големиятъ подлещъ!

Прѣдседателствуващъ д-ръ И. Момчиловъ: (Звъни)

Г. Димовъ: Това е срамъ! Това рисува нашата морална физиономия. Ако уважавате себе си, не трѣбва да правите тъй. Вие сте най-големиятъ прѣдатель на отечеството! Трѣбваше да дадете своя съветъ на г. Радославова.

Д-ръ Т. Янковъ: Германцитѣ не искаха да спазятъ гаранциите и отъ тѣхъ белгийски неутралитетъ и го нарушиха. Сега явява се въпросътъ: какъ могатъ тѣзи хора да бъдатъ търпими и какъ цѣлиятъ свѣтъ да не се въоръжи срѣщу тѣхъ, слѣдователно и срѣщу насъ?

Германцитѣ, когато виждаха, че тѣхнитѣ усѣпки започватъ да отслабватъ, обявиха на свѣта, че тѣ се биятъ за мѣсто подъ слънцето, че тѣ сѫ скромни, че тѣ не щатъ завоевания. А на мене лично въ Берлинъ баронъ фонъ Райбницъ ми каза: „Ние се биемъ за територии и ще ги вземемъ отъ Русия и Франция — областитѣ Лонгин и други“. Моитѣ другари сѫ свидѣтели, че когато се въоръжихме отъ Берлинъ, азъ бѣхъ съ този господинъ, който трѣбна да доложатъ на г. Радославова. Освѣтъ това, тия хора не бѣха отъ улицата, не бѣха кърпачи, а хора отъ правителството. При насъ се намираше и стариятъ генералъ Лудебургъ, който постоянно казваше: „Увѣрете г. Радославова, че освѣтъ тѣзи, които сѫ съ насъ, и Швеция ще дойде, понеже е наша съплеменница“. Азъ наведохъ очи, г-да, да не го гледамъ. Защо? Защото той увѣряваше, че шведитѣ ще отидатъ съ тѣхъ само затова, защото сѫ тѣхни съплеменници, а съ това искаше да каже: „Вие, българитѣ, сте подли, защото не отидохте съ ония, съ които сѫ руситѣ, като ваши съплеменници и освободители, а тръгнахте противъ тѣхъ“.

Г. Димовъ: Вие не сте изпълнили дълга си, като човѣкъ и прѣдставителъ.

Прѣдседателствуващъ д-ръ И. Момчиловъ: (Звъни)

Д-ръ Т. Янковъ: Азъ го изпълнихъ и това ме закара въ Военния клубъ прѣдъ военния съдъ.

Г. Димовъ: Въ частно събрание вие краката лижехте на г. Радославова, пълзѣхте, а сега говорите.

Прѣдседателствуващъ д-ръ И. Момчиловъ: (Звъни)

Д-ръ Т. Янковъ: Австро-Унгария, съюзницата на Германия, която тръгна по сѣщия пътъ, има също такава лоша репутация. България за обединението си трѣбваше да намѣри нея и Германия, която търсеше свѣтловна хегемония, която въоръжи цѣлия свѣтъ противъ себе си, и трѣбваше да се сдружи съ една Австро-Унгария, прѣзрѣна отъ цѣлъ свѣтъ. Какво казваше Гладстонъ за Австро-Унгария? Нѣма педя земя по цѣлия свѣтъ, дѣто Австро-Унгария да не е направила зло; нѣма случай, кѣдѣто Австро-Унгария да е изпълнила единъ договоръ. Австро-Унгария е единъ арлекинъ, нашата бохча отъ парцали, които днесъ се разлага прѣдъ нашитѣ очи. Слѣдъ тѣзи корифеи, третиятъ корифей бѣше Турция. Асикъ, съ кого ще тръгне България? Турция е една страна на първо прѣзрѣние. Какво казваше Гладстонъ за нейния владѣтель Хамидъ? Червениятъ султанъ. Единъ народъ, който трѣбваше, заради управницитѣ си, да бѣде изпѣденъ отъ Европа, сѫ турцитѣ, и ще бъдатъ изпѣдени. Не че турскиятъ народъ е лошъ — нека ме извинятъ господата (Сочи прѣдставителитѣ турци), които ме слушатъ. Турскиятъ народъ има добра психика, обаче има такива рѣководители, които го водѣха къмъ пропастъ, и днесъ сме свидѣтели на разложението на турската държава. Ето кои бѣха съюзницитѣ ни.

Германия, когато бѣше бита при Марна, започна да увѣрява свѣта въ своитѣ умѣрени намѣрения: че тя се бие за мѣсто подъ слънцето, значи не ѝ трѣбватъ територии отъ Русия и Лонгин; по щомъ имаше усѣпки, ставаше пакъ агресивна, пакъ започваше да се заканва и продължаваше да въоръжава свѣта противъ себе си. Нали тази дива тевтонскѣ политика направи да въоръжи противъ себе си и Америка, която днесъ туря кръстъ на империята? Германия площадно лъжеше и бѣше дезавуирана. Князь Лихновски, който излѣзе съ една обемиста книга, каза: „Недѣйте лъга, вие обявихте войната, вие, германцитѣ, хвърлихте цѣлия свѣтъ въ война, вие, вие, вие...“ Това говори князь Лихновски, единъ германецъ.

К. Панайодовъ: Единъ полякъ.

Д-ръ Т. Янковъ: Не е полякъ, а нѣмецъ по душа. Бѣше върѣме, когато воененъ министъръ въ Прусия бѣше Дю-

верноа, французинъ по произхождение. Днесъ най-големиятъ германски потомъчакъ съ подводници Де-ла-Периеръ е французинъ по произхождение. Значи, Лихновски е толкова добъръ нѣмецъ, колкото е и Дюверноа, поетътъ Шамизо е също отъ французко произхождение и др. Също тъй графъ Сюрентъ, германски генералъ, е отъ французко произхождение. Тѣй че никой не може да обвини Лихновски, че е полякъ, освѣтъ по име. Той е чистъ нѣмецъ, както е и Посадовски, който прѣди врѣме рѣководѣше германската империя. И този правдивъ човѣкъ Лихновски казва: „Германци, вие сте виновни!“ Тѣ го обявиха за лудъ. А кой дезавуира италианцитѣ? Италианцитѣ сѫ обвинени, че били прѣдатели, не изпълнили договора, не тръгнали съ Германия. Защо не го изпълниха? Защото договорътъ бѣше отбранителенъ, а не и нападателенъ. И понеже Германия нападна, започна войната, тѣ бѣха разангажирани да изпълнятъ договора. Ето едно доказателство — това го каза Саландра и се потвърди отъ Джинолити. Какво бѣше то? Че слѣдъ балканската война Австрия е искала да нападне, тутакси следъ букурещки миръ; Сърбия и подхвърли на италианцитѣ по силата на casus foederis да сътрудничатъ, понеже австрийцитѣ сѫ се лѣгали да върватъ, че италианцитѣ по силата на разни интереси на албанското крайбрѣжие, ще тръгнатъ съ тѣхъ и ще направятъ едно феноменално прѣстъпление да разграбятъ и разсиятъ Сърбию. Обаче италианцитѣ не се съгласиха. Този скандалъ бѣше откритъ въ италианския парламентъ и цѣлата австроунгарска политика бѣше изложена въ смисълъ, че си служи съ лѣжи, съ най-лоши, най-мръсени срѣдства. Моитѣ думи, г-да, не се ли потвърждаватъ отъ брѣст-литовския миръ? Това миръ ли бѣше? Ами езикътъ на генералъ Хофманъ не си ли спомняте какъвъ бѣше? Кой докара Русия въ това положение, дали германскитѣ полкове? Не, германскитѣ пари, които откупили Троцки, Йофе и тѣхнитѣ агенти. Нѣкои отъ тѣзи агенти бѣха въ София и вие, г-да, знаете онѣзи австрийски рутени, които ни караха да сътрудничимъ за създаването на Украйна. Г. Радославовъ каза: „Миръ ще се сключи съ Русия, но най-напрѣдъ съ Украйна и послѣ съ Русия“. Значи, Троцки ще направи видъ, че не е съгласенъ за миръ, докато дойдатъ германскитѣ войски близо до Петроградъ, а между това Украйна ще сключи миръ. Работата бѣше наредена, като по канави. (Смѣхъ въ дѣсницата) Тукъ нѣма нищо смѣшно, а има една трагедия, извършена чрѣзъ пари, чрѣзъ агенти и чрѣзъ евреи. Днесъ, обаче, Руската империя чрѣзъ моралната сила на Америка ще бѣде възстановена и тогава ще видимъ, дали опасенията на тѣзи господа, които твърдятъ, че Русия щѣла да ни глѣтне, ще се осмислятъ, т. е. дали ще иматъ тази заслуга, както твърдятъ, че сѫ съспалили Русия, а чрѣзъ това сѫ спасили България. Думата ми бѣше защо не сме доволни отъ германцитѣ. Затуй, защото бѣха и наши съюзници. Ако тѣ бѣсуваха, това се отражаваше и върху нашия грѣбъ. Въ Брѣст-Литовскъ се разигра една трагедия, която възмути свѣта и видѣхме какъ почна да говори Америка и океанитѣ не я уплашиха да прати милионни войски въ Европа, за да смаже тевтонизма. Обърнете историята да видите какъвъ разрушителъ, какъвъ опустошителъ сѫ били винаги германцитѣ. Въ римската империя сенаторитѣ вдигаха рѣждъ и казваха: племе отъ сѣверъ иде съ рога — тѣ носѣха тогава волски кожи съ рогата — идатъ врагове да разрушатъ Римъ. (Нѣкои отъ дѣсницата се смѣятъ) Тукъ нѣма нищо смѣшно. Азъ казвамъ единъ исторически фактъ, за да ви докажа, че отъ дълбочинитѣ на древността германцитѣ иматъ тази репутация. Тѣ побѣждаха отначало, обаче консултътъ Мариусъ можа да ги разбие и разпрѣсне, но пакъ това племе най-сетнѣ разсипа Римъ въ 476 г. Ако вземете да разгледате цѣлата история, ще заблѣжите: наклонността имъ да ограбватъ съседитѣ си. Не ви ли е известно, г-да, че половината Германия е поимѣнена страна, поимѣнени славяни? Берлинъ е построенъ на славянска почва. Самиятъ Брандбургъ е отъ славянското Браниборъ. И днесъ има въ Берлинъ мѣста, квартали, които носятъ славянски имена. Като прослѣдимъ тѣхната история, ние виждаме какъ тѣ систематично прѣслѣдватъ прѣдимно славянската раса. Какво ви казватъ вамъ германскитѣ професори? Че славянитѣ сѫ торъ за нѣмската нива. И когато ме попита генералъ Хофманъ, много почтенъ човѣкъ, при когото ни заведоха въ Деберницъ, и откровено при случая му казахъ, че съмъ антангофилъ и добавихъ: „Слѣдвахъ въ Германия и гимназия и университетъ, почитамъ тази страна, адмирамъ я, но вашето управление и вашитѣ рѣководящи фактори сѫ жестоки, защото чрѣзъ авалиране, чрѣзъ поглѣщане на чужди елементи искатъ да разширятъ страната ви. А вашитѣ професори отъ професорскитѣ катедри казваха, че славянитѣ сѫ торъ за нѣмската нива, че славянитѣ въ стра-

ната ви трябва да бъдат понемчени. Е добър, като българин брой се славянин. Може би ние да бъдем и татари по произход, както твърди един наш поет, може да бъдем и турци, обаче ние сме възпитани в славянски дух и затуй не може да не ни боли. „Да, каза той: нашите учени са непръдпазливи. Знаете ли какво мисля? Че ние вървим по лош път“ — туй го казва един генерал, аз имам свидетели, г. Синсаревски и другите господа, които бяха с мене — „защото не изпълнихме завъта на Бисмарк. Той ни каза: „Съ Русия не воювайте“, а ние отидохме против този завът, и да ви кажа, пръдвиздам лоши перспективи“. И ние вече ги виждаме. Разбира се, германците като си въобразяваха, че са свръхчовъци, създадоха и подобен свой химн: Deutschland ueber alles. У френците и англичаните не е тъй. Французинът казва: La vaillance de la France sauvera l'humanité — мъжеството на Франция ще спаси човечеството! Такъв лозунг нямат нямат. Тъ са еготи, и като свръхчовъци — егизъмът им е океан. (Смъх в дъсницата) Тъзи хора ги видяхме. Недъйте мисли, че говоря от умраза. Тъ имат такива свътила, пръд които трябва да се пръклоним. Мислите ли, че тъ са съгласни с този егизъм? Ами тъ се възмущават тъй, както се възмущава генерал Хофман. И когато говоря за германския народ, недъйте разбира цълия германски народ; аз разбирам една отделна класа: юнкерите, тъхните приятели и дори социалистите. Нъмските социалисти казват: „Пръди всичко ние сме нъмци и тогава интернационалисти“. И го доказаха на дъло. Тази война ни даде да видим всичко туй, като на табло, както си е.

Тази политика на бившето правителство какво докара? Катастрофа. Обаче има вина и въ тия, които ходиха на фронта. Нъмкой от г. г. министрите се върнаха и дадоха интервюта, че всичко там върви по мед и масло, а въ сщност имаше брожение. Тук чухме много оратори, които обвиняваха безконечно войниците, че тъ били причината за катастрофата на фронта. Не е така. Въ всъка работа трябва да дирим причините, създатели на събитие. Причините са въ тила, въ самото правителство. Аз имам случай да кажа на г. Радославова: „Не си дорасъл за днешните велики събития. Има работи въ тила, които не си въ положение да оправиш; ти даваш едно реално доказателство, че не си въ положение да ги уредиш“. И тъй бше. Тук, въ тила, се запретнаха да печелят пари, станали милионери. От фронта идат войници и казват — аз сам съм слушал: „Хубаво е въ тила! Чръз фаворизация стоят въ София годни за фронта младежи и печелят пари“. Двама млади хора, Бошнаков и Ангел Киселов, начело съ известния Георгиев, който се характеризира съ името „харамия“, това бха генералните свътници на г. Радославова. Естествено, каква сила искаш от армията! Тук — гостилници, кафенета, градски увеселения, кинематографи, забавления. Войникът-отпускар, дойде и вижда всичко това, което, разбира се, възмущава го. Душата на войника се пълни съ отрова. Малко се грижеха за неговата храна, за неговото облъкло; не го смъняваха и въ продължение на три години тръбваше да стои въ окопите. Защо изисквате тогава от него свръхчовъшки героизъм, когато вие не проявихте обикновен героизъм? Защо искате да бже той свръхчовъкъ? Най-сетия твърдите, че фронтът ви е изневърил; това не е върно, това е лъжа. Аз зная от хора, които са били там и които ми описаха положението, че трета дивизия, която обвинявате въ измъна, се е държала до последния момент; на 15 септември тя е била пръд голъм напор; обаче какво тръбваше тя да направи, когато нашите оржия бха 300, а отсръща 600?

Нъмкой от лъвицата: 65 сръщу 600.

Д-ръ Т. Янковъ: Тя получи подкръпа от 14 полкъ, но той бше помътен, и отвори се вратата, пробив се яви. А вие обвинявате войниците, че не издържали. Тогава какво се налагаше? Налагаше се да се изпълни договорът от страна на германците.

П. Даскаловъ: Ако искате да бжете сериозни хора, недъйте се залавя за легенди. Не е истина.

Недълко Атанасовъ: Това го казаха генерали.

Д-ръ Т. Янковъ: По договора, германците тръбваше да дадат помощ. Ами, г-да, не бхте ли въ тайното засъдване? Какво стана съ тази помощ, която тръбваше германците да дадат? Тъ ни измъниха още на 1 януарий, като не даваха пари, които бха длъжни по договора да

ни дават, защото договорите по тъхните понятия са парцали хартия; не ни дадоха муницип, които тръбваше да ни дадат пакъ по договора, и най-послъ не ни дадоха и помощ въ хора, макаръ да имаха и тъ самите най-голъм интерес южният фронт да бже запазен. Разглобен южният фронт, добива се рефлексия толкова силна, че се отразява и върху тъхния главен фронт на запад, както вече стана. Тръбваше да има едно много силно правителство, което много по-рано, още пръди тази катастрофа да сключи мир. Обаче ние щъхм да го издем; щъхм да го наречем пръдателско. Ето защо у нас правителствата не могат да имат този героизъм да започнат едно нъщо въ надлежния момент, а го започват по-късно, когато опасността се вече разрази. И тъ са прави отъ свое гледище, защото ние, които винаги отъ разни жъли на дребнави партизански интереси гледаме работата, щъхм да ги осъдим, като пръдатели. Колкото за болшевиизма у нас, той пръдставлява едно тъжно явление. Но и то, г-да, разберете го, е едно естествено послъствие на едно корумпирано правителство съ едно корумпирано управление. Какво бше нашето управление въ заетите земи? Ами тръбва ли да говоря за работи, които тръбва да се пръмълчават; тръбва ли да говоря за Сурдолица и пр. и пр.? Тъзи работи, безъ да ви се казват, вие ги знаете.

Г. Василевъ: Г. Даскаловъ, обаче, не признава тъзи работи.

Д-ръ Т. Янковъ: Когато се явиха болшевиците към София, на това аз се радвах, радвах се, когато чувах топовните гърмежи въ Княжево, даже исках тъ, болшевиците, да влъзат въ София, за да ни дадат един добър урок, защото само такива катаклизми могат да ни накарат да направим нъщо умно, да научат българските власти какъ се управлява; да се пръмахнат разните злоупотръбления, фаворизации. А не щомъ дойдемъ на власт, първата ни работа да бже да назначим Симеонъ Радевъ за първостепенен пълномощен министър. Неужели българското правителство не можа да почака, а искаше непременно да стане това веднага? Да назначи един приятел на Фонъ Буше въ Букурещ и съ това да се пръпоръча пръд Съглашението, и специално пръд Франция съ един човкъ, за който Марселъ Дюнанъ говори, въ книгата си „Българско лъто“, че е вършил търговия въ Букурещ?

Н. Апостоловъ: Не е върно. Радев не е вършил търговия.

Министъръ Т. Теодоровъ: Това са частни работи, оставете ги.

Д-ръ Т. Янковъ: Това не е частна работа. Един човкъ, който поема една таква обществена длъжност, трябва да бже готов да посръща всички основателни критики. Въ наш интерес е днес да не загубваме приятелството на англофренците, но да го спечелим. Обаче тъй както вървим, явява се опасност да го изгубим.

Германците, които бха уж наши съюзници, ни дадоха едно осезателно доказателство, че са наши врагове, както твърдя отначало. Ами нали сами гледате. Тъ ни ограбиха и ние тръбваше да гледаме какъ ни се отвлеча всичко, и какъ при това грубиянствуваха. Аз бхх свидетел на една груба сцена, какъ един германски войник отъ злорада блъсна двъ български дъца. Ами че какъ да не се възмути човкъ? Аз се чудя какъ може да се намъри човкъ, който може да намъри въ сърцето си капка любов към тъзи хора. Тукъ недавна нъмкой ме увъряваше, че ние, за да докажемъ върността си къмъ Германия, тръбвало да продължаваме войната. Нашата армия, обаче, бше откъсната, раздробена, а той твърдше, че дори и когато не ни се праща договорната помощ, тръбвало се пакъ да се боримъ или да загинемъ, за да докажемъ на германците, че изпълняваме честно своите задължения. Да загинемъ, за да докажемъ, че честно си изпълняваме нашия дългъ къмъ онъзи, които ни ограбиха! На тази тема може да се говори извънредно много, но понеже стана много късно, аз съмъ готовъ да привърша.

Ние сме основателно разочаровани отъ Германия и ето защо ни се налага да продължаваме вече изключително съглашенската политика. Относително вътръшната политика — махнете цензурата. Тя е излишна. Ние тръбва да използваме пресата, за да се изкажемъ по много работи; да публикуваме всички работи, които знаемъ и които не можемъ да изкажемъ другояче. Тръбва да се пръслъдватъ онъи хора, които извършиха пръстъпления. Какъ

така? Всичко си върви тъй, както бѣше! Кждѣ е обновлението, за което се говорѣше? Никой отъ насъ не иска България да става република. Но нѣма нужда отъ цензурата. Нека се запазятъ военнитѣ тайни, ако още има такива, но оставете ни да кажемъ туй, което знаемъ. Защото по поводъ разнитѣ злоупотрѣблениа единъ министъръ е казалъ: „Дайте ми конкретни случаи“. Ще ви ги дадемъ, но позволете ни да можемъ да пишемъ, да нѣмаме контролъ отъ страна на цензурата, която сега вече е излишна. Азъ настоявамъ още да се направи една анкета на бившето правителство. Когато ние анкетираме хората, които полагаха всички старания за създаването на велика България, неужели нѣма да се направи анкета на тѣзи хора, които положили всички старания, за да унищожатъ тази България и да дезертиратъ?

Г. Димовъ: Ти си способенъ да агитирашъ четири години като секретаръ и сега пакъ ще отидешъ да агитирашъ, за да има съ какво да живѣешъ. Четири години стоя като секретаръ на анкетната комисиия и не се яви два пъти. Само така взема паритѣ.

Д-ръ Т. Янковъ: Азъ вземахъ паритѣ, но цѣлъ волюмъ е тукъ прѣдъ васъ, а имаше и такива, които взимаха паритѣ и си сѣдѣха по Севлиево и Луковитъ. Тукъ има една малка разлика. Азъ вземахъ паритѣ и работихъ, както работиха други трима-четирма, а 20—25 души не работиха. Тѣй че ако ние ми хвърляте това въ вина, не сте прави.

Д. Кьорчевъ: Г. г. народни прѣдставители! . . .

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Г. Кьорчевъ, засѣданието се свърши. То се продължи до като свърши г. Янковъ.

Д. Кьорчевъ: Азъ ще питамъ само нѣщо. Днесъ е 28 октомврий и днесъ би трѣбвало да имаме единъ указъ за редовната сесия на Камарата.

Нѣкой отъ лѣвицата: Нѣма нужда.

Д. Кьорчевъ: Моля, моля, азъ зная какво ще кажете. Г. г. народни прѣдставители, когато се гласува законътъ за

продължение мандата на тая Камара, прие се, че този мандатъ ще бѣде слѣдъ демобилизацията 6 мѣсеца. Понеже конституцията прѣдвижда четири редовни сесии, а тѣзи 4 редовни сесии сѣ вече изминати, трѣбва да приемемъ, че всички слѣдующи сесии сѣ извънредни. На извънредната сесия е свикана Камарата прѣди 28 октомврий, на която дата конституцията заповѣдва да се свика редовната сесия. Но азъ мисли, че разликата между редовна сесия и извънредна сесия е твърдѣ голѣма. И ако ние искаме да пазимъ само конституцията и да дадемъ характеръ на всички останали сесии като такива, които сѣ извънредни, можемъ да бѣдемъ поставени подъ опасността, щото тая извънредна сесия да бѣде свършена по-диръ 10—20 дена, а ако бѣде редовна сесия, която е ограничена по конституцията съ датитѣ 28 октомврий и 28 мартъ, тогава не може да стане това отлагане, а трѣбва да се чака свършването на сесията, и народното прѣдставителство ще има възможность да прави винаги онака контрола, която призовава конституцията прѣзъ това врѣме на годината.

Министъръ Т. Теодоровъ: Въпросътъ не е поставенъ на дневенъ редъ. Ще го разгледаме въ идущето засѣдание.

Д. Кьорчевъ: Но днесъ е 28 октомврий и този въпросъ трѣбва да бѣде разрѣшенъ. Инакъ ще го обърнемъ на интерпелация къмъ правителството.

Министъръ Т. Теодоровъ: Засѣданието трѣбва да се вдигне и споредъ правилника да се отложи за срѣда.

С. Дойчиновъ: Днесъ трѣбваше да се открие съ указъ редовната сесия.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: (Звъни) Прѣди всичко нѣма кворумъ, за да може да се разгледа този въпросъ. Вдигамъ засѣданието.

Слѣдующето засѣдание ще бѣде въ срѣда слѣдъ обѣдъ, съ дневенъ редъ: трето четене законопроекта за измѣнение тарифата за бандерола върху тютюневитѣ издѣлии и слѣдъ туй продължение на днешния дневенъ редъ.

(Вдигнато въ 8 ч. и 45 м. вечерята)

Прѣдседателъ: **Д-ръ Д. К. ВАЧОВЪ**

Подпрѣдседателъ: **Д-ръ И. МОМЧИЛОВЪ**

Секретаръ: **М. ЗЕЛКОВЪ**

Началникъ на Стенографското бюро: **ТР. ДИМИТРОВЪ**